

ÁGUA PARA TODOS

Utbyggingen av vannkraftverket Monjolinho og de involverte aktørenes oppfattelse av
rettferdighet i utbyggingsprosessen

Elen Fatland

Masteroppgave i latinamerikanske studier
Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske
språk

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2014

ÁGUA PARA TODOS:

**Å skape rettferdige prosesser i et urettferdig samfunn – Utbyggingen av vannkraftverket
Monjolinho og de involverte aktørenes oppfattelse av rettferdighet i
utbyggingsprosessen**

Av: Elen Fatland

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk

Det humanistiske fakultet

Europeiske og amerikanske områdestudier

Latin-Amerika-Studier

Veileder: Leiv Marsteintredet

Universitetet i Oslo

Mai 2014

© Elen Fatland

2014

ÁGUA PARA TODOS

Elen Fatland

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Vannkraft har hatt stor betydning for Brasils industrielle og økonomiske vekst. Det som har vært bra for majoriteten av befolkningen, har imidlertid ikke vært bra for alle. Flere studier har vist at lokalbefolkningen som blir direkte rammet av utbyggingene har opplevd manglende rettigheter, mangelfulle kompensasjoner og lite oppfølging.

Dette er en casestudie av vannkraftverket Monjolinho, som ligger i Rio Passo Fundo mellom de to kommunene Nonoai og Faxinalzinho i Sørvest-Brasil. Vannkraftverket sto ferdig i 2009 etter en åtte år lang utbyggingsprosess. Monjolinho er blitt regnet som vellykket, sammenlignet med andre langt mer kontroversielle vannkraftutbygginger som foregikk samtidig.

Alt i løpet av de første intervjuene skjønnte jeg imidlertid at det også her fantes store konflikter mellom de rammede, det private kraftselskapet og MAB, den nasjonale organisasjonen for rammede av vannkraftverk i Brasil. Fokuset for oppgaven ble derfor å undersøke hva de ulike aktørene regnet som rettferdig og urettferdig i prosessen, og hvorfor Monjolinho-prosessen, på tross av alle konfliktene, likevel ble regnet som en god prosess.

Det teoretiske rammeverket er basert på Schlosbergs teori om miljørettferdighet. I miljørettferdighet beror en rettferdig prosess på: 1) anerkjennelse – hensyn til sosial og kulturell tilhørighet i prosessen: 2) deltagelse – retten til å delta i avgjørelsesprosesser og 3) fordeling – en rettferdig kompensasjon. Oppgaven er basert på et fem måneders langt feltarbeid. Datamaterialet består av 22 intervjuer med aktører som var involvert i utbyggingsprosessen, samt saksdokumenter og artikler fra lokalavisen *Visão da notícia*.

Hovedargumentet mitt i denne oppgaven er at Monjolinho ble ansett som vellykket fordi forhandlingsprosessen var uten konflikter. Den var imidlertid ikke uten konflikter fordi alle oppfattet prosessen som rettferdig – den var konfliktløs fordi de rammede ikke fikk delta i avgjørelsesprosessene, og dermed ikke fikk ytret sin misnøye. Når man legger Schlosbergs miljørettferdighetsbegrep til grunn, kommer jeg i oppgaven frem til at når det gjelder anerkjennelse ble det ikke tatt hensyn til de rammedes sosiale og kulturelle tilhørighet i prosessen. De rammede ble ikke anerkjent, hverken fra folk utenfra, eller internt – de anså ikke seg selv som en gruppe og kjempet ikke for felles rettigheter i prosessen. Lav anerkjennelse og deltagelse førte til at kompensasjonen som ble gitt ikke var tilpasset de

rammedes leve- og produksjonsmåte. Dette gjenspeiles i at halvparten av familiene endte opp med å selge eiendommen de fikk tildelt.

Forord

Å skrive denne oppgaven har vært en lærerik prosess og har gitt meg ny innsikt i Brasil – landet som har fascinert meg siden jeg begynte på bachelorgraden i Latin-Amerikastudier. Monjolinho-prosessen har gitt meg utallige nye spørsmål å fundere over. Det er mange personer som har hjulpet meg underveis med denne oppgaven. De fortjener alle en stor takk.

Først vil jeg takke informantene mine i Nonoai og Faxinalzinho. Jeg vil rette en takk til de ansatte på *Biblioteca Municipal de Nonoai* for hjelp til å etablere kontakt med de som var involvert i utbyggingen av Monjolinho. Deres kjennskap til lokalsamfunnet har vært av stor betydning. Takk til Prof. Nelson dos Santos – uten ildsjeler som deg ville mye av Nonoais lokalhistorie gått tapt. Jeg er takknemlig overfor alle mine informanter som tok i mot meg og fortalte om sine opplevelser, selv om det til tider kan være vanskelig å snakke om fortiden.

Takk til min veileder, Leiv Marsteintredet, som underveis i skriveprosessen har gitt meg gode råd og tilbakemeldinger. Din innsikt og ditt engasjement har vært til stor hjelp.

Norsk Nettverk for Latin-Amerika-forskning (NorLARNet) skal ha en stor takk for stipend, og for å ha gitt meg kontorplass sammen med de hyggelige studentene i 2. etasje på Senter for Utvikling og Miljø (SUM).

En takk går også til venner og familie for oppmuntring og støtte. En spesiell takk til mamma og Erika, som har tatt seg tid til å korrekturlese oppgaven.

Til slutt vil jeg takke Arthur, for å orke alle kjøreturene til Nonoai og Faxinalzinho, og for din iherdige tro på dette prosjektet. Mest av alt, takk for din tålmodighet og for at du alltid stiller opp for meg.

Elen Fatland

Oslo, den 11. mai 2014

Innhold

Sammendrag.....	III
Forord.....	V
Forkortelser	VIII
Kart 1. Brasil	IX
Kart 2. Vassdraget Rio Uruguai	X
Kart 3. Vassdraget Rio Passo Fundo.....	XI
Kart 4. Rio Passo Fundo munner ut i Rio Uruguai.....	XII
Kart 5. UHE Monjolinho	XII
Monjolinho-prosessen – en oppsummering.....	XIII
1 Innledning.....	1
Monjolinho	2
Problemstilling	2
2 Vannkraftverk i Brasil	6
Utviklingens paradoks.....	6
Vannkraftverk i Brasil – fra Itaipu til Belo Monte	8
Mangelen på nasjonale lover – <i>As conquistas garantidas, e a falta de direitos conquistados</i>	12
Kompensasjonsformer – kontantkompensasjon eller kollektiv bosetning?	15
3 Casen Monjolinho	18
Rio Uruguai – en lang kamp for rettigheter	18
<i>A chegada dos europeus</i> – ekskluderings- og inkluderingsprosesser i Sørvest-Brasil	19
Kartleggingen av de rammede – <i>a vida nas margens do rio</i>	23
4 Teoretisk tilnærming.....	27
Miljørettferdighet i Latin-Amerika	27
Miljørettferdighets tre prinsipper: Anerkjennelse, deltagelse og fordeling.....	28
Anerkjennelse – hensyn til menneskers sosiale og kulturelle bakgrunn.....	29
Deltagelse – <i>an empty ritual or empowerment?</i>	31
Fordeling – rettferdighet som rimelighet	35
5 Feltarbeid og metode.....	37
Feltarbeid i Nonoai og Faxinalzinho	37
Utfordringer knyttet til feltarbeid og metode.....	39
Grounded theory – sammenhengen mellom data og det teoretiske rammeverket.....	42
Organiseringen av data.....	44
6 Anerkjennelse	46

Kommisjonen og selskapet: <i>"Eram pobres. Plantavam, trabalharam, mas daquele jeito"</i>	46
De rammede: Mangelen på gruppetilhørighet og skepsis til "den andre"	50
MAB: Monjolinho og Itapiranga, betydningen av en sterk sosial organisasjon.....	54
Oppsummering.....	56
7 Deltagelse.....	58
Kommisjonen og selskapet: Dobbelrollen	61
De rammede: Representasjon – <i>"Os caras se venderam"</i>	68
De rammede: Informasjon – <i>"A gente não sabia de nada"</i>	71
MAB: Monjolinho var en demokratisk katastrofe	75
Oppsummering.....	80
8 Fordeling.....	82
Kommisjonen og selskapet: <i>"Eles ganharam um pedacinho do céu aqui na terra"</i>	83
De rammede: Ryktene om hva naboene fikk	91
MAB: <i>"Nós no MAB defendemos o reassentamento"</i>	96
Oppsummering.....	99
9 Konklusjon.....	101
Hva de ulike aktørene oppfattet som rettferdig og urettferdig.....	101
Forklaringen på aktørenes ulike syn på rettferdighet i prosessen.....	103
Hvorfor Monjolinho-prosessen ble ansett som vellykket.....	104
Referanser	106
Litteraturliste.....	106
Saksdokumenter	113
Appendiks I	115
Bilder	115
Appendiks II.....	119
Grafer	119
Appendiks III.....	121
Oversikt over personene som ble intervjuet.....	121

Forkortelser

AMISTA - A Associação Mista dos Municípios Atingidos pela Barragem Foz do Chapecó

ANEEL - Agência Nacional de Energia Elétrica

BNDES - Banco Nacional de Desenvolvimento Econômico e Social

CIAHM - Comissão Intermunicipal dos Atingidos pela Hidrelétrica Monjolinho

CPT - Comissão Pastoral da Terra

CRAB - Comissão Regional Atingidos por Barragens

EIA - Estudo de Impacto Ambiental

ELETROSUL - Eletrosul Centrais Elétricas S.A.

FAPES - Ordem dos Advogados do Brasil

FEPAM - Fundação Estadual de Proteção Ambiental

FUNAI - Fundação Nacional do Índio

FUNCEF - Fundação dos Economiários Federais

IBAMA - Órgãos Estaduais de Meio Ambiente e no Âmbito Federal

IPCC - Intergovernmental Panel on Climate Change

LI - Licença de Instalação

LO - Licença Operacional

LP - Licença prévia

MAB - Movimento dos Atingidos por Barragens

MST - Movimento dos Trabalhadores Rurais sem Terra

PAC - Programa de Aceleração do Crescimento

PBA – Plano Básico Ambiental

PMDB - Partido do Movimento Democrático Brasileiro

PSDB - Partido da Social Democracia Brasileira

PT - Partido Trabalhista

PV - Partido Verde

RS - Estado do Rio Grande do Sul

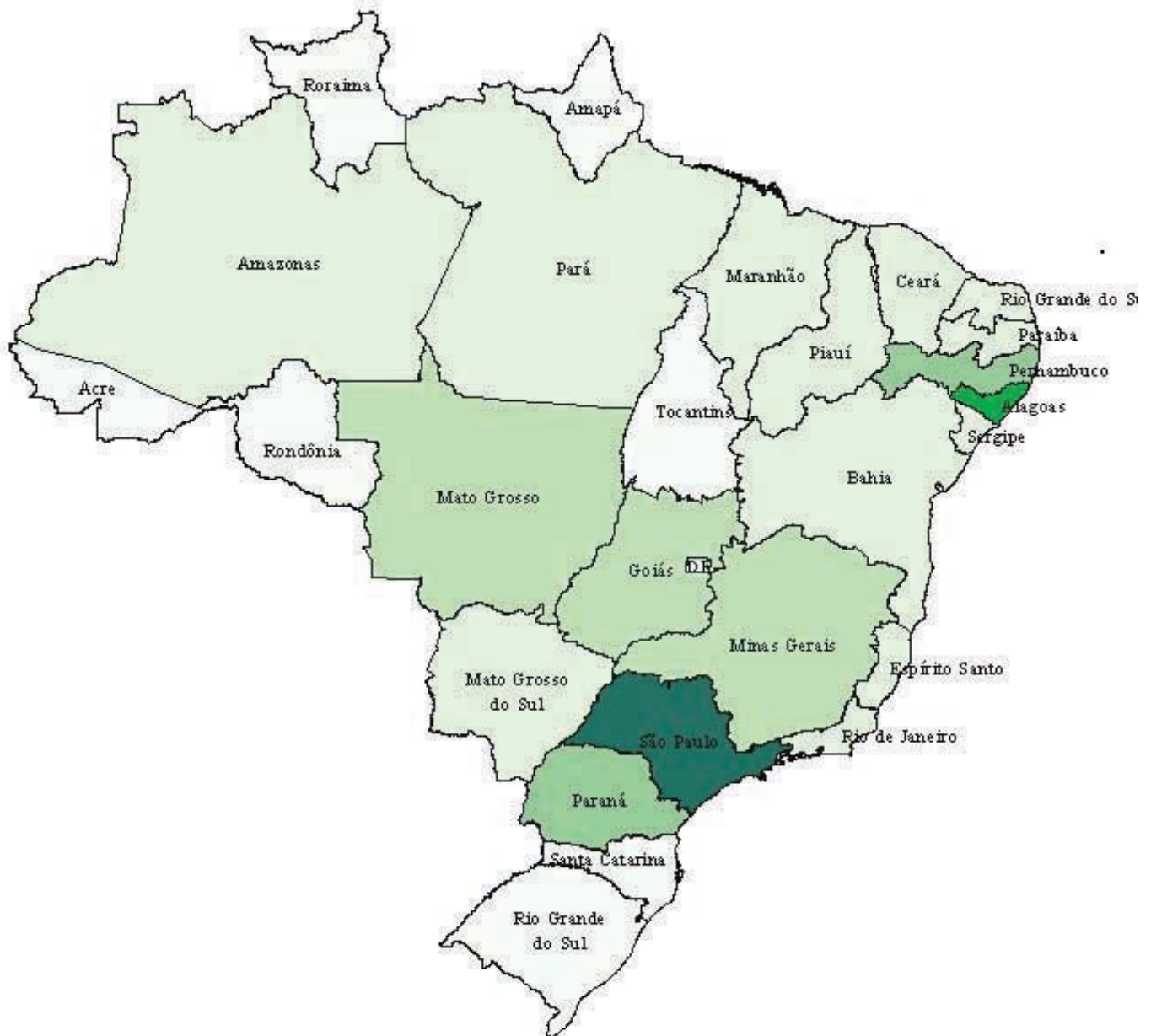
SC - Estado de Santa Catarina

TI - Terra Indígena

UHE - Usina Hidrelétrica

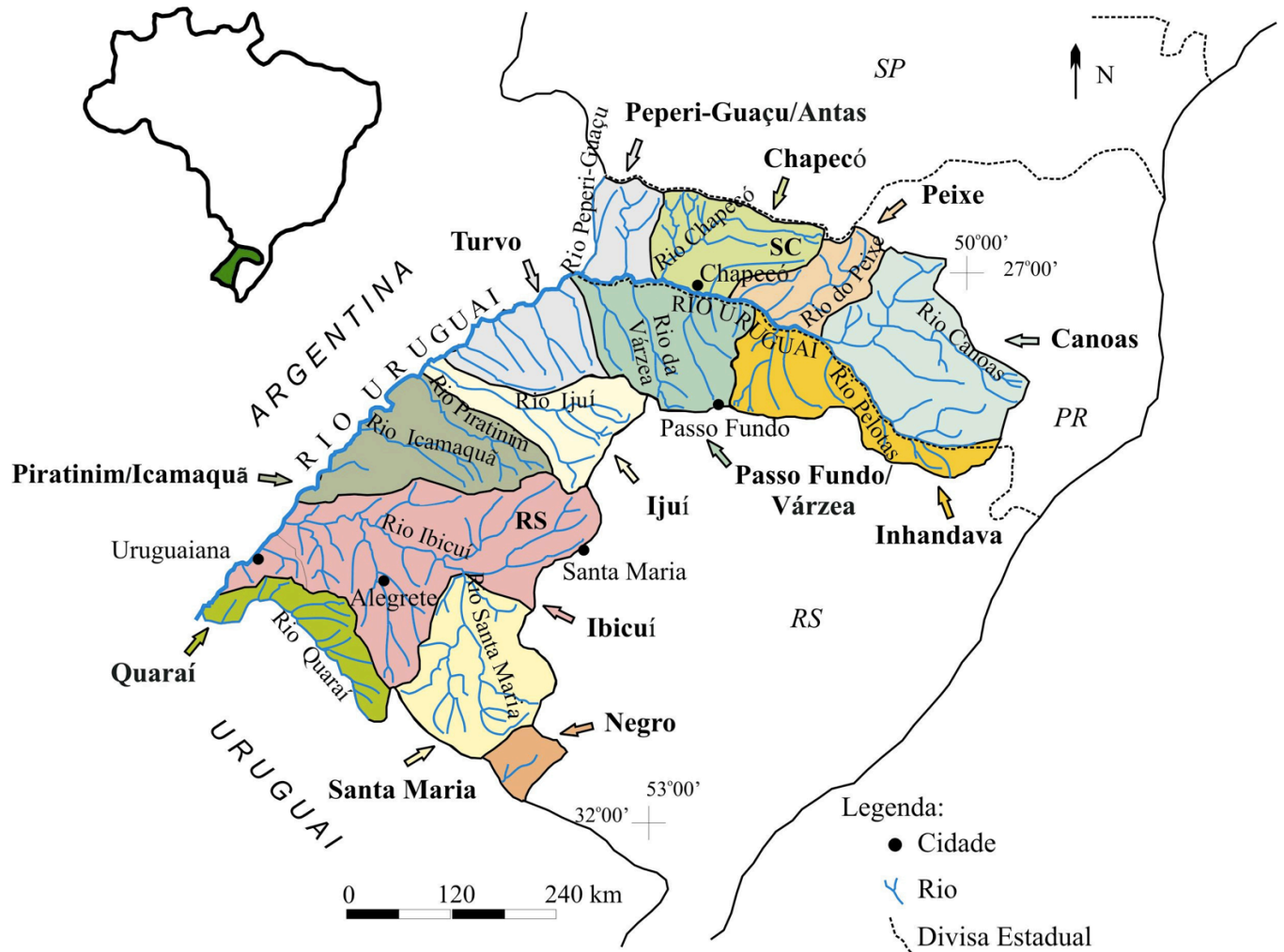
RIMA - Relatório de Impacto Ambiental

Kart 1. Brasil

Kilde: ANEEL 2002

Kart 2. Vassdraget Rio Uruguai

Kilde: MMA 2005

Kart 3. Vassdraget Rio Passo Fundo

Rio Passo Fundo og kommunene rundt. Monjolinho markert i rødt. Kilde: Casalli 2009.¹

¹ Jeg har selv markert Monjolinho i rødt. Plasseringen er ikke helt eksakt, men indikerer hvor vannkraftverket ligger. Det ligger forøvrig to vannkraftverk i Rio Passo Fundo: UHE Passo Fundo og Monjolinho.

Kart 4. Rio Passo Fundo munner ut i Rio Uruguai

Rio Passo Fundo ligger mellom Faxinalzinho og Nonoai og munner ut i Rio Uruguai ved Goio-en. Kilde: Município de Nonoai.

Kart 5. UHE Monjolinho

Monjolinho står ferdig i 2009. Kilde: www.caengegeotecnia.com.br

Monjolinho-prosessen – en oppsummering

Vannkraftverket Monjolinho ligger i Rio Passo Fundo, på grensen mellom de to kommunene Nonoai og Faxinalzinho i delstaten Rio Grande do Sul (kart 1, 2 og 3).^{2 3 4 5} Rio Passo Fundo er en sideelv som munner ut i Rio Uruguai. Monjolinho er en av 22 utbygginger som ble planlagt av det statlige kraftselskapet ELETROSUL i *Projeto Uruguai* i 1987. Da den brasilianske kraftsektoren ble privatisert på 90-tallet ble vannkraftprosjektene i *Projeto Uruguai* lagt ut på anbud. I 1996 ble det nasjonale energiselskapet ANEEL etablert. ANEEL fikk ansvar for å dele ut driftslisenser til private selskaper i anbudsrunderne. Det private selskapet Monel vant anbudsrunderen for utbyggingen og driften av Monjolinho den 20. november 2001. Monel er et konsortium og er eid av selskapet Desenvix.⁶ I 2002 startet Monel opp med tekniske studier av området. Samme år utførte de en sosioøkonomisk kartlegging av familiene som bodde i reservatområdet. Monel registrerte at 217 familier ville bli direkte rammet av Monjolinho, det betyr at de bodde i reservatet og måtte flyttes før utbyggingen kunne begynne. Familiene som måtte flytte hadde rett på kompensasjon fra selskapet. I 2003 trakk den statlige stiftelsen for miljøvern i Rio Grande do Sul, FEPAM, tilbake utbyggingslisensen fordi Monel ikke hadde fulgt kravene de satte til bevaring av miljøet og til behandling av de rammede (Monel 2005b). Alle aktiviteter tilknyttet Monjolinho ble stanset i fire år. Etter å ha fulgt opp FEPAM sine krav, fikk Monel tilbake lisensen i 2007 (FEPAM 2007). Monjolinho sto ferdig i 2009. Reservatet er på totalt 546,5 hektar, som inkluderer vannmagasinet og naturreservatet som ble vernet rundt vannkraftverket. Vannkraftverket produserer 74KW, som dekker rundt 2 % av det totale strømforbruket i staten Rio Grande do Sul. Monjolinho er et PAC-prosjekt, og 170 millioner reais av den totale omkostningen på 280 millioner ble finansiert av den brasilianske utviklingsbanken BNDES.⁷ I 2012 kjøpte det norske joint-venture selskapet SN Power opp 40,6 % av Desenvix, og ble deleier av alle deres vannkraftverk, deriblant også Monjolinho.

---

² Utbyggingen rammet også noen mindre områder som tilhører kommunene Benjamin Constante do Sul og Rio dos Índios (RS).

³ Monjolinho er mest sannsynlig oppkalt etter Brasils første vannkraftverk Monjolinho som ligger i kommunen São Carlos i São Paulo. Monjolinho (SP) sto ferdig i 1893 og produserer strøm den dag i dag.

⁴ Det fullstendige navnet er UHE Monjolinho – Alzir dos Santos Antunes. Alzir dos Santos Antunes er far til Jose Antunes Sobrinho, som eier Engevix sammen med Christian Kok og Gerson Alamada.

⁵ Nonoai har 12.076 innbyggere og Faxinalzinho 2.567.

⁶ Desenvix er eid av Jackson Empreendimentos Ltda (40,65 %), SN Power (40,65 %), og FUNCEF – pensjonsfondet for ansatte i banken Caixa Economica Federal (18,70 %).

⁷ *Programa de Aceleração do Crescimento* (PAC) er en fireårs plan for utviklingsprosjekter og økonomisk politikk som den brasilianske stat lanserte for første gang i 2007, og senere i 2010. Prosjekter som er inkludert i PAC får deler av prosjektet finansiert av staten. Ideen er at offentlige midler skal stimulere private selskaper til å investere. Målet med PAC er å fremme økonomisk vekst og bruttonasjonalprodukt (BNP). De offentlige midlene kommer fra BNDES, den brasilianske utviklingsbanken.

1 Innledning

Utbyggingen av vannkraft og økt energiproduksjon regnes som en forutsetning for økonomisk vekst i utviklingsland, spesielt for mange av de raskest voksende utviklingslandene, som Brasil, India og Kina (BRIC-landene), hvor etterspørselen etter energi er stor som følge av høye folketall og økonomisk vekst.⁸ I Brasil har vannkraft hatt stor betydning for industriell og økonomisk vekst, og siden 90-tallet har nye vannkraftutbygginger vært en sentral del av myndighetenes plan for utvikling. Det som har kommet flertallet av Brasils befolkning til gode, har imidlertid ikke vært bra for alle. Utbyggingene har ført til store sosiale og materielle konsekvenser for lokalbefolkningene som bor i utbyggingsområdene, og mange har blitt tvunget til å flytte fra sine hjem uten å få en rettferdig form for erstatning. Forflytning som følge av vannkraftutbygginger er del av fenomenet som på engelsk kalles *development-induced displacement*, og kan på norsk oversettes til utviklingsskapt forflytning (McDowell 1996: 1). Michael Cernea beskriver fenomenet som utviklingens paradoks:

Compulsory displacements that occur for development reasons embody a perverse and intrinsic contradiction in the context of development. They raise major ethical questions because they reflect an inequitable distribution of development's benefits and losses. (...) This raises major issues of social justice and equity.

Cernea 2009: 7

Utviklingsskapt forflytning reiser store etiske spørsmål rundt hvordan selskaper og myndigheter skal behandle og kompensere lokalbefolkningen som blir rammet. Ifølge Cernea bør behandlingen av lokalbefolkningen være basert på ideen om sosial rettferdighet. Sosial rettferdighet er en sentral del av moderne rettferdighetstenkning og ble utviklet av filosofen John Rawls. Sosial rettferdighet beror på å jevne ut sosiale og økonomiske ulikheter mellom individer og grupper i samfunnet (Rawls 2003). Så langt har ikke private kraftselskaper og myndigheter klart å skape gode forflytningsprosesser eller kompensasjonsformer for menneskene som har blitt rammet av vannkraftverk (McCully 2001: 15). Til tross for det økte fokuset på rammedes manglende rettigheter i utbyggingsprosjektene, har flere kontroversielle vannkraftprosjekter blitt bygd ut de siste årene.⁹

---

⁸ Overgangen fra karbonbaserte energikilder til ren energi i de store utviklingslandene vil være et av de viktigste klimatiltakene for fremtiden. Se pressemeldingen om FN's klimapanel (IPCC) klimarapport, som ble lansert 13. april 2014: http://www.ipcc.ch/pdf/ar5/pr_wg3/20140413_pr_pc_wg3_en.pdf (Lest 14.4.2014).

⁹ Det mest fremtredende eksempelet på dette er utbyggingen av Belo Monte i Rio Xingu, Amazonas.

Monjolinho

UHE Monjolinho er en vannkraftutbygging som har blitt ansett som et svært vellykket prosjekt i brasiliansk sammenheng. Monjolinho er eid av selskapet Desenvix og er et mindre vannkraftverk i Rio Passo Fundo i den sørlige delstaten Rio Grande do Sul. Utbyggingen av Monjolinho rammet de to kommunene Nonoai og Faxinalzinho. Desenvix vant blant annet prisen *Environmental Responsibility award* av *Instituto Latinoamericano de Proteção Ambiental Borboleta Azul* og staten Rio Grande do Sul i 2010 for sine sosiale programmer under utbyggingen:

The work was completed in two years and has changed the economic panorama of the cities surrounding the plant.¹⁰ Other highlights were the programs for controlling erosion, recovery of degraded areas, the monitoring of ground water and fauna, support for the native indians and resettlement of the affected population.¹¹

Monjolinho-prosessen står som kontrast til de langt mer kontroversielle og konfliktfylte vannkraftprosjektene som har blitt bygd ut i Rio Uruguai de senere årene, som Foz de Chapecó, Barra Grande og Itapiranga. Disse utbyggingene har fått stor mediedekning og det har blitt skrevet flere avhandlinger om lokalbefolkningens manglende rettigheter i utbyggingsprosessene (Espindola 2009; Rocha 2012; Baron & Renk 2012; Foschiera & Thomaz 2012; Ruppenthal 2013). Monjolinho-prosessen har fått lite mediedekning og har ikke tidligere blitt forsket på.

Problemstilling

Jeg dro til Nonoai og Faxinalzinho i 2013, fire år etter at Monjolinho-anlegget sto ferdig. Da jeg begynte feltarbeidet, var ideen å finne ut hva det var som gjorde Monjolinho-utbyggingen så vellykket sammenlignet med andre utbygginger. Alt i løpet av de første intervjuene skjønnte jeg imidlertid at det også her fantes store konflikter og vonde følelser mellom de rammede, selskapet og MAB, den nasjonale organisasjonen for rammede av vannkraftverk i Brasil. De som var involvert i prosessen hadde ulike oppfatninger av den. Noen var fornøyde, andre fortvilte og triste, og atter andre var sinte, nærmest rasende. Jeg endret derfor fokuset til å undersøke hva de ulike aktørene regnet som rettferdig og urettferdig i prosessen, og hvorfor Monjolinho-prosessen, på tross av alle konfliktene, likevel blir regnet som en god prosess. Oppgaven er en casestudie om hvordan menneskene som var involvert i utbyggingen av

---

¹⁰ Utbyggingen av vannkraftverket varte fra 2007-2009, men utbyggingsprosessen varte i 7-8 år, fra 2002 til 2009 (se mer i *Monjolinho-prosessen- en oppsummering*).

¹¹ Se URL: <http://www.b2i.cc/Document/1633/111635.pdf> (Lest 17.4.2014).

Monjolinho oppfattet prosessen, fra planleggingsarbeidet av vannkraftverket til selve utbyggingen, og livet etterpå. Hensikten med casestudier er ikke å finne én isolert forklaring, men heller flere faktorer som kan forklare fenomenet. Denne studien er derfor en detaljrik og kompleks undersøkelse som inkluderer mange aktører. De tre problemstillingene jeg vil besvare i denne oppgaven er:

- Hva oppfattet de ulike aktørene som rettferdig og urettferdig?
- Hva forklarer aktørenes ulike syn på rettferdighet i prosessen?
- Hvorfor ble Monjolinho-prosessen ansett som vellykket?

Hovedargumentet mitt i denne oppgaven er at Monjolinho blir ansett som vellykket fordi forhandlingsprosessen var uten konflikter. Den var imidlertid ikke uten konflikter fordi alle oppfattet prosessen som rettferdig – den var konfliktløs fordi de rammede ikke deltok i avgjørelsesprosessen, og dermed ikke fikk ytret sin misnøye. De rammede manglet informasjon og hadde lite innsyn i hva som foregikk. Denne situasjonen gjorde det enkelt for selskapet å kontrollere prosessen. Konsekvensen av en lite transparent prosess var imidlertid at det oppsto mange rykter og spekulasjoner om hva "den andre" fikk. Ryktene og spekulasjonene førte til at mange oppfattet resultatet av forhandlingene som urettferdig. Det ble ikke tatt hensyn til de rammedes sosiale og kulturelle tilhørighet i prosessen. De rammede ble ikke anerkjent, hverken fra folk utenfra, eller internt – de anså ikke seg selv som en gruppe og kjempet ikke for felles rettigheter i prosessen. Lav anerkjennelse og deltagelse gjorde at kompensasjonen som ble gitt til de rammede ikke var tilpasset deres leve- og produksjonsmåte. Mange hadde ikke kjennskap eller ressurser til å drive jordbruk i området hvor de fikk utdelt ny eiendom. Dette gjenspeiles i at nær halvparten endte opp med å selge eiendommen. I Monjolinho-prosessen ser man en sirkulær prosess: Lav anerkjennelse førte til lav deltagelse, lav deltagelse førte til lav påvirkningskraft. Den lave påvirkningskraften førte til misnøye med resultatet av forhandlingene, som var kompensasjonen fra selskapet.

Målet med casestudier er å forsøke å forstå fenomenet som del av de komplekse og sammensatte forholdene det opererer i. Jeg vil derfor begynne denne oppgaven med å presentere den historiske og politiske konteksten Monjolinho-prosessen opererte i. I Kapittel 2 gir jeg først en introduksjon til diskusjonen om vannkraftverk som utviklingsprosjekt. I andre seksjon vil jeg gi en historisk kontekst for vannkraftverk i Brasil, etterfulgt av en kort introduksjon til Brasils energipolitikk fra militærdiktaturet frem til i dag. Fjerde seksjon er en oppsummering av hvilke lover som gjelder utviklingsskapt forflytning i Brasil, deretter kommer det en presentasjon av hvilke kompensasjonsformer som blir brukt i forflytningsprosessene i dag. Et sentralt punkt i denne delen vil være at det ikke finnes

nasjonale lover som kan sikre rettigheter til de som blir rammet av vannkraftverk i Brasil. Følgene av dette er at det i hver enkelt utbygging blir tatt valg om hvem man skal regne som rammet og hvilke rettigheter disse skal få. Dette betyr at alle utbygginger er unike, og danner bakgrunnen for hvorfor studier av enkeltutbygginger i Brasil er interessante.

Vannkraftverk rammer ofte områder befolket av fattige småbønder, jordløse familier og urbefolkningsgrupper. Dette var også tilfellet for Monjolinho-utbyggingen. Menneskene som ble rammet av Monjolinho hadde over lengre tid opplevd å bli sosialt og økonomisk ekskludert fra samfunnet. Forståelsen for de rammedes bakgrunn vil være viktig for denne oppgaven fordi menneskers historie og sosiale tilknytning påvirker hva man anser som rettferdig og urettferdig (Sikor 2013: 16). Kapittel 3 er derfor en presentasjon av Rio Uruguai og de sosiale, kulturelle og historiske forholdene i regionen. Jeg vil trekke på Nodaris (2009) undersøkelser om ekskluderings- og inkluderingsprosesser i Sørvest-Brasil, og Martins' (1995) og Espindolas (2009) beskrivelser av *caboclos*-kulturen langs elvebredden.

Kapittel 4 består av det teoretiske rammeverket for denne oppgaven. Siden oppgaven har som mål å forstå Monjolinho-prosessen ut i fra aktørenes oppfattelse av rettferdighet, er det teoretiske rammeverket tett knyttet opp til ulike rettferdighetsbegreper. Jeg begynner med en presentasjon av Rawls begrep om sosial rettferdighet og tar deretter for meg miljørettferdighet, som er et utvidet begrep av sosial rettferdighet. Schlosberg (2003) definisjon på miljørettferdighet utgjør grunnlaget for analysedelen i oppgaven. I følge Schlosberg beror en rettferdig prosess på:¹²

- Anerkjennelse – hensyn til sosial og kulturell tilhørighet i prosessen.
- Deltagelse – retten til å delta i avgjørelsesprosesser.
- Fordeling – utdeling av en "rettferdig" kompensasjon. En kompensasjon er forstått som rettferdig når de rammede kommer minst like godt eller bedre ut etter utbyggingen.

I de tre neste seksjonene i kapittel 4 vil jeg ta for meg hvert av disse tre begrepene, diskutere ulike tolkningsmåter og knytte dem opp mot teorier og forskning fra ulike fagområder. Jeg trekker vekslers på så vel filosofisk litteratur om hva rettferdighet er (Rawls 2003; Schlosberg 2003; Sikor 2013;), som antropologiske teorier om tillit, gruppetilhørighet og identitet (Elias & Scotson 1994; Fukuyama 1995; Ferradás 1998), og litteratur om maktforhold i utbyggingsprosesser (Carvalho 2006; Bermann 2007; Rocha 2012).¹³

---

¹² De engelske ordene for disse begrepene er *interactional justice*, *procedural justice* og *distributive justice*.

¹³ I denne oppgaven står forfatterens sitater på originalspråket, det vil si på engelsk eller portugisisk. Siden denne oppgaven er ment for et publikum som har kjennskap til Latin-Amerika og til portugisisk eller spansk språk, har

I kapittel 5 vil jeg gjøre rede for feltarbeidet, forskningsmetoden og datamateriale som oppgaven er basert på. I første seksjon vil jeg gjøre greier for hvordan jeg gikk frem for å samle inn dataene. I andre seksjon drøfter jeg utfordringer knyttet til feltarbeid og metode, og hvordan jeg har valgt å løse disse. Videre vil jeg diskutere hvordan jeg har valgt teori og metode for å tolke funnene mine. Datamaterialet i denne oppgaven består av 22 intervjuer, saksdokumenter, selskapets rapporter og artikler fra lokalavisen *Visão da notícia*. De 22 intervjuene er gjort med et utvalg av aktørene som var involvert i Monjolinho-utbyggingen. Aktørene er delt inn i tre aktørgrupper: 1) ansatte i Monel og medlemmer i den lokale forhandlingskommisjonen CIAHM; 2) de rammede og 3) representanter fra MAB.

Kapittel 6, 7 og 8 består av analysen av dataene jeg har samlet inn på feltarbeidet. Analysen er strukturert ut i fra miljørettferdighets tre prinsipper om hva en rettferdig prosess beror på: Anerkjennelse, deltagelse og fordeling. Jeg vil dele inn hvert kapittel i tre seksjoner som tar for seg hver av de tre aktørgruppene jeg nevnte ovenfor. Strukturen i oppgaven er som følgende:

1) *Anerkjennelse:*

- Selskapet og kommisjonen
- De rammede
- MAB

2) *Deltagelse*

- Selskapet og kommisjonen
- De rammede
- MAB

3) *Fordeling*

- Selskapet og kommisjonen
- De rammede
- MAB

---

jeg valgt å ikke oversette sitatene. Jeg drøfter dette nærmere i kapittel 5 om *Utfordringer knyttet til feltarbeid og metode*.

2 Vannkraftverk i Brasil

Private selskaper og myndigheter rettferdiggjør utbyggingen av vannkraftverk med at de vil føre til utvikling og økonomiske fremskritt som vil komme flertallet til gode. Samtidig er vannkraftverk årsaken til den største delen av utviklingskapt forflytning av mennesker i Brasil. Sosiale organisasjoner og forskere kritiserer selskapene og myndigheter for ikke å ta hensyn til lokalbefolkningen som må flytte på grunn av utbyggingene. I første seksjon i dette kapitlet vil jeg drøfte disse utfordringene og knytte dette opp mot Norges nylige investeringer i den brasilianske vannkraftsektoren. Videre kommer *fra Itaipu til Belo Monte* hvor jeg vil gi en kort introduksjon til Brasils energipolitikk fra militærdiktaturet frem til i dag. Etter dette følger en oppsummering av hvilke nasjonale lover som gjelder forflytning av mennesker i Brasil og hvilke kompensasjonsformer selskaper i dag opererer med.

Utviklings paradoks

Utviklingsbegrepet er både komplekst og omdiskutert, men kort kan man si at utvikling betyr å bedre menneskers levestandard og at denne forbedringen skal vare over tid. Utviklingsbegrepet beror i stor grad på Rawls begrep om sosial rettferdighet, der målet er å jevne ut ulikheter i samfunnet, bekjempe strukturell urettferdighet og fremme institusjoner som kan gjøre et samfunn mer rettferdig (Rawls 2003). Cernea argumenterer for at utbygginger som fører til forflytning av lokalbefolkning alltid blir rettferdiggjort med at prosjektet vil komme flertallet til gode. Han mener private selskaper og myndigheter misbruker *the common good*-argumentet for å rettferdiggjøre lokalbefolkningens manglende rettigheter:

The principle of the “greater good for the larger numbers,” routinely invoked to rationalize forced displacements, is, in fact, often abused and turned into an unwarranted justification for tolerating ills that are avoidable. The outcome is an unjustifiable repartition of development’s costs and benefits: Some people enjoy the gains of development, while others bear its pains.
Cernea 2009: 7

Ifølge Rawls er alle mennesker er i besittelse av et sett ukrenkelige rettigheter som aldri kan gå på bekostning for å oppnå *the common good*:

Each person possesses an inviolability founded on justice that even the welfare of society as a whole cannot override. For this reason justice denies that the loss of freedom for some is made right by a greater good shared by

others. It does not allow that the sacrifices imposed on a few are outweighed by the larger sum of advantages enjoyed by many.
Rawls 2003: 3

Norge har i de siste årene fått en større rolle på det internasjonale energimarkedet gjennom selskapet SN Power. SN Powers formål er å bli et ledende kraftselskap i utviklingsland, og bidra til økonomisk vekst og utvikling.¹⁴ SN Powers største investering i utlandet ble gjort i 2012, da de kjøpte 40,65 % av det brasilianske kraftselskapet Desenvix, som eier Monjolino og åtte andre vannkraftverk. Det er i energi- og naturressursutvinning at norske aktører har sterkest interesse i Latin-Amerika, men i de senere årene er det også her det har oppstått flest konflikter. Et eksempel på dette er SN Powers innblanding i vannkraftprosjektet Trayenko i Sør-Chile, en omstridt utbygging som rammet deler av territoriet til mapuchefolket i Panguipulli.¹⁵ I 2011 trakk SN Power seg ut av prosjektet (Bull 2013).

I Dag og Tid 12. april 2013 ble det satt søkelys på SN Powers investering i Desenvix og deres prosjekter i Brasil.¹⁶ I intervjuet kommer det frem at Norfund har lite informasjon om Desenvix sine utbygginger:

Kjell Roland i Norfund tror ikke det er problem med regnskog eller urfolksomsyn knytt til nokon av vasskraftanlegga til Desenvix: "Så vidt eg veit er det ikkje nokon slike vanskelege dilemma her. Desenvix er ikkje inne i nokon av gigantanlegga i Amazonas, det er snakk om mindre elveutbyggingar".
Dag og tid 2013

Når Roland blir konfrontert med hvilke konsekvenser vannkraftprosjektene vil ha for lokalbefolkningen og miljøet, svarer han at SN Power etter konflikten i Chile unngår å investere i prosjekter der det er utfordringer med urbefolkningen, fordi det nesten er umulig å håndtere slike saker uten å få kritikk. Roland mener kritikken mot vannkraftutbygginger ofte er dårlig fundert: – *Biletet som ein del organisasjonar gjev, er ikkje alltid i samsvar med realitetane på bakken. Paradokset er at svært store område i verda i praksis blir dømde til fattigdom, fordi det er nær umogleg å få til kraftutbyggingar utan at det blir konflikt* (Dag og tid 2013). Rolands argument beror på at utbyggingen av vannkraftverk vil føre til utvikling for flertallet – for *the common good*. Han mener at skrinlegging av vannkraftprosjekter fører til at den strukturelle urettferdigheten som preger mange utviklingsland fortsetter.

---

¹⁴ SN Power er et joint-ventureselskap mellom Statkraft og Norfund, og skal investere i vannkraftprosjekter i voksende markeder utenlands. Se URL: <http://www.snpower.com/about-us/> (Lest 10.2.2014)

¹⁵ Se URL: <http://blogg.uio.no/sum/norlablogg/content/et-nytt-%C3%A5r-med-norlarnet> (Lest 30.3.2014)

¹⁶ Vi skal i kapittel 3 om casen Monjolino se at urbefolkningsrettigheter var et stort dilemma i utbyggingen av Monjolino.

Debatten om hvorvidt Brasil skal velge økonomisk utvikling eller bevaring av miljø og lokalbefolkningers levemåte har skapt store konflikter mellom interessegrupper og politiske partier i landet. Selve symbolsaken på denne debatten er det konfliktfylte vannkraftprosjektet Belo Monte.

Vannkraftverk i Brasil – fra Itaipu til Belo Monte

Vannkraft er den mest brukte formen for fornybar energi i Brasil, og nye investeringer og utviding av energisektoren var svært viktig for industrien som vokste på 70-, 80- og 90-tallet. I global sammenheng står vannkraft for 16 % av all energiproduksjon. I Brasil står den for hele 86 % av den totale strømproduksjonen.¹⁷ Den vanligste formen for vannkraftverk i Brasil er å generere energi av vannstrømningen i elver. For å sikre tilgang til vann i turbinene, konstrueres det demninger. Konstruksjon av demninger gjør at vannstanden stiger og oversvømmer et større område. Dette området kalles reservat. Konsekvensen av demningene er at de som tidligere bodde langs elvebreddene må flytte. Siden store deler av Brasil er flatt, blir ofte store områder oversvømt når man bygger ut vannkraftverk. Utbyggingen av vannkraftverk har vært årsaken til den største delen av utviklingsskapt forflytning av mennesker i Brasil. Rundt en million personer har blitt direkte rammet.¹⁸ I Rio Uruguai har 60.000 personer så langt måttet flytte fra sine hjem som følge av vannkraftutbygginger (Hüffner 2011: 8).

Helt siden 1930 har den brasilianske stat investert i vannkraftverk for å forsyne den økende etterspørselen av energi. Offentlige delstatlige kraftselskaper har stått bak utbyggingene. Under militærdiktaturet, som varte fra 1964 til 1985, ble utbyggingene av nye vannkraftverk intensivert. Militærdiktaturet så på vannkraftverk som et av de viktigste symbolene på utvikling og fremskritt. Målet var å bygge landets økonomiske muskler, og vannkraftverk var løsningen på hvordan man skulle forsyne den voksende befolkningen og industrien med elektrisitet.¹⁹ Det var under militærdiktaturet man planla og bygde ut de største vannkraftverkene.²⁰ De største prosjektene som ble realisert i denne perioden var Itaipu som ble påbegynt i 1970, og Tucuri som sto klart i 1975. Itaipu er et samarbeidsprosjekt mellom

---

¹⁷ Dette er mye sammenlignet med andre BRIC-land. I Russland der vannkraft står for rundt 20 % av energiproduksjonen, mens den i Kina bare står for 6 %. Viktigheten av vannkraft i Brasil er sammenlignbart med hva den er i Norge, der den står for 98 % av energiproduksjonen.

¹⁸ Det er vanskelig å gi et eksakt tall på hvor mange personer eller familier som har blitt direkte rammet av vannkraftverk fordi forskere og sosiale organisasjoner ofte opererer med ulike tall. Ifølge Bermann hadde 200.000 familier blitt direkte rammet av utbygginger i Brasil frem til 2007 (Bermann 2007: 142).

¹⁹ Vannkraftverk som løsningen på energikrisen var en visjon Brasils myndigheter delte med myndigheter i andre utviklingsland, spesielt i Kina og Russland (Namy 2007: 11).

²⁰ Belo Monte ble planlagt under militærdiktaturet. Det samme gjelder *Projeto Uruguai*.

Brasil og Paraguay, og var det største vannkraftverket i verden da det ble bygd.²¹ I dag dekker Itaipu 17 % av strømforbruket i Brasil og 75 % av forbruket i Paraguay.

Da Itaipu ble bygget, fantes det ikke nasjonale lover som kunne sikre rettigheter for de 42.444 personene som bodde i reservatområdet, og som ble tvunget til å flytte. Det fantes heller ingen reguleringer eller krav til å verne miljøet (Rezende & Rothman 2003: 1). Utbyggingen av Itaipu skapte store sosiale problemer for de som ble rammet. De endte opp i fattigdom uten et sted å bo. Flere organiserte seg senere i *Movimento dos Atingidos por Barragens* (MAB) og *Movimento dos Trabalhadores Rurais sem Terra* (MST), to sosiale organisasjoner som vokste frem under demokratiseringsprosessen av Brasil (Germani 2003).²² Itaipu demonstrerer utviklingens paradoks som vi diskuterte ovenfor. Itaipu var et prosjekt som førte til goder for flertallet – en minoritet måtte imidlertid betale en høy pris for denne utviklingen.

Brasil gjennomgikk fra 1974 det som av militærdiktaturets ledere ble kalt for en gradvis, sikker og langsom demokratiseringsprosess.²³ At det gikk langsomt er i alle fall hevet over enhver tvil: Venstreorienterte partier ble ikke lovlige før i 1985, og først da startet demokratiseringen av landet for alvor (Fausto 2009: 520). Sosiale organisasjoner og akademikere fikk mer handlings- og ytringsfrihet, og flere begynte å kritisere myndighetene for at de ikke hadde tatt hensyn til lokalbefolkningen da de planlagte "vannkraftnasjonen Brasil". De mindre, regionale organisasjonene som hadde kjempet mot vannkraftverk i sine lokalmiljøer på 70- og 80-tallet fikk muligheten til å organisere seg på nasjonalt nivå. Mindre lokale motstandsbevegelser gikk sammen og stiftet MAB i 1991. MAB organiserte seg i regionale grupper fordelt på de ulike vassdragene. De igangsatte også nasjonale og internasjonale kampanjer mot utbygging av vannkraftverk. I kampanjene kritiserte de at myndigheter fortsatte å bygge ut nye vannkraftverk i Brasil, selv om landet manglet nasjonale lover som kunne ivareta de rammedes rettigheter. De protesterte mot at mange mennesker opplevde å miste sine eiendommer og livsgrunnlag som følge av utbyggingene (Foschiera & Thomaz 2012: 18; Viana 2003: 13). MAB oppnådde mange nye rettigheter for rammede på

---

²¹ Itaipu er fortsatt det vannkraftverket i verden som produserer mest energi i løpet av et år. Vannkraftverket Three Georges dam i elven Yantzge i Kina har en større produksjonskapasitet enn Itaipu. Det generer likevel ikke mer strøm på grunn av perioder med vannmangel i området.

²² Både MST og MAB er med i den internasjonale bevegelsen for jordbrukere, Via Campesina. De to organisasjonene har nære relasjoner fordi mange av de som blir rammet av vannkraftverk er jordløse jordbrukere.

²³ Regjeringen Geisel begynner demokratiseringsprosessen i 1974. Prosessen skulle være gradvis, sikker og langsom. Men militærdiktaturets "harde"-linje holdt fortsatt en sterk posisjon i styringen av landet. Regjeringen Figueiredo som kom til makten i 1979 fortsatte demokratiseringsprosessen, men det var ikke før i 1985 at et opposisjonsparti kom til makten i Brasil (Fausto 2009: 512).

90-tallet, og organisasjonens viktigste historiske referanse frem til i dag er forhandlingene i Itá-prosessen i Rio Uruguai i 1994. Denne utbyggingen skal vi se nærmere på i kapittel 3 i seksjonen *Rio Uruguai – en lang kamp for rettigheter*.

På slutten av 90-tallet ble energisektoren i Brasil privatisert, og alle planlagte vannkraftprosjekter ble lagt ut på anbud (Pase 2012: 108). Kraftsektoren ble privatisert i 1995 under regjeringen til Fernando Henrique Cardoso (1995-2003).²⁴ Målet var at privatisering skulle integrere Brasil på det internasjonale markedet og tiltrekke utenlandske investeringer. Privatiseringen av energisektoren skapte en enda større distanse mellom utbygger, de som ble rammet og MAB. Private selskapers logikk var, i større grad enn offentlige selskaper, basert på økonomisk vinning (Rezende 2010: 20). Bermann beskriver konflikten mellom utbygger, MAB og lokalbefolkningens som en konflikt mellom to politiske prosjekter – økonomiske-neoliberale interesser og sosialkulturelle interesser:

On the one hand, the entrepreneurs try to hide or muffle conflicts, trying to go on with their projects and using essentially economic criteria. On the other hand, the affected people, along with religious and environmental authorities, try to make the conflicts evident, showing that certain rights are not being considered. They use essentially environmental, social and humanitarian criteria.

Bermann 2007: 142

I 2001 ble Brasil rammet av store *black-outs* (*apagão*), og befolkningen opplevde lengre perioder med strømmangel og rasjonering. Strømmangelen gjorde at intensivering av energiproduksjonen igjen ble satt på den politiske dagsorden. Mange vannkraftprosjekter ble innlemmet i *Programa de Aceleração do Crescimento* (PAC), som går ut på at man bruker offentlige midler for å trekke investeringer fra private selskaper. De offentlige midlene kommer fra den brasilianske utviklingsbanken, BNDES. De lokale og regionale myndighetene i området hvor vannkraftverk skal bygges ut er ofte positive til selskapers og BNDES' investeringer, og selskapene får ofte bred støtte fra lokale myndigheter. Carvalho mener forholdet mellom privat og offentlig sektor i vannkraftutbygginger er preget av *advocacy coalitions – a variety of public and private institutions at all levels of government who share a set of beliefs* (Carvalho 2006: 247). På 2000-tallet åpnet man også opp for investeringer fra utenlandske selskaper. Internasjonaliseringen av energisektoren og det tette samarbeidet mellom privat og offentlig sektor har ført til enda skjevare maktforhold mellom

---

²⁴ I forkant av privatiseringen av kraftsektoren, hadde regjeringen Collor (1990-1992) ført en neoliberal politikk, der privatisering av offentlig sektor var en sentral del av regjeringens strategi for økonomisk utvikling. *Plano Collor* som ble utviklet av Zelia Cardoso de Mello, finansminister i Collor-regjeringen, er en av verdens mest omfattende privatiseringsprogram.

utbyggere og lokalbefolkning (Carvalho 2006: 246; Rocha 2006). Ifølge Carvalho er det to aspekter ved dagens vannkraftutbygginger som kan forklarer hvorfor utbyggingene skjer, på tross av protester fra lokalbefolkninger og sosiale organisasjoner:

a) Potential gains – because energy development is an economic and strategic issue, government and private actors involved are willing to face opposition given potential gains.

b) Power asymmetry – a characteristic of Brazil's patrimonial politics – affords the dominant coalitions much better access to key decision makers and resources (financial and personnel). In contrast, opposition coalitions are generally composed of political outsiders with weak connections in core governments.

Carvalho 2006: 247

MAB var sterkt i mot privatiseringen fordi de mener det er urettferdig at private og internasjonale selskaper tjener penger på en naturressurs som tilhører det brasilianske folket. Motstanden mot privatiseringen har vært tydelig i MABs kampanjer de seneste årene. MABs slagord for 20-års jubileet som organisasjon i 2011 var: *20 anos de lutas e conquistas: Água e energia não são mercadorias*. I 2013 het kampanjen *O preço da luz é um roubo*. I denne kampanjen argumenterte de for at privatiseringen av energisektoren har ført til svært høye strømpriser (Brasil de fato 2013a). Andre saker som har vært viktige for MAB i etterkant av privatiseringen er:

1) Private selskaper bør ikke få bestemme hvilke kompensasjonsformer de vil operere med i utbyggingsprosessene. Ifølge MAB burde offentlig sektor hatt ansvaret for at de som blir rammet får en rettferdig kompensasjon, samt oppfølging i ettertid.

2) Etableringen av nasjonale lover som kan beskytte de rammedes rettigheter.

MAB er organisert på internasjonalt, nasjonalt og regionalt nivå.²⁵ Organisasjonen består av regionale ledere og medlemmer (*militantes*), som selv har blitt rammet av utbygginger. Hovedstrategien til MAB, når de går inn i en utbyggingsprosess, er å sende regionale *militantes* som kan samle lokalbefolkningen i området til *a luta*, motstandskamp. Om de får til motstandskamp beror på i hvilken grad lokalbefolkningen som blir rammet av utbyggingen velger å omfavne organisasjonen. Utbyggingen av Belo Monte-dammen i Amazonas er per dags dato organisasjonens største kampsak. Den har skapt stor nasjonal og internasjonal debatt og mange internasjonale organisasjoner har støttet kampen.²⁶ I Norge har

---

²⁵ Internasjonalt gjennom *Via Campesina*.

²⁶ Den amerikanske organisasjonen Amazon Watch har ført kampanjen: *Belo Monte - Sacrificing the Amazon and its Peoples for Dirty Energy* Se URL: <http://amazonwatch.org/work/belo-monte-dam> (Lest 10.3.2014).

organisasjonene Fivas, Kirkens nødhjelp, Regnskogfondet, Norges Naturvernforbund, Utviklingsfondet og Framtiden i våre hender engasjert seg i saken.²⁷

Konflikten rundt Belo Monte handler om kjernen i utviklingsspørsmålet. Debatten kan i hovedsak deles i to politiske prosjekter: utvikling og bevaring (*ala de desenvolvimento e ala verde*). De som tilhører *ala de desenvolvimento* støtter ideen om å produsere mer energi for å opprettholde økonomisk vekst. *Ala verde* vil at hensynet til økosystemer og lokal- og urbefolkningens rettigheter skal veie tyngre enn økonomisk vinning. I 2008 førte debatten til en politisk isfront mellom to av de viktigste politikerne på den brasilianske venstresiden, Dilma Rouseff (PT) og Marina Silva (før PT, deretter PV, nå PSB).²⁸ I 2008 gikk daværende miljøvernminister Marina Silva ut av Lulas regjering etter uenigheter med Rouseff. Uenighetene handlet om utbygginger av vannkraftverk i Amazonas. Marina Silva har selv uttalt at hun ikke er motstander av vannkraft som energikilde, men at hun er mostander av at det i Brasil bygges ut vannkraftverk før man har løst utfordringene knyttet til bevaring av økosystemer og de rammedes rettigheter:

O que aconteceu naquele caso foi que eu disse que, antes de construir uma usina enorme no meio do rio, era preciso resolver o problema do mercúrio, de sedimentos, dos bagres, das populações locais e da malária. E eu tinha razão. Como as pessoas traduziram a minha posição? Dizendo que eu era contra hidrelétricas. Isso é falso!
-Marina Silva²⁹

Marina referer til lokalbefolkningen som et uløst problem i dagens vannkraftprosjekter. Vi skal nå se hva de nasjonale lovene sier om rettigheter til de som blir rammet av utbygginger.

Mangelen på nasjonale lover – *As conquistas garantidas, e a falta de direitos conquistados*

MAB har i 30 år kjempet for rettigheter til rammede gjennom protester, demonstrasjoner og forhandlinger. Rettighetene som MAB har oppnådd i forhandlingsprosesser gjelder imidlertid kun for de enkelte utbyggingene, og er ikke blitt skrevet ned i lovverket. Det er opp til hvert selskap om de ønsker å videreføre kriteriene som ble brukt i tidligere prosesser, eller ikke. MABs fremste kampsak er å få gjennom et nasjonalt lovverk som kan etablere felles

---

²⁷ Se URL: <http://www.regnskog.no/no/nyheter/nyhetsarkiv/amazonas/markering-mot-belo-monte-i-oslo-i-dag>, (Lest 10.3.2014), og de norske organisasjonenes "Protest letter to the Brazilian embassy", Oslo, august 22, 2011, som finnes på samme URL.

²⁸ Den 5. oktober 2013 gikk Marina Silva ut og offentliggjorde sin innmelding i Partido Socialista Brasileira (PSB). Hun erklærte sin støtte til guvernør i Pernambuco og president i PSB, Eduardo Campos, som trolig blir en av presidentkandidatene i valget i 2014.

²⁹ Funnet på Marina Silvas egen hjemmeside. Se URL: www.minhamarina.org.br (Lest 25.2.2014).

rettigheter til alle som blir rammet av utbygginger i Brasil. I sin informasjonsbrosjyre fra 2013 skrev MAB: *Na historia da luta dos atingidos garantimos conquistas, mas não conquistamos direitos* (PNAB 2013: 5).

De fire eksisterende lovene og lovforslagene som omhandler rettigheter til de som blir rammet av utbygginger i Brasil er fra 1941, 1981, 1988 og 2010. I Decreto-lei 3.356 fra 1941 lovfestet man retten til kompensasjon kun for de som kan bevise at de eier eiendommen de bor på. Beviset må være en *escritura publica*, en eiendomskontrakt som er sertifisert og godkjent av en ansatt i offentlig administrasjon. Loven inkluderer ikke rettigheter til personer som bor, arbeider eller på annen måte avhenger av området som blir rammet, dersom de ikke kan vise til eiendomskontrakt. Problemet med dette er at mange familier som blir rammet av vannkraftverksutbygging ofte har muntlige eller uformelle skriftlige avtaler på eiendomsforholdet, også kalt *escritura de gaveta*. I loven fra 1941 står det at kompensasjon skal være i form av kontantbetaling som erstatning for tapt eiendom. Den nevner ingenting om alternative kompensasjonsformer, som assistert eller kollektiv gjenbosetning.³⁰

I 1981 ble det vedtatt at alle vannkraftutbygginger skulle kontrolleres av de delstatlige avdelingene til Instituto do *Meio Ambiente e Recursos Naturais Renováveis*, IBAMA. Siden det ikke finnes nasjonale lover for vannkraftutbygginger, er det opp til de delstatlige IBAMA-avdelingene å evaluere om de enkelte vannkraftutbyggingene er forsvarlige eller ikke. IBAMA-avdelingene regulerer prosessene gjennom utskrivningen av lisenser. De tre lisensene som de private utbyggingselskapene trenger for å få bygget ut vannkraftverket er pre-lisens, utbyggingslisens og den endelige operasjonslisensen.³¹ En utbyggingsprosess starter med at det private selskapet som vant anbudsrunder for utbyggingen, ansetter et annet privat selskap til å utføre tekniske undersøkelser til EIA-RIMA, de to obligatoriske rapportene som skal leveres til den regionale IBAMA-avdelingen.³² Selskapet må få godkjent EIA-RIMA for å få pre-lisens for utbyggingen. Vedtekten fra 1981 kom i en periode der flere statlige organer ble desentralisert fra nasjonalt nivå til delstatelig nivå. Grunnen for desentraliseringen var at man mente at lokale og regionale institusjoner var bedre rustet til å ta avgjørelser om lokalt anliggende fordi de hadde mer kunnskap og kjennskap til området. Men desentralisering i seg selv førte nødvendigvis ikke til mer demokratiske prosesser. Ifølge Rocha (2012) beror den

---

³⁰ Kompensasjonsform som går ut på at selskapet kjøper opp et større område til de som blir rammet. Hver husholdning får sin egen eiendom innenfor dette området. Vi skal se mer om ulike kompensasjonsformer under *Kompensasjonsformer – kontantkompensasjon eller kollektiv bosetning?*

³¹ *Licença prévia* (LP), *Licença de Instalação* (LI) og *Licença Operacional* (LO).

³² Desenvix er et eksempel på et privat selskap som både eier vannkraftverk, samtidig som de også blir ansatt av andre selskaper for å skrive EIA/RIMA. Desenvix var ansvarlig for EIA/RIMA i de tre største vannkraftprosjektene i Rio Uruguai, Itapiranga, Barra Grande og Foz de Chapecó.

demokratiske effekten av desentraliseringen på hvordan den regionale og lokale politikken er organisert:

(A desentralização) nem sempre é mais eficiente nem mais democrático. A eficiência é prejudicada em duas circunstâncias: quando instituições locais não têm capacidade técnica ou administrativa para deliberar ou executar efetivamente, ou quando interesses políticos locais são caracterizados por clientelismo, corrupção ou outros padrões que fazem com que as decisões políticas não sigam as prioridades técnicas. A democracia é prejudicada quando elites locais conseguem monopolizar os processos decisórios ou quando a sociedade civil não é bem organizada.
Rocha 2012: 150

IBAMA-avdelingenes lisensieringer er blitt kritisert for å være basert på politiske interesser (Rezende & Rothman 2003: 6). Ifølge Ruppenthal blir ikke avgjørelsene tatt på bakgrunn av tekniske, sosiale og miljømessige hensyn, men heller av økonomiske og politiske grunner.³³

O PAC estabelece empreendimentos e metas a serem cumpridas, estipulando prazos para o início das obras, entrando em conflito com o cronograma necessário para o licenciamento ambiental, considerando que no EIA-RIMA existe a possibilidade da não viabilidade da obra, opção não aceita para quem gerencia o Programa, por isso a maioria das licenças dadas é política, desconsiderando questões técnico-científicas, sociais, ambientais e econômicas, comparadas a alternativas de produção energéticas.
Ruppenthal 2013: 51

Konsekvensen av at lisensieringen er en politisk avgjørelse er at de som blir rammet av en utbygging blir satt i en sårbar situasjon – deres fremtid avhenger av at IBAMA-avdelingene prioriterer deres rettigheter når de vurderer om de skal skrive ut operasjonslisens til en utbygging.

I grunnloven fra 1988 opprettes det en ny lov om kompensasjon ved forflytting, men den inneholder lite nytt om rettigheter, og ligner til forveksling på loven fra 1941: *O procedimento para desapropriação por necessidade ou utilidade pública, ou por interesse social, mediante justa e prévia indenização em dinheiro, ressalvados os casos previstos nesta Constituição.*³⁴

---

³³ I Monjolinho-prosessen at det tydelig at utskrivningen av lisenser i stor grad var politiske avgjørelser, og ikke basert på tekniske, sosiale og miljømessige hensyn . Utskrivningen av lisensene i Monjolinho-prosessen fulgte valgårene. For at en avgjørelse skulle endres eller omgjøres i prosessen måtte det et valg til: 1) 1998-2002, PT: Første godkjenning av Monjolinho-utbyggingen i 2001. 2) 2002-2006, PMDB: Monjolinho-prosessen ble stanset i 2003. 3) 2006-2010, PSDB: Monel fikk tilbake lisensen i 2007 (PBA 2009: 9).

³⁴ Constituição 88, Art 5, XXIV. Konstitusjonen finnes på
URL:http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm (Lest 18.2.2014).

Daværende president Lula skrev i 2010 under på Decreto n. 7.342, 26.10.2010. Med denne loven ble det krav om at selskapet som er ansvarlig for utbyggingen, må foreta en sosioøkonomisk kartlegging av de som vil bli rammet av vannkraftutbyggingen. Heller ikke dette vedtektet sa noe spesifikt om de rammedes rettigheter til kompensasjon.

I 2003 godkjente kommisjonen for forbrukerrettigheter, miljø og minoriteter lovforslag 91/03, som ble utarbeidet i et møte mellom politikere og representanter fra MAB. I lovforslaget står det at også de som bor, arbeider eller avhenger av jorda, men som ikke kan vise til et eieforhold, har rett på kompensasjon. Lovforslaget innebærer også at selskapet må bruke alternative kompensasjonsformer, og at kollektiv bosetning alltid bør vurderes. I lovforslaget stilles det krav til at det offentlige skal samarbeide med de rammede for å finne frem til en best mulig løsning for kompensasjon (Câmera dos deputados 2003). Lovforslaget er ikke blitt godkjent av lovgivende myndigheter. På MABs nasjonale samling i 2013 lovde minister Gilberto Carvalho at president Dilma ville undertegne en nasjonal lov for rettigheter til rammede i løpet av det inneværende året (Brasil de Fato 2013b). Elleve år etter er loven fremdeles ikke vedtatt og dermed fins det per dags dato ingen nasjonal lov som ivaretar alle de rammedes rettigheter når det bygges ut nye vannkraftverk.

I dag opererer både private selskaper og sosiale organisasjoner med utvidede definisjoner av *rammet* og *kompensasjon*. Denne oppgaven vil derfor være basert på en bredere definisjon av *rammet*:

People whose economic, social and cultural lives are negatively affected by construction of dams, related infrastructure, or alteration of river flows and any ecological consequences. The term includes displaced people, host communities, and downstream and upstream populations.
Namy 2007: 11

Jeg vil bruke the World Commission of Dams (WCD) sin definisjon av kompensasjon: *Compensation is understood to refer to specific measures intended to make good the losses suffered by people affected by the dam* (WCD 2000: 107).³⁵

Kompensasjonsformer – kontantkompensasjon eller kollektiv bosetning?

I dag opererer selskaper med tre ulike kompensasjonsformer. Jeg skal her gjøre kort rede for hver av dem og diskutere hvilke konsekvenser de får for de rammede.

Kontantkompensasjon (*indenização em dinheiro*) går ut på at selskapet kjøper opp eiendommen fra den som blir rammet. Selskapet forhandler frem prisen for eiendommen og

---

³⁵ WCD ble stiftet i 1997. Kommisjonen består av politikere, akademikere og representanter fra privat sektor. Formålet med kommisjonen er å måle sosiale, økonomiske og miljømessige konsekvenser av store demninger.

betaler et engangsbeløp. *Carta de crédito* er en annen type kontantkompensasjon, som går ut på at den som er rammet mottar et verdipapir med en gitt sum som kun kan brukes til å kjøpe en eiendom. Ideen bak *carta de crédito* er å garantere at fattige bønder som lever av jordbruk, skal få en ny eiendom og område til å dyrke. Strategien skal forhindre at en bonde får utbetalt penger, men mangler tilstrekkelig med midler til å kjøpe en ny eiendom, eller at bonden ender opp som jordløs fordi han bruker opp pengene på andre ting (Lassailly-Jacob 1996: 188). I kontantkompensasjonsstrategiene har selskapet kun ansvar for at de som er rammet får ny eiendom. De har ikke ansvar for opplæring eller annen oppfølging i ettertid (Viana 2003: 39). *Kollektiv gjenbosetning* går ut på at selskapet kjøper opp et område til minimum 20 familier. Formålet er å gjenoppbygge lokalsamfunnet slik det var før forflytningen. Hver rammet familie har rett på et vist antall hektar jord, og det blir bygd opp skole, kirke og samfunnshus.

De som flytter som følge av utbygginger er ofte vant med å drive småskalajordbruk i fruktbare jordsmonn nær elvebreddene. Studier har vist at mange møter vanskeligheter når de blir forflyttet til det nye området, noe som fører til at de selger eller bytter bort den nye eiendommen og ender opp som jordløse. Etableringsprosessen tar tid fordi bonden må dyrke jorda og vente på resultatet av de nye avlingene, samtidig som han står overfor utfordringer med å venne seg til den nye jordkvaliteten i området og den sosiale organisasjonen (som naboer, tilknytning til kirke etc.). I flere forflytningsprosesser har man sett at familier velger å forlate den nye eiendommen fordi de mangler penger til å kjøpe gjødsel eller andre produkter for å behandle jorda. Flere forlater også eiendommen fordi de mangler kunnskap om hvordan man driver jordbruk på høylandsjord – et jordsmonn som ofte er svært annerledes enn det familiene er vant med langs elvebreddene (WCD 2000: 107).

Cernea kritiserer kontantkompensasjoner for å være utelukkende basert på økonomiske prinsipper. For Cernea avhenger en vellykket gjenbosetning av at selskapet eller myndighetene er villige til å investere i økonomiske og sosiale programmer i etterkant av forflytningen (Cernea 1996: 25). Kontantbetalingsstrategien blir kritisert fordi selskapet baserer seg på å gjenopprette produksjonssystemene som de rammede levde av før, uten å ha nok kunnskap om tidligere jordbrukspraksiser. Det blir heller ikke gitt oppfølging og opplæring i hvordan de skal behandle det nye jordsmonnet. Ideen er at den som blir gjenbosatt automatisk skal begynne å produsere som før, selv om omstendighetene og jordkvaliteten har endret seg (Lassailly-Jacob 1996, 194). En annen utfordring i vannkraftprosjekter i dag er at aktørene som bestemmer hvilke kompensasjonsformer som skal gis, har en annen forståelse av land en det lokalbefolkningen har. Planleggerne kan ha fokus på utvikling, produksjon og

profitt, mens de som blir flyttet kan ha en annen sosial, kulturell og religiøs oppfatning av jordbruk:

Planners see the land only as a productive asset and see resettlers merely as producers who are to be allocated sufficient arable land for farming. Too often, planners use resettlement as an opportunity for introducing modern farming without giving due consideration to the improvement of local production systems, nor even to the new possibilities offered by the project. Relocates usually do not share the benefits of the project that has displaced them.

Lassailly-Jacob 1996: 196

Utfordringen oppstår når selskapet ikke anerkjenner den sosiale og kulturelle bakgrunnen til de som skal flyttes. Morvaridi konkluderer med at kontantbetalingsstrategien førte til konflikt og misnøye blant lokalbefolkningen som ble rammet av vannkraftverket Iisu i Tyrkia:

Resettlement planning that focuses on cash compensation packages and measures aimed at reconstructing livelihoods cannot respond to the social and economic forces that shape inequality and underpin poverty, ethnic exclusion and violations of human rights: this requires national development policy shifts and a political commitment to inclusive development.

Morvaridi 2004: 738

En strategi som i større grad tar hensyn til kulturell og sosial bakgrunn er kollektiv gjenbosetning. Ifølge Bloemer beror en god kollektiv gjenbosetning på at selskapet blir enige om landområdet for gjenbosetning sammen med lokalbefolkningen og at man tar spesielt hensyn til klima, jordkvalitet og nærhet til bysentrum. Familiene bør ha økonomisk og sosial assistanse frem til hvert gjenbosatt hushold er tilbake på et stabilt produktivitetsnivå og selskapet har tydelige garantier for at familien vil klare å forsørge seg (Bloemer 2001: 114). Kollektiv bosetning er en kompensasjonsform som i større grad tar hensyn til de rammedes kulturelle, økonomiske og sosiale bakgrunn, men det er også den dyreste kompensasjonsformen for selskapet. Bruken av kollektiv bosetning som kompensasjonsform har gått ned etter privatiseringen av kraftsektoren (Baron & Renk 2012: 121).³⁶

---

³⁶ MAB og flere forskere mener selskapene aktivt motkjemper kollektiv bosetning i prosessene fordi det er mye dyrere enn for eksempel *carta de crédito*, som er blitt mer og mer vanlig (Baron & Renk 2012).

3 Casen Monjolinho

Mennesker med ulik kulturell, sosial og historisk bakgrunn vil oppfatte rettferdighet ulikt. Vår bakgrunn påvirker hva vi anser som verdifullt og former våre forventninger og idealer (Sikor 2013: 17; Schlosberg 2003: 80; Whiteman 2009: 102). I dette kapittelet vil jeg gi en kort presentasjon av Rio Uruguai og de sosiale og historiske forholdene i regionen. Kapittelet skal gi en kontekst som kan hjelpe oss å forstå hvorfor aktørene oppfattet Monjolinho-prosessen som de gjorde, og hva de oppfattet som viktig og rettferdig.

Rio Uruguai – en lang kamp for rettigheter

Flere store vassdrag har vært viktige i energiutviklingen i Brasil. Et av disse er vassdraget Rio Uruguai, som ligger i landene Argentina, Uruguay og Brasil (kart 1 og 2). Vassdraget Rio Uruguai er et geografisk område på 384.000 kvadratkilometer. Den brasilianske delen er på 174.494 kvadratkilometer og ligger i de to sørligste statene av landet, Rio Grande do Sul (RS) og Santa Catarina (SC). 3,8 millioner mennesker bor i området. I 1979 la det statlige strømselskapet i Sør-Brasil, Eletrosul, frem *Projeto Uruguai*, en plan for utbygging av 22 vannkraftverk i vassdraget. Det første vannkraftverket som ble bygget ut i Rio Uruguai var UHE Itá som sto ble påbegynt i 1987. Eletrosul møtte stor motstand fra lokalbefolkningen i Itá-prosessen. Lokalbefolkningen som ble rammet av utbyggingen gikk sammen og stiftet organisasjonen CRAB, *Comissão regional dos atingidos por barragens*. De fikk støtte fra deler av den katolske kirke og arbeiderorganisasjoner.³⁷ CRAB ble senere den lokale motstandsgruppen mot vannkraftverk i regionen Alto Uruguai i Santa Catarina og Rio Grande do Sul.³⁸ CRAB fikk gjennomslag for flere av sine kampsaker i Itá-forhandlingene, og prosessen blir i dag ansett som høydepunktet i mostandshistorien mot vannkraftverk. Itá-avtalen ble undertegnet av Eletrosul i 1987, og med denne avtalen sikret CRAB kompensasjon og erstatning blant annet til de som ikke eide egen eiendom, men som bodde og var avhengige av områder som ble rammet av utbyggingen (Reis 2007: 481). CRAB var en av flere regionale organisasjoner som gikk sammen for å stifte MAB i 1991. En annen viktig

---

³⁷ CPT, Comissão Pastoral da Terra, er og har vært en viktig støttespiller for CRAB og senere MAB. CPT er en katolsk organisasjon som jobber for rettferdighet for jordbrukere på landsbygda (Reis 2007: 479). De tilhører frigjøringssteologien – en politisk bevegelse som oppsto i Latin-Amerika på 1970-tallet. Frigjøringssteologien, *a teoria da libertação*, er en teologisk retning som vektlegger rettferdighet, likeverd og frihet fra fattigdom og undertrykkelse. Den katolske kirken er fortsatt en viktig støttespiller for MAB, og de bruker ofte kirken som samlingsplass for sine møter.

³⁸ CRAB hadde en sentral posisjon i samlingsgruppen av MAB, fordi de var den sterkeste og mest organiserte regionale bevegelsen i landet (Reis 2007: 480).

hendelse i Rio Uruguai var da MAB fikk gjennomslag for flere av sine kriterier i forhandlingene om vannkraftverket Dona Francisca i år 2000. Daværende gruve- og energiminister Dilma Rousseff undertegnet en avtale som garanterte kompensasjoner til de som ble rammet av vannkraftverket, men som ikke hadde papirer på eiendommen de bodde på. I avtalen ble det også gitt rettigheter til etterkommere over 18 år som bodde på foreldrenes eiendom. Disse barna blir omtalt som *filhos da terra*, og deres rettigheter er fortsatt en viktig kampsak for MAB i dagens utbygginger.

Det er skrevet flere masteroppgaver og doktoravhandlinger om lokalbefolkning og vannkraftverk i Rio Uruguai.³⁹ Raquel de Mattos Viana (2003) har undersøkt forhandlingsprosessen i Itá. Viana mener at rettighetene som man oppnådde i Itá-prosessen skyldtes at CRAB mobiliserte og organiserte nabolagene som ble rammet (Viana 2003, 150). Forhandlingene om Itá-utbyggingen foregikk på 90-tallet, da kraftsektoren enda var statlig. På denne tiden hadde sosiale organisasjoner som CRAB en viktig rolle i forhandlingene. Forskere som har studert senere utbygginger i samme region er bekymret for utviklingen etter privatiseringen. De mener at de private selskapene får muligheten til kontrollere forhandlingene og selv bestemme hvilken kompensasjonsform de vil bruke. I utbyggingene på 2000-tallet har MAB operert på sidelinjen og har i liten grad deltatt i forhandlingene mellom de som blir rammet og selskapene. Flere er bekymret over at de som rammes av utbygginger i dag har færre rettigheter enn tidligere.⁴⁰

A chegada dos europeus – ekskluderings- og inkluderingsprosesser i Sørvest-Brasil

Vannkraftutbygginger i Brasil rammer vanligvis sosialt ekskluderte befolkningsgrupper som lever i fattigdom (Viana 2003: 33). Dette var også tilfellet i Monjolinho. Mange av de rammede kan karakteriseres som del av befolkningsgruppen som kalles *caboclos*. *Caboclos* er en av de mest fattige og marginaliserte befolkningsgruppene i regionen. *Caboclos*-befolkningen har ofte dårlig tilgang på utdanning, eiendom, helsetjenester og elektrisitet.

Caboclos er opprinnelig en betegnelse for en "blandingsrase" mellom indianere, europeere og afrikanske slaver. Ordet kommer fra Tupi og betyr barn av indianer og hvit europeer. *Caboclos* er etterkommerne etter to befolkningsgrupper som har vært diskriminerte gjennom Brasils historie: *Formado por dois segmentos marginais da população camponesa*

---

³⁹ Se Espindola 2009, Rocha 2012, Baron & Renk 2012, Foschiera & Thomaz 2012 og Ruppenthal 2013.

⁴⁰ Eksempel på andre konfliktfylt utbygginger i Rio Uruguai er Barra Grande (ferdigstilt i 2003), Campos Novos (2006) og Foz de Chapecó (2010) (Espindola 2009: 115).

que tem de um lado o negro, ex-escravo, e do outro o índio destribalizado, aculturado e pobre (Martins 1995: 17). I dag blir ikke *caboclos* brukt som et begrep på en "rase", men for å beskrive en gruppe mennesker som deler en spesiell kultur og leve- og produksjonsmåte. *Caboclos* ble lenge assosiert med enkelhet og latskap. Det er først i nyere forskning at *caboclos* blir ansett som en etnisk og kulturell gruppe, og det er først i de senere årene at forskere har vist mer interesse for deres kultur og historie.⁴¹ *Caboclos* kjennetegnes av småbønder som bor i rurale strøk, og er som regel leietakere eller husmenn på eiendommen de bor og arbeider på. Husene er enkle og vanligvis bygd av tre (Appendiks I). Leve- og produksjonsmåten er karakterisert ved selvbergingsjordbruk (Reichert 2010: 276; Nodari 2009: 143).⁴² For å få råd til nødvendige varer som de ikke kan produsere selv, tar mange mindre lønnede oppdrag eller selger grønnsaker på det lokale markedet. Produksjonsmåten skiller seg fra de europeiske etterkommerne som kom til regionen på begynnelsen av 1900-tallet:

Este grupo caracteriza-se mais pelo modo de vida que pelos traços físicos ou cor da pele. Sua atividade econômica girava em torno da agricultura de subsistência, vivendo da caça, pesca, mão-de-obra na coleta de erva-mate para os comerciante(..). Gostavam muito de festas e danças. A idéia de lucro não fazia parte de suas vidas. Enfim, tinham todo um modo próprio de viver, completamente diferente dos descendentes de europeus.
Espindola 2009: 21

Det er spesielt eieforholdet til jord som har vært kilden til konflikter og splittelse mellom befolkningsgruppene i de to kommunene Nonoai og Faxinalzinho – en konflikt som ikke er blitt mindre viktig med årene. Jordområdekonfliktene er del av en historisk prosess som stammer fra kolonitiden. Regionen som grenser mellom statene Rio Grande do Sul og Santa Catarina var tradisjonelt befolket av indianerstammene Kaingang og Guarani. På 1700-tallet kom *caboclos*, også kalt brasilianere, til området.⁴³ I 1917 gikk myndighetene inn for å modernisere regionen vestlige Santa Catarina og nordlige Rio Grande do Sul. Moderniseringen var et politisk prosjekt som gikk ut på å fylle det "demografiske

---

⁴¹Det er fortsatt vanskelig å finne tekster om *caboclos* kultur og historie. En utfyllende etnografisk beskrivelse blir imidlertid gitt av Pedro Martins i boka *Anjos da cara suja*, en studie av en *caboclos*-befolkning i Santa Catarina. Befolkningen, som kalte seg *os Cafuzos*, deltok i mange av de viktigste historiske begivenhetene i Santa Catarina og Rio Grande do Sul. Cafuzos-medlemmer deltok i motstandsbevegelsen til *o monge dos excluidos* João Maria, *a Guerra do Contestado* og i byggingen av *Brazilian railways*. Dette gjelder ikke bare *os Cafuzos* – mange *caboclos*-grupper deltok i disse historiske hendelsene.

⁴²Selvbergingsjordbruk betyr at bonden planter og dyrker nok til å forsyne seg selv og familien med mat gjennom året. De produserer også litt for salg, for å kunne kjøpe varer som de trenger, men som de ikke dyrker selv.

⁴³I nyere litteratur bruker man begrepet *caboclos*, slik at man ikke skal blande uttrykket *brasileiros* med dagens navn på Brasils befolkning. Noen historikere mener *cabocloene* stammer fra 1500-tallet, og at de var en blanding mellom indianere og moriskere, etterkommere av spanske muslimer (Reichert 2010: 271).

tomrommet" og garantere grensen til nabolandet Argentina. Dette ble gjort gjennom å befolke regionen med etterkommere av de europeiske immigrantene som kom til Brasil på 1800-tallet. Myndighetenes visjon var at de hvite europeerne skulle etablere et mer avansert jordbruk og bringe fremskritt og utvikling til regionen. Det var også del av et større nasjonalt prosjekt der myndighetene gikk inn for å "hvitgjøre" den brasilianske befolkningen (Wolford 2008; Nodari 2009).

Mange europeiske etterkommere så seg nødt til å emigrere til nordvestlige Rio Grande do Sul og kjøpe opp landområder av private koloniseringsselskaper. Grunnen var at mange andregenerasjons europeere hadde vanskelig for å finne eiendommer i de koloniserte områdene av Sør-Brasil.⁴⁴ Andregenerasjons tyske og italienske jordbrukere som kjøpte opp jord og etablerte seg i Sør-Brasil blir kalt *colonos* (Seyferth 1992). Med befolkningsøkningen i regionen Nonoai-Faxinalzinho på 1900-tallet ble det etablert et handelssentrum, og kommunen Nonoai ble grunnlagt i 1959. Faxinalzinho ble grunnlagt i 1988. Under koloniseringsprosessen på 1900-tallet ble *caboclos*-og indianerbefolkningen sett på som ikke-eksisterende. Koloniseringsselskapene regnet området som ubefolket og solgte *cabocloenes* og indianernes eiendommer. Denne ekskluderingsprosessen tvang dem til å leve et liv i konstant jakt etter nye steder å dyrke på. Nodari har studert hvordan ekskluderingsprosessen ble rettferdiggjort av myndigheter, koloniseringsselskaper og nykommerne. *Cabocloenes* levemåte ble regnet som uproduktiv, lat og bakstreversk, og som en motstand til det moderne (Nodari 2009: 145). Man rettferdiggjorde også med loven. Koloniseringsselskapene baserte seg på jordloven fra 1850, der det er lovfestet at jord må være kjøpt for å rettmessig tilhøre en eier. De færreste i området hadde kontrakter på kjøp og salg av eiendommer. Det vanligste var å ha *contrato de gaveta* - en muntlig eller skriftlig avtale mellom kjøper og selger eller utleier og leietager. Dette var ikke registrert offisielle dokumenter og falt ikke under rettmessige dokumenter ifølge jordloven fra 1850. *Cabocloene* ble tvunget til å flytte, og løsningen for mange familier var å emigrere til områder langs elvebreddene til Rio Uruguai, et område som ikke ble solgt til de europeiske etterkommerne fordi det ble regnet som uegnet til jordbruk (Nodari 2009: 143).

Ekskluderingspolitikken fortsatte på 1960-tallet da de store jordeierne trengte mer jord som følge av økende industrialiseringen av jordbruket, og satsingen på storproduksjon av soya og hvete. Storbøndene var europeiske etterkommere som hadde lyktes i

---

⁴⁴ Ellen Woortman skriver om første- og andregangs emigrering blant europeisk innvandrere i Sør-Brasil i boken *Herdeiros, Parentes e Compadres: Colonos do sul e sitiantes do Nordeste*. São Paulo-Brasília: Hucitec e EdUNB, 1995.

etableringsprosessen på det nye området. Alle lykkes imidlertid ikke - flere *colonos* endte også opp som fattige bønder uten jord. Storbøndene begynte å kjøpe opp jord på steder der *coboclos*, jordløse *colonos* og indianere hadde okkupert landområder langs elvebredden. I denne prosessen ble mange *caboclos* og jordløse *colonos* gjort til husmenn på storbøndenes eiendommer nær elvebredden. Flere *caboclos*-familier fortsatte å leve et semi-nomadisk liv, og flyttet ettersom jordeierne trengte arbeidskraft.⁴⁵ Koloniseringsprosessen som foregikk i Nonoai og Faxinalzinho, og som også gjelder for store deler av sør-vest Brasil, forklarer hvorfor det er en svært fattig befolkning som ofte blir rammet av utbyggingene av vannkraftverkene i Rio Uruguai.

Koloniseringsprosessen skapte også konflikter mellom *colonos* og indianerne. Frem til 1978 ble områder innenfor indianerreservatene Votouro Kaingang og Votouro Guarani okkupert av storbønder og fattige *colonos*. På 60-tallet startet storbønder soyaproduksjon på områder som lå innenfor reservatet. Fattige *colonos* etablerte seg i indianerreservatet fordi de ikke hadde noe valg – de hadde blitt drevet ut fra sine egne eiendommer som følge av storbøndenes soyaproduksjon. I 1990 eskalerte konflikten da indianerstammen Kaingang fikk tilbake områder som tidligere hadde tilhørt Kaingangreservatet. Over tusen *colonos* ble jaget fra sine eiendommer og ble igjen jordløse bønder. Flere mektige storbønder mistet også deler av sine jordbruksarealer (Ricardo 1991: 563).⁴⁶ Disse hendelsene er noe av bakgrunnen for det svært dårlige forholdet som fortsatt eksisterer mellom indianerne og andre befolkningsgrupper i Nonoai og Faxinalzinho. Jordkonfliktene i området har eskalert kraftig i løpet av 2014.⁴⁷ Kaingangstammen i Faxinalzinho bor på reservatet TI Votouro, som i dag er

---

⁴⁵ Martins beskriver forholdet mellom jordeiere og *caboclos* som et forhold lignende det slaver hadde med slaveeier (1995: 17).

⁴⁶ Andre konflikter som preget området på denne tiden var drapet på *Vice-Cacique* av Kaingangstammen, Darci Camilo. Camilo ble skutt og drept på åpen gate i Nonoai i 1989, ingen ble pågrepet. Flere kaingangindianere var også innblandet i ulovlig skogshogst i området på 90-tallet, og flere ble drevet ut av reservatet. På 90-tallet var det også en stor konflikt mellom den største jordeieren i regionen og Kaingangstammen. Jordeieren var ordfører i Nonoai under Monjolinho-prosessen. På 90-tallet drev han soyaproduksjon på 1.186 hektar jord som hadde tilhørt Kaingang-reservatet (Ricardo 1991: 563).

⁴⁷ Kaingangstammen har den siste tiden trappet opp kampen for å få igjen territoriumet Kandóia som ligger i kommunen Faxinalzinho. Det bor både indianere og bønder i Kandóia. Innbyggerne har ventet 12 år på at staten skal avgjøre om området skal bli del av Kaingangreservatet eller ikke. 28.4.2014 ble to bønder funnet drept i Faxinalzinho. Drapene skal ha skjedd da de to bøndene prøvde å komme seg gjennom en barrikade Kaingangindianere hadde satt opp i forbindelse med en demonstrasjon. 10.5.2014 melder Zero Hora at *o cacique dos kaingang*, lederen for stammen, er arrestert for drapene. De melder også at Kaingangstammer fra hele staten har mobilisert seg mot arrestasjonen, og at de planlegger å dra inn i Faxinalzinho i løpet av de nærmeste dagene. Se URL: <http://zerohora.clicrbs.com.br/rs/geral/noticia/2014/04/doi-agricultores-sao-mortos-em-suposto-confronto-com-indigenas-no-norte-4486655.html> (Lest 8.5.2014). Anbefaler også Zero Hora sin rapport om Kaingang og *Colonos* <http://zh.clicrbs.com.br/rs/noticias/noticia/2014/05/como-vivem-indios-e-colonos-nas-terras-em-disputa-no-rs-4496532.html> (Lest 8.5.2014).

på 3.041 hektar. De er 1.113 innbyggere. Guaranistammen i området bor i reservatet TI Guarani Votouro på 717 hektar. Befolkningen er på 48 personer (PBA 2009: 11).

Fattigdom, uklare eiendomsforhold og jordkonflikter som ender i voldsepisoder er hverdagen til mange av menneskene som bor i området hvor Monjolinho ble bygget ut.⁴⁸ Godene og makten i samfunnet er ujevnt fordelt og samfunnsstrukturen er sosialt og økonomisk hierarkisk. Nonoai og Faxinalzinho har lenge vært fattige kommuner, og få investeringer er gjort i området (SCP 2009). I de siste årene har imidlertid elvene i området blitt en viktig kilde til inntekt for kommunene. Flere vannkraftverkselskaper har etablert seg i området, og Nonoai og Faxinalzinho mottar i dag penger fra både Monjolinho og det større vannkraftverket Foz de Chapecó.

Kartleggingen av de rammede – *a vida nas margens do rio*

I denne delen vil jeg gi en kort innføring i hva slags kompensasjonsformer Monel opererte med i Monjolinho-prosessen, hvor mange som ble rammet av utbyggingen og hvem som fikk hvilken type kompensasjon. Jeg kommer også til å bruke Monels rapporter for å beskrive levestandarden til de som ble rammet. Formålet med dette er å gi leseren en forståelse for de sosiale og materielle forholdene de rammede levde under.

I juni 2002 holdt Monel det første møtet med representanter fra lokalbefolkningen og kommunen. På møtet ble det stiftet en lokal forhandlingskommisjon, CIAHM, *Comissão Intermunicipal dos Atingidos pela Hidrelétrica Monjolinho*, som skulle representere de som ble rammet av utbyggingen. Sammen med Monel utformet kommisjonen en avtalekontrakt med føringer for hvordan man skulle håndtere erstatningene. Monel bestemte at de skulle operere med to former for kompensasjon til de rammede. Erstatning for tapt eiendom i form av kontantutbetaling ble gitt til dem som hadde papirer på eiendommen og som ikke selv produserte på eiendommen som ble rammet. *Carta de crédito* ble gitt til eiere og ikke-eiere som bodde og produserte, eller på annen måte var avhengig av, eiendommen (CIAHM 2003). Monel opererte med et *carta de crédito* for rural eiendom og et for urban eiendom. Kriteriene for å få *carta de crédito* til urban eiendom var at man var over 60 år og pensjonist. Man fikk også rett til urban eiendom om man kunne vise til andre grunner for at man trengte å bo nær bysentrum, som for eksempel at man var avhengig av nærhet til sykehus på grunn av helseproblemer.

Monel utførte i 2002 en sosioøkonomisk rapport der de kartla hvor mange som ville bli rammet av utbyggingen og hvilken erstatning de skulle få. 184 eiendommer ble rammet av

---

⁴⁸ Jeg gjør rede for dette i seksjonen under, om Monels egne undersøkelser under.

utbyggingen. 217 familier, totalt 928 personer, ble registrert som eiere eller leietagere av eiendommer som ville bli rammet av Monjolinho.⁴⁹ 162 familier hadde papirer på eiendommen og fikk kompensasjon gjennom kontantbetaling. 55 familier var leietagere som bodde eller avhengte av en eiendom som ble rammet, disse fikk rett på *carta de crédito*. 34 av de 55 familiene fikk *carta de crédito* til å kjøpe rurale eiendommer. 21 familier fikk *carta de crédito* til å kjøpe eiendom i urbane områder (AHE Monjolinho 2003). De som mottok *carta de crédito* for urban og rural eiendom fikk også rett på ni måneder med minstelønn (*salário mínimo*), utbetalt av Monel.⁵⁰ Formålet med minstelønnen var at familiene skulle ha en inntekt de første månedene på den nye eiendommen. De rammede mottok ikke eiendomskontrakt på eiendommen de fikk tildelt. Monel valgte nemlig å holde igjen eiendomskontraktene i ti år. Det betyr at de rammede bor på en eiendom som Monel fortsatt rettmessig er eier av. Å holde igjen eiendomskontraktene er en strategi selskapet bruker for å unngå at de rammede selger eiendommen. De endelige eiendomskontraktene vil bli gitt i 2019.⁵¹

I rapporten beskriver Monel de sosiale og økonomiske forholdene de rammede familiene levde under som prekær:

A maior parte deste contingente de 55 famílias remanejadas, era um tipo de agregado familiar oriundo de uma periferia social, que se formou ribeirinha ao Rio Passo Fundo, sem um perfil muito forte de exploração da terra e de produção agrícola e com baixas expectativas de mercado de trabalho urbano, com rendimentos provenientes do mercado informal, que sempre dificultou suprir até as necessidades mais básicas da família, por conta disso, os levava a depender de serviços de proteção institucionalizados, como: bolsa família, vale-gás, cesta básica, pensões, aposentadorias.
Monel 2009

Ifølge rapporten bodde og arbeidet familiene som ble rammet på eiendommer som lå i svært bratt og ulendt terreng. De fleste eiendommene var på under ti hektar. Mangelen på eiendomskontrakter var utbredt i området, og bare litt over halvparten kunne vise at de var rettmessige eiere av eiendommen de bodde og arbeidet på (Appendiks 2).⁵² Husene de bodde i

---

⁴⁹ Grunnen til at tallet på rammede familier er høyere enn antall eiendommer, er at flere familier var tilknyttet samme eiendom. Mange familier som ble rammet av Monjolinho bodde og arbeidet på en eiendom de ikke eide. Både familien som bodde på eiendommen og eieren av eiendommen ble regnet som rammet.

⁵⁰ I 2009 var *salário mínimo* i Brasil 465 reais, rundt 1.500 kroner. Ifølge avtalen mellom CIAHM og Monel skulle pengene fordeles på følgende måte: 1) Par uten barn – 1 *salário mínimo*. 2) Par med opp til to barn – 1,5 *salários mínimos* og 3) Par med tre barn eller mer – 2 *salários mínimos* (CIAHM 2003).

⁵¹ I kapittel 8 skal vi se at strategien med å holde igjen eiendomskontraktene skapte store problemer for de rammede.

⁵² Familiene som ikke eide jord ble delt inn i fem ulike kategorier: 1) *Posseiro* – bønder som sammen med familien okkuperer små jordeiendommer som tilhører staten 2) *Arrendatário* – bønder som har kontrakt med jordeiere der han mot å få bo på eiendommen binder seg til å produsere og betale en fast sum til eieren,

var bygd av tre, og svært enkelt utstyrt (Appendiks I). Familiene produserte lite til kommersielle formål, og mange var avhengig av statlige midler for å forsørge familien. De fleste drev selvbergingsjordbruk og plantet mais, bønner og soya for å brødfø familien. Ifølge Monel drev familiene jordbruk på tradisjonelle måter, og utstyret de brukte var hovedsakelig manuell drakraft eller dyr. Bare 2 % brukte traktor i gårdsarbeidet, mens 18 % brukte dyr med plog. 75 % av familiene som ble rammet hadde aldri tatt opp finansielle lån. 35 % av personene hadde ikke fullført 7 års skolegang, og nærmere halvparten manglet kloakksystem. I oppsummeringen skriver selskapet:

Constatar que a maioria das famílias são tradicionais quanto aos padrões culturais e religiosos, predominando na área de influência a religião católica. Quanto as condições de habitação e infra-estrutura, as famílias seguem os padrões da vida comum do local sendo na sua maioria casas simples de madeira, apresentando uma certa deficiência de saneamento básico (fontes d'água sem cobertura ou proteção, lixo e esgoto a céu aberto, iluminação ainda em estado precário, higiene da casa e arredores ainda não considerado como fator de influência na qualidade de vida, etc.
AHE Monjolinho 2003: 33

Ifølge de funnene som kommer frem i Monels rapport, mener jeg at det er grunnlag for å si at mange av familiene som ble rammet av Monjolinho kan karakteriseres som *caboclos*. Jeg understreker igjen at *caboclos* i denne oppgaven ikke er et uttrykk for en "rase", men for en gruppe mennesker som deler en spesiell leve- og produksjonsmåte.

I 2009 da vannkraftverket sto ferdig og selskapet skulle fylle opp reservatet, satt *Ministério Público Federal* i Erechim ned krav om at Monel umiddelbart måtte stoppe prosessen. Begrunnelsen var at Monel ikke hadde utredet om utbyggingen kunne få konsekvenser for indianerstammene i området, Kaingang og Guarani (*Ministério Público Federal* 2009). Til tross for krav om utredning, valgte Monel å fullføre utbyggingen. Monjolinho startet å produsere strøm i mai 2009 (Hüffner & Engel 2011: 66). I juni samme år gikk indianerstammene Kaingang og Guarani til demonstrasjoner og krevde kompensasjoner fra Monel. Den 18. juni stengte 600 indianerne veien til vannkraftverket. Det militære politiet ble sendt til stedet, og det oppsto kamper mellom politiet og indianerne. Flere indianere og politimenn ble skadd i opprøret (*Visão da notícia* 22.6.2009). Etter denne hendelsen gikk partene i forhandlinger, der Monel, FUNAI og representanter fra de to indianerstammene var

---

uavhengig av hvor mye bonden klarer å produsere 3) *Parceiro* – bønder som har kontrakt med jordeieren der man deler fortjeneste og risiko 4) *Agregado* – bønder som bor på andre sine landeiendommer og produserer uten å ha noe kontrakt med eieren 5) *Assalariado* – bønder som er ansatt for å jobbe på andres eiendommer (Appendiks II).

representert. Resultatet av forhandlingene ble *Programa Básico Ambiental UHE Monjolinho - Componente Indígena*, hvor de ble oppført hvilke kompensasjoner indianerne skulle få av Monel. I PBA står det at Monel skal gi finansiell støtte til Kaingang og Guarani frem til 2031.⁵³ Eksempel på dette er å investere i materiell til skolene, innføre voksenopplæringsprogrammer, bygge sportsarenaer og gi finansiell støtte til landbruket. Monel skal dokumentere at de følger kravene til PBA i en årlig rapport til FUNAI (PBA 2009). Representanter fra FUNAI, Monel og ti representanter fra indianerleirene Votouro Kaingang og Votouro Guarani møtes også rundt hver tredje måned for å diskutere hvordan midlene skal brukes.

Indianerne ble ikke direkte rammet av Monjolinho-utbyggingen, det vil si – ingen indianere bodde på eiendommer som ble rammet. Utbyggingen rammet heller ikke ubebodde områder tilhørende Kaingang- eller Guaranistammen. Ifølge PBA (2009) baseres kompensasjonene på at alle kommunene i vassdraget Rio Passo Fundo ble indirekte rammet av utbyggingen.⁵⁴ Siden Kaingang- og Guaranistammens områder ligger innenfor vassdraget Rio Passo Fundo ble de derfor regnet som indirekte rammet. Ingen av de andre kommunene i vassdraget Rio Passo Fundo mottok imidlertid kompensasjoner på dette grunnlaget (kart 3).⁵⁵

---

⁵³ I 2031 går kontrakten Monel har for å utvinne energi i elven ut. Kontrakten kan imidlertid fornyes.

⁵⁴ På kart 3 er indianereservatene lokalisert ovenfor kommunen Benjamin C. do Sul.

⁵⁵ Kommunene som ble direkte rammet fikk kompensasjon, det var Nonoai og Faxinalzinho, samt mindre områder av Benjamin Constante do Sul og Rio dos Índios.

4 Teoretisk tilnærming

I dette kapitlet vil jeg presentere miljørettferdighet og de tre prinsippene teorien beror på: anerkjennelse, deltagelse og fordeling. Miljørettferdighet er nyttig i studien av rettferdighetsoppfattelser i Monjolinho-prosessen fordi miljørettferdighet i Brasil, og i Latin-Amerika generelt, er tett knyttet opp til utviklingsprosjekter, jordrettigheter og sosial ulikhet. Miljørettferdighet går ut på at alle mennesker, uavhengig av rase, farge, kjønn, nasjonalitet og sosial klasse, har rett til å bli anerkjent som politiske aktører og delta i bestemmelsesprosesser tilknyttet naturressurser, samt ta del i fordelingen av de godene naturressursene frembringer.

Miljørettferdighet i Latin-Amerika

Miljørettferdighet er et utvidet rettferdighetsbegrep som stammer fra teorien om sosial rettferdighet. Den amerikanske filosofen John Rawls begrep om sosial rettferdighet fra 1970-tallet etablerte mye av grunnlaget for den moderne rettferdighetstenkningen. Sosial rettferdighet beror på at samfunnet har et sett av institusjoner (et fungerende helse- og skolesystem, arbeidsrettigheter o.l.) som legger til rette for at medlemmene kan leve meningsfulle liv og være aktive bidragsytere i samfunnet. Institusjonene skal beskytte borgernes individuelle rettigheter og friheter, og fordele ressursene likt mellom sine borgere. Målet med sosial rettferdighet er å utjevne forskjellene mellom de gruppene som tidligere har vært sosialt og økonomisk ekskludert og de gruppene som har vært øverst på den sosioøkonomiske skalaen i et samfunn (Rawls 2003: 4).⁵⁶

Miljørettferdighet ble utviklet i USA tidlig på 1980-tallet og handler om menneskers rettigheter i miljøspørsmål og utviklingsprosjekter. I USA var miljørettferdighetsbevegelser et urbant fenomen knyttet til industriarbeideres og afroamerikaneres kamp for rettigheter på 1980-tallet. I Latin-Amerika har miljørettferdighet vært tettere knyttet til ideen om sosial rettferdighet. Miljørettferdighet har her vært mindre forbundet med rasekamp, og mer knyttet til kulturelle rettigheter, urbefolkningsrettigheter og retten til statsborgerskap (Carruthers 2008: 7). I Brasil vokste miljørettferdighetsbevegelsen først og fremst på landsbygda, blant jordløse småbønder og urbefolkningsgrupper som kjempet for retten til å eie egen jord. Miljørettferdighet ble tatt opp av flere sosiale organisasjoner, blant annet av MAB og MST.

---

⁵⁶ Rawls ide om sosial rettferdighet hatt stor innflytelse i den moderne velferdsstaten, spesielt i de skandinaviske landene. For mer om dette les gjerne: *Rawls in the Nordic Countries* av Andreas Føllesdal. UIO - ARENA 2012.

To av de viktigste sakene for denne bevegelsen er å utjevne skjev jordfordeling og kjempe for at alle grupper skal ha rett til å være med å ta beslutninger om landets naturressurser. Jordfordeling i Brasil er et strukturelt problem som stammer fra langt tilbake i den brasilianske historien. Etter Paraguay, er Brasil det landet i verden med skjevst fordeling av jordressurser:

In Brazil environmental injustices are embedded in the ongoing practices and ideologies of colonial and imperial development that are particularly evident in the unequal access to land and concomitant environmental damage.

Wolford 2008: 214

Vi skal nå se på nærmere på de tre prinsippene miljørettferdighet beror på.

Miljørettferdighets tre prinsipper: Anerkjennelse, deltagelse og fordeling

David Schlosberg er en av de viktigste teoretikerne innen miljørettferdighet. Schlosberg mener Rawls i for stor grad definerer rettferdighet som en form for fordeling av goder og ressurser, og at teorien om sosial rettferdighet er for snever for å studere rettferdighet i utviklingsland. Ifølge Schlosberg er det å skape rettferdighet i utviklingsland mer komplekst enn å fordele goder. De tre grunnleggende prinsippene i miljørettferdighet er anerkjennelse, deltagelse og fordeling (Schlosberg 2003: 78). I denne oppgaven vil jeg bruke de tre prinsippene til Schlosberg for å analysere aktørenes oppfattelse av rettferdighet i Monjolinho-prosessen. Jeg vil se på hvordan de sosiale aktørene oppfattet prosessen i form av 1) *anerkjennelse* – altså hensyn til sosial og kulturell tilhørighet i prosessen: 2) *deltagelse* – retten til å delta i avgjørelsesprosesser og 3) *fordeling* – en rettferdig kompensasjon.

Selv om de tre prinsippene gjennomgås i ulike kapitler i denne oppgaven, så betyr ikke dette at de eksisterer og opererer uavhengig av hverandre. Tvert i mot: De tre prinsippene avhenger i stor grad av hverandre. Vi skal se at anerkjennelse av menneskers kulturelle og historiske bakgrunn er viktig for å oppnå demokratisk deltagelse i en forhandlingsprosess, og at demokratisk deltagelse i en forhandlingsprosess er viktig for å få til det aktørene vil oppfatte som rettferdig fordeling. De tre begrepene former en sirkulær prosess som best blir beskrevet av Whiteman:

People's perceptions of the fairness of the distribution of outcomes (distributive justice), their perceptions of the fairness of procedures for decision making (procedural justice), and also their perceptions of the fairness of the interpersonal and informational aspects of encounters between parties (interactional justice) all affect the degree to which

organizational actors accept or resist decisions and whether they engage in cooperation, withdrawal or outright conflict.
Whiteman 2009: 102

I en casestudie av vannkraftverket Ilsu i Tyrkia beskriver Morvaridi at planleggeren av prosjekter må respektere og ta hensyn til den kulturelle og sosiale bakgrunnen til de som blir rammet, og gi dem muligheten til å delta i forhandlingene. Hvis menneskene som blir flyttet får delta og være med på å bestemme utfallet av forhandlingene om kompensasjoner, vil selve kompensasjon blir oppfattet som mer rettferdig:

What is required is an institutional commitment towards developmental goals, and the provision of opportunities for people to participate in them. Displaced people are far more likely to be prepared to accept resettlement if they can see benefits of doing so for themselves and are involved in establishing what those gains will be.
Morvaridi 2004: 733

I de neste seksjonene vil jeg diskutere de tre grunnleggende prinsippene som miljørettferdighet baseres på.

Anerkjennelse – hensyn til menneskers sosiale og kulturelle bakgrunn

Every human being seeks to have his or her dignity recognized by other human beings.
Fukuyama 1995: 7

I denne delen vil jeg ta for meg hva anerkjennelse betyr og hvorfor dette er viktig i vannkraftprosjekter som innebærer forflytning av mennesker. Jeg vil fokusere på hvordan anerkjennelse og mangel på anerkjennelse påvirker forholdet mellom grupper, og hvordan det kan påvirke forholdet mellom utbygger og den rammede befolkningen i en utbyggingsprosess.

Alle mennesker anser seg selv om del av en eller flere grupper. Gruppetilhørighet er en viktig del av menneskers identitetsbygging, og vår tilhørighet kommer til uttrykk gjennom at vi definerer andre grupper som annerledes fra vår egen. Rykter og sladder blir ofte brukt i fremstillingen av "den andre" som underlegen (Elias & Scotson 1994: 105). Å beskrive noen gruppers kulturelle karakteristikk som underlegne vår egen kultur er en måte å skape sosial avstand på (Nodari 2009: 12). Manglende anerkjennelse skaper altså sosial avstand mellom grupper. Ifølge Weinstein er gruppetilhørighet svært viktig i Brasil, et land der det finnes store sosioøkonomiske og kulturelle forskjeller mellom ulike befolkningsgrupper. Hun mener at det i Brasil finnes en forestilling og en slags etablert sannhet om at en spesiell sosial gruppe representerer økonomisk suksess og fremskritt, og at andre grupper representerer det motsatte:

de er underlegne og bakstreverske. Et eksempel på dette er innbyggerne i São Paulo, *os paulistas*, sin diskurs om *os pobres nordestinos* (Weinstein 2008: 9).

I en utbyggingsprosess vil manglende anerkjennelse øke sjansen for at andre tar kontroll over bestemmelsesprosesser på vegne av gruppen som ikke blir anerkjent. Det er også vanskelig å lykkes med kompensasjoner hvis utbyggerselskap ikke tar hensyn til de rammedes leve- og produksjonsmåte. Et eksempel på dette er Morvaridis studie av Ilsudammen i Tyrkia. Området som ble rammet av utbyggingen hadde lenge vært preget av konflikter mellom ulike etniske grupper. Det private kraftselskapet som var ansvarlig for kompensasjonene, utførte forflytningen av de rammede uten å ta hensyn til disse konfliktene. Forflytningen av den rurale befolkningen resulterte i en etnisk konflikt mellom dem og den dominerende etniske gruppen i området (Morvaridi 2004). Ifølge Bermann er mangel på forståelse for de rammedes kultur den største utfordringen i vannkraftutbygginger i Brasil i dag:

A não-identificação dos sujeitos e seus interesses, suas histórias e culturas, por parte do agente investidor, não deixa de ser elemento, previamente definido, para conceber o fenômeno da invisibilidade para populações ribeirinhas.

Bermann 2007: 144

Anerkjennelse i miljørettferdighet beror på mer enn bare å vedkjenne at mennesker har ulik kulturell og sosial bakgrunn – man skal også respektere og ta hensyn til forskjellene mellom individer og grupper. Thomas Sikor argumenterer for at anerkjennelse, i form av respekt og hensyn, er et viktig prinsipp for å lykkes i utviklingsprosjekter. Gjennom å anerkjenne lokalbefolkningen som likeverdige aktører, gir planlegger og utbyggerselskap lokalbefolkningen følelsen av å bli sett og hørt. Å bli behandlet med respekt i prosessen vil ha en positiv innvirkning på oppfattelsen av prosessen som helhet. Når utbyggerne har kunnskaper om lokalbefolkningens kultur og sosiale liv kan de i større grad planlegge prosjekter som vil komme dem til gode. Utbyggerne bør forsøke å forhindre at enkelte grupper får en høyere status enn andre, og arbeide for å øke respekten for kulturelle og sosiale ulikheter (Sikor 2013: 22). Ifølge Schlosberg (2003) er anerkjennelse et viktig prinsipp i rettferdighetsbegrepet fordi det innebærer å kjempe mot institusjonelle undertrykkelser av grupper basert på deres kultur eller identitet (Schlosberg 2003: 81).

Anerkjennelse vil være viktig for de to neste kapitlene om deltagelse og fordeling. Det er nødvendig å bli anerkjent som en politisk aktør for å delta i bestemmelsesprosesser. Man må være ansett som likeverdig for å ha mulighet til å påvirke i en forhandlings situasjon.

Videre er det å respektere og ta hensyn til menneskers kultur, et viktig utgangspunkt i planleggingen av kompensasjon. For å kunne finne en god kompensasjonsform, må man vite hvem det er som skal forflyttes og hvordan de levde sine liv før forflytningen.

Deltagelse – *an empty ritual or empowerment?*

Deltagelse betyr å ha en stemme og å bli hørt i avgjørelsesprosesser. To sentrale tema i denne delen vil være 1) tilgang på informasjon, og 2) gyldig representasjon. Vi skal se nærmere på dette under, men først skal vi drøfte ulike forståelser av deltagelse. Rawls bruker begrepet deltagende-demokratiske avgjørelsesprosesser (*participative democratic decision-making*). Han definerer dette som den grunnleggende retten mennesker har til å bli hørt i avgjørelsesprosesser. I teorien om deltagende-demokratiske avgjørelsesprosesser stiller Rawls krav til at institusjonene som står for avgjørelsene i et samfunn skal være etiske, demokratiske og nøytrale. Avgjørelsesprosessene skal være mest mulig transparente for resten av samfunnet (Rawls 2003). Jeg vil legge til at det også er viktig at samfunnets medlemmer har tillit til at institusjonene og at personene som står for avgjørelsene i et samfunn er demokratiske og nøytrale. Om institusjonene mangler tillit fra befolkningen, vil ikke avgjørelsene deres bli oppfattet som rettferdige. Tillit avhenger av hvorvidt aktørene har gode opplevelser med systemet fra tidligere og om de har opplevd tidligere prosesser som rettferdige. En gruppe som har blitt diskriminert og ekskludert under tidligere prosesser, vil ha en svekket tillit til samfunnets institusjoner.

I miljørettferdighet er deltagelse en rett mennesker har til å ta del i bestemmelsesprosesser der utfallet vil få konsekvenser for deres liv og for miljøet de lever i. Lokalbefolkningen skal delta i avgjørelser som vil få konsekvenser for miljøet de bor i (Sikor 2013: 12). Ifølge Schlosberg beror rettferdig deltagelse på at mennesker blir anerkjente som politiske individer i avgjørelsesprosessene. Å oppleve det motsatte, som det å bli ekskludert og utestengt fra avgjørelsesprosesser, kan føre til at individer eller grupper mister troen og selvtilliten på at de har samme rettigheter som andre: *The experience of being denied rights is typically coupled with a loss of self-respect, of the ability to relate to oneself as a partner to interaction in possession of equal rights on a par with all other individuals* (Schlosberg 2003: 84). Mennesker som har opplevd diskriminering og utestenging fra bestemmelsesprosesser tidligere, har ofte mindre tillit til mennesker utenfor sin sosiale gruppe og til samfunnets institusjoner generelt (Alesina & Ferrera 2002: 207; Han 2010: 7). I slike tilfeller må det stilles strengere krav til bred og inkluderende deltagelse:

Where social group differences exist and some groups are privileged while others are oppressed, social justice requires explicitly acknowledging and attending to those group differences in order to undermine oppression. Schlosberg 2003: 15

Nyere forskning har vært opptatt av å forstå sammenhengen mellom utviklingsprosjekter grad av vellykkethet og lokalbefolkningens deltagelse. I samfunn preget av sosial ulikhet kan inkluderende deltagelse i bestemmelsesprosesser og transparente prosesser være med å styrke tilliten mellom individer, institusjoner og grupper. Ekte deltagelse beror på at aktørene blir anerkjent som politiske aktører på lik linje med andre, og at de har informasjon om og innsyn i prosessen.

Å ha tilgang til informasjon er viktig i en forhandlingsprosess. Uten informasjon har man ikke bakgrunn for å utforme argumenter for eller i mot en sak. I FNs deklarasjon for miljø og utvikling fra 1992 er lokalbefolkningers rett til informasjon en viktig del av utviklingsprosjekter. Ifølge prinsipp 10 har staten et særlig ansvar for at dette blir overholdt:

Environmental issues are best handled with the participation of all concerned citizens, at the relevant level (...) States shall facilitate and encourage public awareness and participation by making information widely available. ECLAC 2013: 3

FNs *The Economic Commission for Latin America and the Caribbean* (ECLAC) utarbeidet i 2013 et forslag basert på prinsipp nummer 10 i Rio-deklarasjonen ovenfor. ECLAC mener at en av utfordringene man i dag står overfor i utviklingsprosjekter i Latin-Amerika er at staten gir private selskaper ansvaret for å informere lokalbefolkningen under prosessen. Denne informasjonen har ofte vært mangelfull:

One of the main complaints made by the population in areas where natural resources are extracted has to do with limited access to full, adequate and quality information. The State sometimes leaves the responsibility of keeping the population informed about projects and their possible impacts to the companies concerned, which tends to create mistrust in the respective communities ECLAC 2013: 44

Konsekvensen av mangelfull informasjon er økt mistillit blant befolkningen. Mangel på informasjon gir også rom for rykter og spekulasjoner.

Ifølge Rocha (2012) har utbyggingsprosessene av vannkraftverk i Rio Uruguai de senere årene har vært preget av at de private selskapene har fått for stort ansvar for å informere de som blir rammet. Hans studie av Foz de Chapecó-prosessen viser at når

selskapet kontrollerer hvilken informasjon som skal gis og hvilken som skal holdes tilbake, får de også muligheten til å kontrollere store deler av forhandlingsprosessene.

I løpet av de siste årene har lokale forhandlingskommisjoner fått mye av ansvaret for å forhandle mellom selskapene og den rammede befolkningen. Medlemmene i kommisjonene skal representere de som blir rammet i forhandlingsprosessen. Representasjon betyr at en eller flere personer er valgt til å forsvare en gruppes meninger og interesser i forhandlingssituasjon. En god representasjon beror på at det finnes tillit mellom representanten og gruppen denne representerer, og at representanten har informasjon og kunnskap om gruppens meninger og behov. Et tillitsforhold er basert på forventningen om at personen vil dele samme interesser som en selv: *the expectation of regular, honest, and cooperative behaviour, based on commonly shared norms* (Fukuyama 1995: 26). Ifølge Rocha hindrer de representasjonsbaserte forhandlingene bred demokratisk deltagelse i forhandlingsprosessene i dagens vannkraftverksprosjekter. Grunnen er at de som blir rammet ikke har tillit til representantene. Medlemmene i kommisjonene er som oftest representanter fra kommunestyret og har egne politiske interesser i forhandlingene. Kommisjonene skaper det som Carvalho kaller for *advocacy coalitions*, et nettverk der private og offentlige institusjoner går sammen for å fremme sine politiske interesser om økonomisk utvikling (Carvalho 2006).⁵⁷ Ifølge Rocha er forhandlingskommisjoner en strategi som selskapene bevisst tar i bruk for å gjøre prosessen enklest mulig for dem selv. Han mener strategien ene og alene er basert på legalitet, selskapet ønsker å overholde juridiske krav, og ikke legitimitet, som betyr at selskapet ikke legger til rette for en rettferdig og demokratisk form for deltagelse (Rocha 2012: 326).

Mange av dagens teorier om deltagelse bygger videre på Sherry R. Arnsteins teorier (Norad 2013). Arnstein ulike nivåer av deltagelse i avgjørelsesprosesser. Hun mener at mange avgjørelsesprosesser er preget av ujevn maktfordeling som hindrer ekte og bred demokratisk deltagelse, og at det finnes enkelte sosiale grupper i samfunnet som stadig opplever å bli ekskludert fra å delta. Disse borgerne kaller hun for *have not-Citizen*. Når personer deltar i en avgjørelsesprosess uten å ha en reell mulighet til å endre resultatene kaller Arnstein det for *an empty ritual*:

Participation without redistribution of power is an empty and frustrating process for the powerless. It allows the powerholders to claim that all sides

---

⁵⁷ Det tette samarbeidet mellom offentlig og privat sektor i vannkraftprosjekter i Brasil må sees i sammenheng med PAC. I PAC-prosjekter brukes det penger fra utviklingsbanken BNDES for å fremme private investeringer (Carvalho 2006).

were considered, but makes it possible for only some of those sides to benefit. It maintains the status quo.

Arnstein 1969: 1

Arnstein deler deltagelse inn i ulike nivåer: 1) Manipulering av andres meninger. 2) Informasjon og konsultasjon – de som har makt rådfører seg med de lavere sosiale gruppene før de tar en avgjørelse. 3) Partnerskap – svakerestilte grupper får muligheten til å forhandle med den tradisjonelle makteliten. 4) *Citizen control* – tidligere ekskluderte grupper får beholde majoriteten av stemmene i forhandlingene, og har en faktisk mulighet til å endre på resultatet av avgjørelsesprosessen. Ifølge Arnstein er *Citizen control* den eneste formen for gyldig deltagelse (Arnstein 1969, 1). Når ekskluderte grupper får denne makten vil de kunne utfordre de tradisjonelle maktstrukturene i samfunnet. Twigg (2001) har jobbet videre med Arnsteins begreper om deltagelse. Han deler deltagelse inn i to nivåer, veiledet deltagelse og personsentrert deltagelse. Twiggs definisjon er tett knyttet til rollen Rocha mener lokale folkehåndlingskommisjoner spiller i vannkraftutbygginger i dag:

Guided participation seek to include people in improvements projects, mostly in implementation and sometimes planning, but the projects are still initiated, funded and ultimately controlled by professional planners from outside the community: the planners determine the level of popular participation.

Twigg 2001: 9

Personsentrert deltagelse bygger på citizen control. Twiggs definisjon vil likevel være nyttig for denne oppgaven fordi hans begrep er tettere knyttet til miljørettferdighet og til viktigheten av informasjon i prosessen:

People-centered participation addresses issues of power and control.(..) It is concerned with the nature of the society in which these programmes and projects are developed. Part of its aim is empowerment by giving those involved the chance to organise and influence change on the basis of their access to knowledge, political processes and financial, social and natural resource.

Twigg 2001: 9

Deltagelse vil være viktig i neste kapittel om fordeling. Ifølge Whiteman spiller bestemmelsesprosessene en viktig rolle for hvorvidt avgjørelsene blir akseptert: *Procedural justice directly impacts the acceptance level of decisions* (2009: 105). Hensyn til deltagelse og måten forhandlingsprosessen om kompensasjonene har foregått, kan påvirke rettferdighetsvurderingen like mye som utfallet av den. I sin casestudie om Itá-prosessen skriver Viana (2003) at deltagelse i forhandlingsprosessene er nødvendig for en vellykket kompensasjon, og for at de som blir rammet selv skal oppfatte kompensasjonen som

rettferdig:

Para que o indivíduo, a comunidade e o grupo social seja reparado em suas perdas, ele tem que participar do processo, principalmente, quando se fala das perdas imateriais e coletivas.
Viana 2003: 150

Fordeling – rettferdighet som rimelighet

I denne delen vil jeg ta for meg hva fordeling er og drøfte hva som er en rettferdig fordeling i vannkraftutbygginger. Fordeling i vannkraftutbygginger er tett knyttet til kompensasjon. Kompensasjonene er godtgjørelser selskapene betaler til de som mister eiendommen sin som følge av utbyggingene. Selve målet med kompensasjoner er å skape en balanse mellom det man tar og det man gir tilbake. Kompensasjonen er med andre ord selskapets måte å opprettholde rettferdighet på.

Den brasilianske loven fra 1941, som vi så nærmere på i kapittel 2, baserer seg på en økonomisk forståelse av kompensasjon. I loven står det at selskapet skal kompensere for tapt eiendommen med å betale eieren det han økonomisk har rett på, det vil si ut fra markedsprisen på eiendommen. Loven tar ikke hensyn til sosiale, historiske og kulturelle forhold i områdene som vannkraftselskap opererer i, som for eksempel at mange av de som blir rammet av vannkraftutbygginger i Brasil ikke har bevis på eiendommen de bor på. Den ignorerer også at menneskene som blir rammet mister andre former for verdier enn de økonomiske: I tillegg til eiendommen blir de også fratatt viktige naturressurser, som tilgang til vann og godt jordsmonn. Loven tar heller ikke kulturelle hensyn, som for eksempel at noen befolkningsgrupper kan ha en historisk eller spirituell forbindelse til området.

Loven fra 1941 baserer seg på det Cernea kaller *economics of compensation*. Han mener private selskaper i dagens utbygginger fremdeles baserer seg på dette. Ifølge Cernea må fordeling i utbygginger heller være basert på *economics of recovery and development*. Dette betyr at selskapene eller myndigheter må investere i tiltak som fører til vekst, utvikling og bedre levekår for de som blir rammet av utbyggingene, i tillegg til kompensasjon for kostnader knyttet til gjenbosetningen. Selskapet eller myndigheter må sørge for at de som ble flyttet kommer opp på samme sosioøkonomiske nivå som de hadde før, og idealet må være at de skal få det bedre: De rammede bør få ta del i verdiene selskapet tjener på vannkraftverket årlig. Begrunnelsen er at de som blir rammet av en utbygging flytter ene og alene fordi myndigheter eller selskapet pålegger dem det. Flyttingen får materielle, følelsesmessige og sosiale konsekvenser. Kompensasjon i form av å kjøpe opp eiendommen vil derfor ikke være nok (Cernea 1996: 46). Sophie Namy argumenterer for noe av det samme som Cernea. Hun

mener at vannkraftprosjekter er grunnleggende urettferdige fordi fattige og andre sårbare grupper, samt deres fremtidige generasjoner, må bøte med negative konsekvenser, både sosiale og økonomiske, uten at de får ta del i den økonomiske vinningen selskapet får ut av elven (Namy 2007). I kapittel 2 om kompensasjonsformer så vi at den vanligste formen for kompensasjon i Brasil i dag er at selskapet betaler eieren for tapt eiendom. Kraftselskapet betaler også en årlig sum med skatter og avgifter for bruk av eleven til kommunene som blir direkte rammet. Ifølge Namy og Cernea burde deler av denne profitten også blitt fordelt på de som ble direkte rammet av utbyggingen.⁵⁸

Ifølge Rawls (2003) handler rettferdig fordeling om at alle medlemmer i samfunnet har rett på en rimelig (*fair*) del av ressursene som finnes. Begrepet han bruker er rettferdighet som rimelighet (*justice as fairness*). Svakheten med Rawls teori er at han legger retningslinjer for prosedyren som fører til en rettferdig fordeling, men han utdyper ikke hva som er et rettferdig resultat.⁵⁹ Schlosberg kritiserer Rawls for å basere rettferdig fordeling på økonomiske prinsipper: *justice as distribution is centered on socioeconomic factors, rooted in the economic structure of society* (Schlosberg 2003: 80). Ifølge Schlosberg er Rawls begrep mangelfullt fordi rettferdig fordeling vil bli forstått ulikt av mennesker med ulik kulturell og sosial bakgrunn. Alle mennesker ser ikke samme verdi i de samme tingene. En sentral del av miljørettferdighet er derfor at rettferdig fordeling beror på anerkjennelse av gruppens behov: Om det er økonomisk kapital eller naturressurser som er viktigst for en gruppe, vil bero på hvilke idealer som eksisterer i det samfunnet de lever i. Tilgang til vann og godt jordsmonn kan være vel så viktig for noen mennesker som penger vil være for andre. En rettferdig fordelingsprosess beror på at man har kunnskaper om hva mottakergruppen anser som verdifullt (Schlosberg 2003: 80). Martin et al. (2013: 76) definisjon på rettferdig fordeling er interessant i denne sammenheng. Forfatterne baserer seg på prinsippet om likhet, og mener at en fordeling er rettferdig når alle får: 1) Lik fordeling av goder, og 2) lik mulighet til å dra nytte av godene.⁶⁰

---

⁵⁸ I Norge får grunneiere betalt en årlig sum for fallrett i elver som blir brukt til energiproduksjon. I Brasil er det staten som eier naturressurser som elver. Selskapene betaler derfor årlige royalties til kommunene.

⁵⁹ Prosedyren Rawls mener fører til rettferdighet er *the veil of ignorance*. *The veil of ignorance* er et tankeeksperiment der man forestiller seg hvilke politiske institusjoner og prinsipper man ville blitt enige om i en situasjon der ingen av beslutningstagerne vet hvor de hører til i samfunnet de skal utforme prinsipper for. Prinsippet beror på at avgjørelser bør bli tatt av personer som er nøytrale: De skal ikke la sine personlige vurderinger eller sosiale bakgrunn påvirke avgjørelsene: *The main idea of justice as fairness, that the principles of justice are those that would be agreed to by rational persons in an original position of equality, (..)* (Rawls 2003: 384).

⁶⁰ 1) *Equal benefits*, 2) *equal opportunity to benefit* (Martin et al. 2013: 76).

5 Feltarbeid og metode

Denne oppgaven er en casestudie av vannkraftverket Monjolinho. Casestudier kjennetegnes ved å være en empirisk og grundig undersøkelse av et samtidfenomen. Samtidfenomenet som blir studert i denne oppgaven er vannkraftutbygginger. Målet med casestudier er å forsøke å forstå fenomenet som del av de komplekse og sammensatte forhold det opererer i. Hensikten er ikke å finne én isolert forklaring, men heller flere faktorer som kan forklare fenomenet. Hovedstrategien i casestudier er å bruke et bredt spekter av kilder for å finne ut mest mulig om casen (Yin 2010: 46). Casestudiers forskningsmål stiller flere krav til forskeren i innsamlingsprosessen – forskeren må samle inn mest mulig informasjon om fenomenet og jobbe analytisk gjennom hele datainnsamlingsprosessen. I denne delen vil jeg gjøre greie for hvordan jeg samlet inn dataene. Jeg vil drøfte hvilke utfordringer jeg møtte under datainnsamlingsprosessen og hvordan jeg har valgt å løse disse. Etterpå vil jeg gi en kort introduksjon til metoden jeg har brukt for å analysere dataene, *grounded theory*. Til slutt vil jeg forklare hvordan dataene er strukturert i analysekapittelet.

Feltarbeid i Nonoai og Faxinalzinho

Opgaven er basert på et fem måneders langt feltarbeid, fra august 2013 til desember 2013. Å være på feltarbeid i en så lang periode gjorde at jeg fikk god innsikt i Monjolinho-prosessen. I løpet av feltarbeidet ble jeg kjent med området og fikk etablert et nettverk med personer som kunne hjelpe meg med å få tilgang til dokumenter og med å kontakte relevante personer å intervju.

Jeg begynte feltarbeidet med å lese igjennom avisarkivet til lokalavisen for Nonoai og Faxinalzinho *Visão da notícia* fra 2007 til 2010 for å få informasjon om hendelsesforløpet for Monjolinho-utbyggingen, samt navn på personer som var involvert i utbyggingen.⁶¹ *Visão da notícia* er ikke en vanlig avis basert på artikler skrevet av journalister. I avisen blir det for det meste publisert informasjonsmeldinger fra myndigheter eller private selskaper. Den har også noen spalteplasser og av og til nyheter om lokale hendelser. Monel brukte avisen til å gi informasjon til lokalbefolkningen om hva som foregikk under utbyggingsprosessen, samt til å reklamere for utbyggingen (Appendiks I). Slik jeg forstår det er ikke innleggene blitt redigert av en journalist. I en casestudie blir dokumenter brukt til å øke og underbygge bevis fra andre

---

⁶¹ Monjolinho-prosessen startet allerede i 2002, men jeg hadde dessverre ikke tilgang til avisarkivet for *Visão da notícia* fra hele perioden. Avisarkivet ligger i *Biblioteca Municipal de Nonoai*. Biblioteket ble åpnet i 2008, og dette er grunnen til at de ikke har avisutgaver som er eldre.

typer kilder. Siden jeg ikke kjente noen i området fra før, ble avisen en viktig kilde til informasjon i starten av feltarbeidet. Etter å ha samlet inn informasjon fra avisarkivet, endret jeg intervjuguiden og omformulerte noen av spørsmålene jeg hadde skrevet ned tidligere. Et eksempel på dette er at jeg la til spørsmål om indianernes kompensasjoner, etter at jeg hadde lest om indianernes demonstrasjoner og kompensasjoner i *Visão da notícia*.

Intervjuer er ofte en av de viktigste kildene i en case studie (Yin 2010: 133). Jeg valgte å bruke intervjuer som kilde i denne oppgaven fordi jeg anser det som beste kilden til å få innsikt i de involvertes egne oppfattelser av utbyggingsprosessen. Intervjuene varte vanligvis fra en halvtime til en time og jeg baserte meg på en intervjuguide som ledetråd. Intervjuguiden hjalp meg til å få belyst de temaene jeg på forhånd hadde vurdert som viktige, den hjalp meg også til å komme meg videre i intervjusituasjoner der personen svarte helt kort og konsist på alle spørsmål. Gjennom å intervju personer med ulike bakgrunn og rolle i Monjolinho-prosessen er målet mitt å vise kompleksiteten og nyansene i menneskenes oppfattelse av rettferdighet. Svakheten med å bruke intervju som kilde er imidlertid at informantenes beretninger kan være preget av partiskhet eller dårlig hukommelse (Yin 2010: 135). Det er flere år siden Monjolinho ble bygd ut, og mange har glemt hva som skjedde. Personene jeg intervjuet hadde også en interesse av å dysse ned noen aspekter ved hendelsene og fremheve andre.⁶² Jeg har brukt metoden bevistriangulering for å løse utfordringen knyttet til intervjuenes gyldighet som kilde. Bevistriangulering betyr å sjekke gyldigheten av dataene opp mot andre type kilder. Jeg har brukt Monels rapporter (CIAHM 2003; AHE Monjolinho 2003; PIB 2009; RIMA 2002; Monel 2005a; Monel 2005b; Monel 2009), avisnotiser fra *Visão da notícia* og andre saksdokumenter (FEPAM 2007), for å sjekke validiteten av informasjonen fra intervjuene.

Jeg brukte snøballmetoden for å skaffe kontakt til personer å intervju. Snøballmetoden betyr at forskeren spør personer om de kjenner noen i målgruppen som kan tenkes å stille opp på et intervju (Johannessen et al. 2011: 113). Etersom begge byene er små og de fleste kjenner hverandre spurte jeg etter hvert intervju om de hadde tips til andre personer jeg kunne intervju.⁶³ Vi skal se i neste seksjon at ikke alle jeg snakket med var like villige til å oppgi informasjon om andre, men snøballmetoden var likevel nyttig fordi jeg hadde noen nøkkelinformanter som ga meg nyttige tips underveis i prosessen, og som jeg alltid kunne vende tilbake til. Problemet med snøballmetoden er at forskeren står i fare for å

---

⁶² Et eksempel på dette er at medlemmene i kommisjonen fremhevet av kommisjonen var demokratisk fordi de ble valgt av de som ble rammet. Saksdokumentene og intervjuer med de som ble rammet viste at dette ikke var tilfelle.

⁶³ Nonoai har 12.076 innbyggere og Faxinalzinho 2.567.

bare intervjuer personer som deler samme mening og synspunkt. For å unngå dette stratifiserte jeg personene inn i tre ulike grupper som kunne tenkes å dele samme interesser i prosessen. De tre gruppene var 1) selskapet og kommisjonsmedlemmene 2) de rammede og 3) MAB. Den samme inndelingen vil bli brukt i analysedelen. Jeg begynte studien med å intervjuer medlemmene av den lokale forhandlingskommisjonen, CIAHM. Deres interesse var å bekrefte at prosessen, som jo de sto bak, var rettferdig. De sendte meg videre til rammede som var fornøyde med utfallet og som kunne bekrefte at prosessen var rettferdig. Gjennom å ta utgangspunkt i tre interessegrupper ble det enklere å se hvilke interesser som var innblandet når personer henviste meg til andre. Ulik oppfatning av rettferdighet var også med på å hindre at bare en mening ble representert. Siden de som ble rammet ofte hadde en helt ulik oppfatning av rettferdighet i prosessen, ble ikke intervjuene en bekreftelse på det medlemmene av den lokale kommisjonen hadde sagt, men heller omvendt: Deres utsagn ble en kontrast til det medlemmene hadde sagt. Jeg brøt også ut av snøballmetoden da jeg oppsøkte personer som ikke var blitt foreslått av andre ved å gå fra dør-til-dør i Nonoai og Faxinalzinho. På bakgrunn av dette mener jeg at intervjuene representerer et bredt utvalg av ulike synspunkt.⁶⁴

Utfordringer knyttet til feltarbeid og metode

Da jeg dro til Nonoai og Faxinalzinho for å begynne på feltarbeidet hadde jeg på forhånd lite informasjon om Monjolinho. Det er ikke skrevet akademiske tekster om utbyggingen tidligere, og det ligger lite opplysninger ute på internett. I prosjekter som får mer mediedekning er ofte EIA-RIMA, PBA, lisensieringene og andre offisielle dokumenter tilgjengelige på internett.⁶⁵ Dette var ikke tilfellet for Monjolinho. Jeg måtte derfor finne ut hvem som hadde disse dokumentene og hvem som var villige til å gi meg dem. Jeg kontaktet Monel, bibliotekene og kommuneadministrasjonen i Nonoai og Faxinalzinho, FUNAI og MAB for å få samlet inn mest mulig dokumentasjon. Dette var en tidkrevende prosess og mange saksdokumenter fikk jeg ikke samlet inn før mot slutten av feltarbeidet. Konsekvensen av dette var at jeg manglet en del praktisk informasjon da jeg foretok intervjuene. Et eksempel på dette var at jeg i starten manglet avtalen mellom selskapet og CIAHM (CIAHM 2009), der kommisjonsmedlemmene sto oppført. Etter å ha intervjuet tre personer som sa de var medlem

---

⁶⁴ I oversikten over dem jeg intervjuet bak i oppgaven kan man lese mer om hvordan jeg kom i kontakt med hver enkelt.

⁶⁵ Grunnen til dette er delvis fordi Monjolinho er et lite vannkraftverk, og delvis fordi utbyggingen skjedde på samme tid som langt mer kontroversielle prosjekter, som Barra Grande og Foz de Chapecó, der MAB klarte å mobilisere motstandsgrupper. Disse utbyggingene fikk mye mediedekning og er blitt studert av forskere.

av kommisjonen og som hadde blitt indikert av andre informanter som medlemmer, fikk jeg endelig tak i avtalen. I avtalen sto imidlertid ingen av dem jeg hadde intervjuet oppført som medlemmer av kommisjonen. Jeg vil fortelle mer om hvordan jeg løste dette i seksjonen *Organisering av data* under.

Manglende informasjon og tilgang til dokumenter førte også til at det ble vanskelig å finne dem som ble rammet av Monjolinho. Dette gjaldt spesielt for to grupper. Den ene var de rammede som hadde fått *carta de crédito*, kjøpt ny eiendom og senere solgt den og flyttet til et annet sted.⁶⁶ Monel registrerte aldri hvor disse flyttet, og det ble derfor en tidkrevende prosess å spore dem opp. Den andre gruppen var personer som ble nektet kompensasjon i Monjolinho prosessen (*Pessoas com direitos negados*).⁶⁷ MAB kartlegger vanligvis *pessoas com direitos negados* i de enkelte utbyggingene og lager listen *A lista dos direitos negados* – en liste over personer MAB regner som rammet, men som ikke har mottatt erstatning av selskapet.⁶⁸ Siden MAB ikke klarte å organisere lokalbefolkningen i Monjolinho-prosessen (se under kapittel 7), laget de heller aldri noen liste over *direitos negados*. For å få kontakt med disse to gruppene ble løsningen å gå fra dør til dør i Nonoai og Faxinalzinho for å høre om noen kjente noen som hadde blitt rammet av Monjolinho. Utfordringen med dette var at mange ikke ville gi bort opplysninger om bekjente eller naboer. Lokalsamfunnet er preget av lav tillit og mange er skeptisk til "folk utenfra". Jeg opplevde flere ganger at nærmeste nabo til en familie som ble rammet sa til meg at de ikke kjente noen som var rammet av Monjolinho.

Forskningsprosessen i casestudier er holistisk og tilbakevendende (Yin 2010: 46). De ulike kilde-dataene gir ny innsikt og informasjon, og forskeren skal vende tilbake til forskningsprosjektet gjennom hele forskningsprosessen og bruke den nye informasjonen til å omformulere og endre prosjektet. Svakheten med å bruke casestudie som metode var at jeg opplevde at dataene jeg hadde samlet inn tidlig i studien mistet relevans fordi jeg vendte tilbake til forskningsspørsmålet og endret dette under hele feltarbeidet. Rent praktisk førte

---

⁶⁶ Dette gjaldt for 40 % av alle som mottok *carta de crédito* i Monjolinho-prosessen. Vi skal se nærmere på dette i kapittel 8.

⁶⁷ *Pessoas com direitos negados* er personer som selv mener de har rett på kompensasjon, men som av ulike grunner ikke blir regnet som rammet av selskapet. Vanlige grunner for dette er at personene mangler dokumentasjon på at de hadde tilknytning til eiendommen. De fleste jeg møtte som mente de hadde blitt nektet kompensasjon i Monjolinho-prosessen var personer som dyrket på eiendommen som ble rammet, men som bare bodde der periodevis, f.eks. under innhøsting. De hadde ingen dokumentasjon på at eiendommen som ble rammet var del av deres livsgrunnlag.

⁶⁸ MAB har opplyst til *Observatório de barragens* at 400 familier ble rammet av Monjolinho. Selskapet opererte med 217 familier. Medlemmene i MAB sa de ikke hadde laget en liste over de 183 familiene som de mente var rammet, men som ikke fikk erstatning. Jeg vet derfor ikke hvem dette er og hvorfor de ikke mottok erstatning: <http://www.observabarragem.ippur.ufrj.br/barragens/17/monjolinho-alzir-dos-santos-antunes>(Lest 10.3.2014).

dette til at jeg brukte tid på intervjuer og på å hente inn dokumentasjon som jeg senere ikke kunne bruke i analysen, og at jeg gikk glipp av intervjuer som ville ha vært mer relevante for oppgaven. Et eksempel på dette er at jeg har få intervjuer med representanter fra selskapet Monel. Monels hovedkontor ligger i Florianópolis, og de har ingen utsendte til Nonoai eller Faxinalzinho. Jeg fikk kun intervjuet to personer med tilknytning til Monel. Den ene var ansatt som sosial assistent under utbyggingsprosessen, men mistet jobben i 2011. Hun representerer derfor ikke en ansatt av selskapet i dag. Hennes uttalelser er farget av at hun mente selskapet hadde sparket henne i 2011 uten grunnlag. Den andre representanten fra Monel ble ansatt i bedriften i 2012, tre år etter at utbyggingen sto ferdig. Han kjente derfor ikke til utbyggingsprosessen. Jeg har valgt å løse utfordringen med få intervjuer med å bruke andre type kilder og bevistriangulere dette mot intervjuene med de to ansatte. Monels syn på rettferdighet er derfor representert både i intervjuer, offisielle dokumenter, brev de har sendt ut og rapporter.

Siden denne oppgaven er ment for et publikum som har kjennskap til Latin-Amerika og til portugisisk eller spansk språk, har jeg valgt å ikke oversette intervjudataene. Aktørens utsagn vil derfor stå på portugisisk i analysedelen. Ulempen med dette er at analysedelen vil gi lite mening for en leser som ikke forstår portugisisk. Fordelen er at man unngår at informasjon og mening går tapt i en oversettelsesprosess. Mange av personene jeg intervjuet hadde et muntlig språk, preget av ufullstendige setninger og lokale uttrykk. Dette ville vært utfordrende å oversette, og i tillegg kunne innholdet ha mistet noe av sin mening.⁶⁹ Jeg mener det er viktig at utsagnene publiseres slik personene selv uttalte det fordi oppfattelser og meninger er selve analyseenheten i denne oppgaven:

Quotations of participants are commonly being used in qualitative research articles. Translation of quotes poses specific challenges, because it may be difficult to translate concepts for which specific culturally bound words were used by the participants.
Nes et al. 2010: 314

Alle intervjuene ble tatt opp på bånd, gjennomgått flere ganger og transkribert i sin helhet. Å ha intervjuene transkribert var en stor fordel for forskningsprosessen. Det tillot meg å kunne vende tilbake til intervjuene, oppdage nye aspekter og revurdere tidligere antakelser. Å ha intervjuene nedskrevet gjorde det også lettere å identifisere eventuelle misforståelser mellom meg og personen jeg intervjuet. Til tross for feltarbeidet, kan jeg likevel aldri rekonstruere hva som skjedde under Monjolinho-prosessen. Jeg tar derfor forbehold om at jeg ikke har hele

---

⁶⁹ Lokale uttrykk vil bli forklart i fotnoter.

oversikten over hva som skjedde i prosessen. Denne oppgaven er ikke en historisk beretning om hva som skjedde, men heller et forsøk på å forstå hvordan menneskene som var involvert i prosessen oppfatter den i dag.

Grounded theory – sammenhengen mellom data og det teoretiske rammeverket

Analysen av dataene er basert på det teoretiske rammeverket presentert i kapittel 4. Å tolke funnene opp mot eksisterende teori på fagområdet er den vanligste analysemetoden i casestudier (Johannessen et al. 2011: 207). Jeg har valgt å kombinere casestudie med metoden *grounded theory*. Grounded theory beror på at forskeren velger teorier som kan belyse casen etter innsamlingen av data. Formålet med grounded theory er at forskeren skal undersøke "den ekte" virkeligheten av samfunnsfenomenet, og ikke styres av teori i innsamlingsprosessen:

A case study involving the use of a grounded theory approach requires that the theory “emerge” from the data. The primary aim is to construct theory from the collected field data.

Dobson 1999: 261

Jeg brukte denne metoden fordi jeg visste lite om casen på forhånd, og var usikker på hvilke teorier som ville være nyttige for å belyse den. Utfordringen med grounded theory er at man som forsker ankommer felten uten et helt klart mål eller et spesifikt forskningsspørsmål. Metoden har blitt kritisert for å være en spekulativ forskningsmetode fordi den gir forskeren mye fleksibilitet. Man kan imidlertid snu på denne kritikken og si at en teoristyrte forskningsmetode, som går ut på at forskeren har et teoretisk rammeverk før datainnsamlingen, kan føre til at teoriene styrer datainnsamlingsprosessen. Konsekvensen av dette ville være at forskningsresultatet ble forutinntatt. Jeg mener problemer knyttet til forskningsmetoder løses best ved at forskeren er åpen om metodens svakheter og styrker, både når det gjelder teoristyrte forskningsmetoder og grounded theory. Jeg valgte å løse utfordringene knyttet til grounded theory med å lese meg opp på forskning som er blitt gjort om andre vannkraftverk i regionen før feltarbeidet, slik at jeg hadde kunnskaper og forståelse om de problemstillingene som var blitt adressert i tidligere studier.

Å lese igjennom litteratur om vannkraftverkutbygginger var nyttig fordi litteraturen hjalp meg med å utfylle dataene jeg samlet inn under feltarbeidet, og til å forstå den bedre. Litteraturen indikerte også hva som kunne være viktig å se på. Tidligere studier viser blant annet at lokale forhandlingskommisjoner har hatt en nøkkelposisjon i forhandlingsprosessene (Viana 2003; Rocha 2012; Baron & Renk 2012). Jeg begynte derfor intervjuprosessen med å

intervjue medlemmene i den lokale forhandlingskommisjonen i Monjolinho-prosessen, CIAHM.

Ved å bruke grounded theory som metode hadde jeg fleksibiliteten til å velge teorier som kunne belyse de dataene jeg fikk fra intervjuer og dokumenter. Fordelen med grounded theory som metode er at den søker relevans for empirien og forholder seg til aktuelle samfunnsspørsmål. Metoden gir gode muligheter for oppdagelser underveis i forskningsprosessen og for å adressere nye problemstillinger som oppstår fra dataene i den spesifikke casen forskeren undersøker. I løpet av de siste tiårene har det vært en økende interesse for å undersøke hvilke konsekvenser vannkraftutbygginger får for mennesker og for det sosiale liv. Forskere fra mange ulike fagområder, heriblant historie, økologi, juss, økonomi, statsvitenskap og sosialantropologi har publisert artikler og fagbøker om emnet (Santos & Nacke 2001).⁷⁰ De fleste studiene som er blitt skrevet om utbygginger i Rio Uruguai på 2000-tallet handler om de skjeve maktforholdene som eksisterer mellom private selskaper og befolkningen som blir rammet av utbyggingene. Forfatterne har tatt i bruk teorier om makt, som *advocacy coalitions* og forholdet mellom makt-sfærer (lokale mot internasjonale interessesfærer) for å forstå prosessene (Reis 2007; Ribeiro 2008; Rocha 2012; Baron & Renk 2012; Ruppenthal 2013).⁷¹ Maktteoriene kan belyse noen av aspektene ved Monjolinho-prosessen, men langt fra alle. Jeg har derfor valgt å analysere mine data annerledes enn forskerne i studiene ovenfor. Latin-Amerika-studier er tverrfaglige studier. Dette gjenspeiles i denne oppgaven ved at jeg har tatt i bruk teorier fra ulike fagområder. Jeg veksler på så vel filosofisk litteratur, som antropologiske teorier og litteratur om maktforhold i utbyggingsprosesser. En tverrfaglig tilnærming gir gode muligheter for å oppnå casestudiers forskningsmål om å forstå et samfunnsfenomen ut i fra den komplekse virkeligheten det opererer i.

Da jeg startet feltarbeidet var utgangspunktet mitt å finne ut hvorfor Monjolinho-prosessen var vellykket, sammenlignet med andre utbygginger. Alt i løpet av de første intervjuene skjønte jeg imidlertid at det også her fantes store konflikter. Personene jeg intervjuet var opptatt av å påpeke hva som var rettferdig og urettferdig ved prosessen. Personenes oppfattelse av rettferdighet fremsto derfor som en aktuell måte å belyse Monjolinho-prosessen på. Det fremsto også som nødvendig å bruke teorier om sosial organisasjon for å forstå Monjolinho-prosessen. I kapittel 6 om anerkjennelse skal vi se

---

⁷⁰ Brasilianske akademikere som har vært viktige i forskning på området er: Carlos B Vainer, Lydia Sigaud, Ilse Scherer-Warren og Célio Bermann (Rocha & Pase: 2007).

⁷¹ *Advocacy coalitions* et nettverk der private og offentlige institusjoner går sammen for å fremme sine politiske interesser om økonomisk utvikling (Carvalho 2006).

nærmere på at Monjolinho-prosessen skilte seg fra andre prosesser fordi de rammede ikke hadde en sterk sosial organisasjon. Dette førte til at personene som var involvert i Monjolinho-prosessen møtte andre utfordringer enn det man møtte i f.eks. Foz de Chapecó eller Itá-prosessen. Ved å bruke feltarbeidet og empirien som utgangspunkt for valg av teorier, håper jeg å kunne gi leseren en beskrivende og helhetlig forståelse av Monjolinho-prosessen.

Organiseringen av data

Denne oppgaven er basert på 22 intervjuer. Jeg har valgt å anonymisere intervjuene for å beskytte informantene mine.⁷² Hensynet til anonymitet henger sammen med at jeg ønsker å best mulig kunne bevare integriteten til personene som sa ja til å intervjues. Jeg spurte muntlig hver informant om jeg kunne ta opp intervjuet på opptaker, og om jeg kunne bruke intervjuet i oppgaven. Jeg presenterte meg, forklarte forskningsprosjektet og fortalte at oppgaven ville bli publisert i Norge.

I oversikten under har jeg delt personene jeg intervjuet inn i tre ulike grupper basert på hvilken rolle de hadde under utbyggingsprosessen. Inndelingen er basert på ideen om at en gruppe skal være gjensidig ekskluderende, noe som betyr at en person ikke kan tilhøre to grupper. Å dele inn aktørene i grupper ble en utfordring fordi jeg ved flere anledninger var i tvil om hvilken rolle personen jeg intervjuet *egentlig* hadde Monjolinho-prosessen. Dette gjaldt spesielt informantene som oppga at de var medlem av CIAHM. Jeg intervjuet fem personer som hevdet at de var medlem av CIAHM. Bare to av dem sto imidlertid oppført som medlemmer av kommisjonen i avtalen med selskapet (CIAHM 2003).⁷³ I denne oppgaven har jeg valgt å dele aktørene inn i grupper basert på hva personene selv oppga som sin rolle i prosessen. I Appendix III er det spesifisert hvem av kommisjonsmedlemmene som ikke sto oppført i avtalen med selskapet.⁷⁴

I analysedelen har jeg valgt å operere med tre aktørgrupper. Jeg har basert inndelingen på at personene innenfor en gruppe deler de samme interessene på bakgrunn av sin rolle i prosessen:

---

⁷² Jeg har tatt testen om forskningsetikk på Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjenestes (NSD) hjemmesider. Forskning som består av direkte personidentifiserende informasjon eller inneholder sensitive personopplysninger skal meldes til NSD. Denne oppgaven inneholder imidlertid ikke personidentifiserende informasjon eller sensitive personopplysninger. Oppgaven faller derfor ikke under meldeplikten til NSD.

⁷³ Jeg fikk avtalen sent i innsamlingsprosessen og hadde derfor ikke sjekket opp i hvem som sto oppført som medlem av kommisjonen før etter flere intervjuer var gjort.

⁷⁴ Vi skal se nærmere på hva dette betyr for kommisjonens gyldighet som representant for de rammede i kapittel 7 om deltagelse.

Aktørene i grupper, slik de er organisert i kapittel 6, 7 og 8:

Aktørgruppe	Inneholder
De rammede	<p>(R) Rammet og mottatt erstatning. Person som ble registrert som rammet av Monel, og som mottok erstatning. Både de som mottok kontantbetaling og <i>carta de crédito</i> er inkludert her. 7 intervjuer.</p> <p>(IM) Ikke mottatt erstatning. Person som regner seg selv som rammet av Monjolinho, men som ikke har mottatt erstatning fordi Monel ikke regnet personen som rammet (<i>Pessoas com direitos negados</i>). 4 intervjuer.</p> <p>(I) Indianere. 1 intervju.</p> <p>(L) Lokalbefolkning. Person som ikke er rammet av Monjolinho. 1 intervju.</p>
Selskapet og kommisjonen	<p>(MK) Medlemmer av kommisjonen. 5 intervjuer.</p> <p>(S) Selskapet. Ansatte eller tidligere ansatte i Monel. 2 intervjuer.</p>
MAB	(M) Medlemmer i MAB. 2 intervjuer.

Selv om indianernes oppfattelse vil bli analysert under aktørgruppen "De rammede", er ikke indianerne inkludert når jeg bruker begrepet *de rammede* i analysen. Når jeg bruker begrepet *de rammede* inkluderer dette R og IM, altså befolkningen som bodde langs elvebredden. Når noe omhandler indianerne i analysen vil jeg spesifisere dette med å bruke begrepet *indianere*.

I denne oppgaven vil aktørens sosiale og økonomiske bakgrunn være viktig for å forstå hvordan de oppfattet prosessen. Jeg har derfor laget et register som gir bakgrunnsinformasjon om hver enkelt person i Appendix III. Personene er oppført slik som de står i analysedelen med forkortelsen for gruppenavnet først, etterfulgt av et nummer. R1 er for eksempel rammet nummer 1 og MK3 er kommisjonsmedlem nummer 3.

De tre neste kapitlene vil bestå av analysen av dataene jeg har samlet inn på feltarbeidet. Analysen er del inn i tre kapitler ut i fra Schlosbergs (2003) teori om miljørettferdighet og prinsippene om hva en rettferdig prosess beror på: Anerkjennelse, deltagelse og fordeling.

6 Anerkjennelse

I denne delen vil jeg analysere aktørenes oppfattelse av anerkjennelse i Monjolinho-prosessen. Målet er å forstå det bildet aktørene danner seg av "den andre" og hvordan dette påvirker deres rettferdighetsforståelse. Å se nærmere på hvordan aktørene anerkjenner den andre vil gi oss innsikt i *hvem* de mener fortjener kompensasjon, og *hva* slags kompensasjon de i så fall fortjener. I dette kapittelet vil det komme frem at kulturell og sosial tilhørighet var et viktig tema for befolkningen i området, og at forskjellen mellom "vi" og "den andre" stadig ble understreket av aktørene, gjennom beskrivelser av "den andres" hudfarge, leve- og produksjonsmåte og kultur.

Kommisjonen og selskapet: "Eram pobres. Plantavam, trabalharam, mas daquele jeito"

I intervjuene var representanten fra selskapet og kommisjonsmedlemmene opptatt av å beskrive og identifisere hvem det var som ble rammet av Monjolinho. Sosialassistenten som jobbet i Monel under utbyggingen beskrev befolkningen som bodde langs elvebredden som fattige bønder med lav produktivitet. De var avhengig av å motta *Bolsa Família*, sosialhjelp fra staten, for å overleve (S21).⁷⁵ Kommisjonsmedlemmene beskrev befolkningen som fattige, og mente de levde et svært enkelt liv langs elvebredden. De beskrev dem som alkoholiserte og lettlurte. I intervjuene la kommisjonsmedlemmene vekt på at de som ble rammet var fra en lav sosial klasse – fra en lavere klasse enn det de selv tilhørte. Et av kommisjonsmedlemmene, som hadde en sentral posisjon i kommunestyret, mente at befolkningen langs elvebreddene lenge hadde vært et sosialt problem for kommunen. Kommunen hadde brukt mange ressurser på å "holde dem i live". Han mente utbyggelsen av Monjolinho var en lettelse for kommunen, for med utbyggelsen ble den fattige befolkningen fjernet og kommunen slapp å forsørge dem (MK16). Et annet kommisjonsmedlem beskrev befolkningen langs elvebredden som lavest på den sosiale rangstigen. Han refererte til dem som *o povo* (MK20). *O povo* betyr opprinnelig borger eller folket, men blir ofte brukt for å betegne personer fra en lav sosial klasse. Kommisjonsmedlemmenes beskrivelser av de rammede var mange:

O município tinha que fazer um trabalho social muito grande para mante-los lá, abrir estrada, levar lá, então aquilo depois veio a água, inundou deu,

---

⁷⁵ *Bolsa Família* er et velferdsprogram som den brasilianske staten gir til fattige familier. For å motta *Bolsa Família* må barna i familien gå på skolen og følge vaksinasjonsprogrammer. *Bolsa Família* er et program for familier som tjener under 140 reais i måneden (rundt 380 kroner), og lever under ekstrem fattigdom.

tiraram, então para o município foi muito bom (...). Eram pobres, plantavam, trabalharam mas daquele jeito.

-MK16

Tinha uma ponte ali, então esse pessoal se concentrava a baixo uns dez quilômetros para baixo aqui ao lado do ponte. Então todos tinham ali, meio hectares, menos talvez né, se multiplicavam ali (...) Lá tinha de todo jeito. Alias, o que menos tinha lá era o título de propriedade. Quase todos eram posseiros, quase todos. (...) O posseiro da boa fé, ele é aquele que, é o ultimo dessa escala social.⁷⁶

-MK20

Mas fique entre nós, é gente muito simples, a maioria investiu em cigarro e trago.⁷⁷ Infelizmente é isso que acontece né. (...), não tinha formação, educação, era gente da costa do rio né.

-MK18

Det kommer tydelig frem av kommisjonsmedlemmenes og representanten fra selskapet beskrivelser at det finnes store sosiale avstander mellom befolkningsgruppene i Nonoai og Faxinalzinho. Dette skillet er spesielt stort mellom den urbane og den rurale befolkningen, og mellom de som eier jord og de jordløse (Nodari 2009; AHE Monjolinho 2003). Kommisjonsmedlemmene identifiserer seg ikke med de rammedes kultur eller leve- og produksjonsmåte. I deres beskrivelser av de som ble rammet eksisterer det en avstand mellom "dem" og "oss." Denne sosiale avstanden beror i stor grad på skillet mellom det moderne og det bakstreverske. Regionen er preget av at en spesiell gruppe anser seg selv som representanter for regionens fremskritt, mens en annen gruppe regnes som et problem, de er regionens akilleshæl som tar opp ressurser (Weinstein 2008; Nodari 2009). Dette synet må forstås ut i fra den historiske konteksten som ble presentert i kapittel 3. Sørvestlige deler av Santa Catarina og Rio Grande do Sul ble kolonisert så sent som på 1900-tallet. Kommisjonsmedlemmenes beskrivelser av befolkningen som levde langs Rio Uruguais elvebredder deler mange av de samme karakteristikkene som ble brukt for å rettferdiggjøre koloniseringen på midten av 1900-tallet, og den ekskluderingsprosessen koloniseringen førte med seg. På 1900-talet mente man at *cabocloene* og indianerne ikke hadde bruk for jordeiendommer fordi de ikke produserte på en moderne og produktiv måte. Denne historiske konstruksjonen om de to gruppene ble brukt for å rettferdiggjøre at man forviste dem fra sine landområder og eiendommer (Paim 2006: 125). Representanten fra selskapet vurderte de rammedes leve- og produksjonsmåte som et tegn på uproduktivitet og kunnskapsløshet:

Eles não produzem para comer, para sobreviver, porque eles não sabem. Eles

---

⁷⁶ *O posseiro da boa fé* er en bonde som dyrker og arbeider på en eiendom han selv ikke eier.

⁷⁷ *Trago* betyr alkohol/sprit.

não sabem plantar.
-S21

Flere av de rammede hadde imidlertid ikke et ideal om å produsere mye. De assosierte livet langs elvebredden med frihet og enkelhet. De produserte på jorda, men det gode jordsmonnet i området gjorde at de ikke trengte å bruke gjødsel eller andre produkter for å dyrke jorda. Flere fortalte at de dyrket det jorda ga dem. En kvinne jeg snakket med mente at det var nettopp dette som var det gode livet langs elvebredden; man trengte ikke å arbeide så mye med jorda. Jordsmonnet var godt og man hadde i tillegg god tilgang på fisk fra elven. Hun fremstilte levemåten på den nye eiendommen hun hadde fått tildelt som slitsom og kostbar:

E daí tinha bananeira, abacaxi, mamão, coisas que nós tinha plantada lá, porque na serra dá bastante sabe. As frutas, as terras boas. Muito boa a terra lá. Terra de mato é terra boa. Essas de campo não são tão boas como as do mato, mas só que eles colocam muito adubo, e coisas né, fertilizantes, para as plantas crescer.⁷⁸
-R5

Flere av kommisjonsmedlemmene og representantene fra selskapet mente at indianerne, i likhet med *cabocloene*, ikke hadde kunnskaper om hvordan de skulle drive jordbruk. Indianerne ble omtalt som late og slu. Begge representantene fra selskapet mente indianerne brukte sin kulturelle tilhørighet og historiske bakgrunn for å skaffe seg en kompensasjon de ikke hadde rett på. Representanten fra selskapet (S22), som jobbet med å følge opp kompensasjonsprogrammet til indianerne, beskrev Kaingang som et krigersk folkeslag. Han mente at Kaingangstammen ofte kjempet til seg rettigheter de ikke hadde rett på. S22 brukte kompensasjonen fra Monel som et eksempel på dette. Han brukte ofte uttrykket *na cabeça do índio* for å forklare hvorfor indianerne handlet som det gjorde. Dette er et uttrykk som blir brukt for å beskrive at indianerne har en annen tankemåte og logikk enn de hvite. Flere i kommisjonen uttalte at de hadde lite til overs for indianerne:

Eu não gosto muito de falar sobre índio, porque se eu for falar, vou falar mal.
-MK17

Representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene forstår jord og rural eiendom som noe som bør brukes til å produsere på og til å tjene penger på. Deres vurdering av et godt jordbruk er monetært, det er basert på utvikling og profitt. Lokalbefolkningen på sin side har en forståelse som også er basert på en sosial, kulturell og religiøs oppfatning av jordbruk

---

⁷⁸ *Adubo* betyr gjødsel.

(Lassailly-Jacob 1996: 196). Grunnen til at de rammede har en følelsesmessig og historisk tilknytning til jorda er fordi mange var oppvokst langs elvebredden. Flere av familiene hadde bodd der gjennom generasjoner.

Ifølge Schlosberg beror anerkjennelse på å ta hensyn til og respektere andres levemåte (Schlosberg 2003: 81). Bermann (2009) og Morvaridi (2004) mener at den største utfordringen i utbyggingen av vannkraftverk i dag er at de som skal planlegge kompensasjonene ikke tar hensyn til de rammedes kulturelle tilhørighet. I Monjolinho-prosessen var kommisjonsmedlemmene og selskapet opptatt av å beskrive de rammedes og indianernes levemåte, men de anerkjente den ikke. De rammedes leve- og produksjonsmåte ble beskrevet som lite produktiv og bakstreversk. I kapittel 8 om fordeling skal vi se at dette fikk følger for kommisjonenes og selskapets oppfattelse av hvem som fortjente hva i kompensasjon i Monjolinho-prosessen.

Et av medlemmene av kommisjonen viste derimot en større forståelse for de rammedes sosiale og kulturelle tilknytning til eiendommen langs elvebredden. Han kjente til levemåten langs elvebredden fordi faren hans hadde bodd der. I intervjuet sa han at de som ble rammet "levde av det de fikk fra naturen", og at elven var deres viktigste ressurs. De nøt stor fordel av å bo nær elven der det var bra jordsmonn. I tillegg levde de av jakt og fiske. Kommisjonsmedlemmet mente at de rammede ikke bare mistet hjemmene sine som følge av utbyggingen av Monjolinho, de mistet også tilgangen til viktige naturressurser. Han mente at de rammede også ble revet bort fra sin sosiale og kulturelle kontekst:

Tinha bastante gente, o pessoal produziam ali. E outra coisa, o rio era o grande fornecedor de alimento para esse povo ai. O rio, eles pescavam direto, eles comiam peixe direto.⁷⁹Eles tinham outro tipo de alimento que eles tiravam do rio. O rio era o grande *açougue* deles.(..) eles viviam em função do rio.⁸⁰ E claro que plantaram, e lá para plantar não precisava adubo, não precisava colocar adubo na planta lá, porque a terra era terra forte né. Pode plantar que ela vem lá, sem adubo, e eles plantaram sem adubo. E colhiam, e o resto era do rio. A gente sabe de familia ali, que sente saudade daquele lugar, nossa.

-MK17

Argumentet om at naturressurser er et viktig gode for lokalbefolkningen er et sentralt punkt i miljørettferdighet. Ifølge Schlosberg beror en rettferdig kompensasjon på at man tar hensyn til at lokalbefolkningen både mister økonomisk kapital og naturressurser, som tilgang til vann og

---

⁷⁹ De spiste fisk ofte/hver dag.

⁸⁰ *Açougue* betyr slakteri, men blir her brukt som et sted der man skaffer seg mat.

godt jordsmonn (Schlosberg 2003: 80). Dette skal vi diskutere nærmere i kapittelet om fordeling og rettferdighet.

De rammede: Mangelen på gruppetilhørighet og skepsis til "den andre"

De som ble rammet omtalte kommisjonen som *os sábios* – de kloke. Dette uttrykket ble brukt ironisk og var en måte å beskrive kommisjonsmedlemmene som slu og utspekulerte. I sine beskrivelser av kommisjonsmedlemmene ble det tydelig at de rammede anså dem som å tilhøre en annen gruppe enn dem selv:

Esse pessoal só ganharam! Esses homens sabidos!
-IM11

Só que Nonoai, as panelinhas de rico né.⁸¹ Uns tem bastante, outros não tem nada. Então, eles (os ricos) comandam, comandam a prefeitura, comandam o fórum, comandam, olha, o dinheiro manda né.
-R5

De rammede regnet kommisjonsmedlemmene som en del av eliten i Nonoai-Faxinalzinho. Advokatene som var innblandet i prosessen ble beskrevet på samme måte. Da en kvinne skulle beskrive advokaten hun hadde hatt i prosessen, sa hun: *O senhor não é branco, mas já é branco* (IM10). Kvinnen har ikke mottatt kompensasjon og venter fortsatt på at advokaten skal komme med en avklaring på om hun har rett på kompensasjon eller ikke. I uttalelsen påpeker hun annerledesheten mellom dem to, med å referere til hans hudfarge og hans høye sosiale status. Sosial status i Brasil blir assosiert med hudfarge og etnisk tilhørighet, og sporene etter historiske strukturerer fra kolonitiden, der de hvite europeiske etterkommerne hadde de høyeste posisjonene i samfunnet, er ennå gjeldende (Nodari 2009).⁸² Befolkningen langs elvebredden, *os caboclos*, er en blanding mellom indianere og svarte, og har hatt en lav posisjon i rasehierarkiet. IM10 mener at advokaten er som henne, han har samme hudfarge som henne, men hans posisjon som advokat har gjort han til en av "dem". Hun mener han har "blitt hvit", og er del av dem hun anser som eliten. Oppfattelsen av kommisjonsmedlemmene som høyerestående og del av eliten i Nonoai-Faxinalzinho fikk konsekvenser for hvordan de rammede oppfattet deltagelse i prosessen. *Os sábios* var deres stemme i Monjolinho-prosessen, og de rammedes eneste mulighet til å påvirke forhandlingsprosessen var gjennom dem. Vi har sett at det finnes et økonomisk og sosialt hierarki mellom

---

⁸¹ *Panelinhas de rico* betyr en gruppe rikfolk som ikke blander seg med andre.

⁸² For mer om hva hudfarge betyr for status i Brasil: Edward E. Telles. *Race in Another America: the significance of skin color in Brazil*. 2004. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

kommisjonsmedlemmene og de rammede i Nonoai og Faxinalzinho. Vi skal nå se at det også fantes et sosialt og økonomisk hierarki blant menneskene som ble rammet av Monjolinho.

Selv om vi i denne oppgaven opererer med de rammede innenfor en og samme gruppe, så anså ikke nødvendigvis personene seg selv seg som medlem av denne gruppen. I intervjuene med de rammede var de fleste opptatt av å karakterisere naboene sine. Det fremsto som viktig for personene å distansere seg til personer som var fattigere enn dem selv. Eieforhold til jord har gjennom historien vært et skille mellom fattig og rik i regionen, og det var spesielt viktig for de rammede som eide egen eiendom å distansere seg fra de jordløse i området. Eierne var høyest på den sosiale rangstigen langs elvebredden. De jordløse leierne, *os arrendatários*, var lavest og ble av eierne regnet som late og uproduktive. Det å omtale andre negativt er en måte å distansere seg fra en gruppe man ikke ønsker å identifiseres med, ofte fordi man regner gruppen som underlegen ens egen. Elias & Scotson har studert mellommenneskelige forhold mellom beboerne i det fiktive nabolaget *Winston Parva* i en mindre by i England. Til tross for at lokalmiljøet var lite og det sosiale og økonomiske skillet mellom beboerne virket ubetydelig for en som kommer utenfra, var relasjonene mellom beboerne i landsbyen preget av hierarkiske forhold:

One could not help noticing that the tendency of one group to stigmatise another, which plays such a large part in relations between different groups all over the world, could be found even here in this small community – in the relationship between two groups who, in terms of nationality and class, were hardly different.

Elias & Scotson 1994: 20

Eiernes uttalelser under viser at de rammede ikke identifiserte seg som del av samme gruppe. Jeg mener dette vitner om at området der Monjolinho ble bygget ut var preget av en svak sosial organisasjon – de rammede delte i liten grad tilhørighet og solidaritet med hverandre:

Tinha uns meio deficientes lá na beira do rio, eles tinham que ter alguém né. Que tivesse ajuda para aquela gente né, para fazer alguma coisa boa né para eles.

-R5

São todas pessoas que vem da beira do rio, a maioria analfabeto. Pessoal que saem uma vez por mês para a cidade, são caipiras, coitados.⁸³ Eles não tem ação com nada, o pessoal não sabe. Eles são todos desorientados.

-R7

Lá tinha gente serrana que não entendia nada.⁸⁴ O que eles diziam, os coitados aceitavam, e saiu banditismo.

---

⁸³ *Caipiras* betegnelse på folk som bor på den brasilianske landsbygda, blir assosiert med "å leve enkelt".

⁸⁴ *Gente serrana* betyr her folk fra elvebredden/de som bodde langs fjellsidene.

Denne antagelsen ble forsterket av representanten fra lokalbefolkningen. Han beskrev befolkningen langs elvebredden som uorganiserte:

Como as pessoas vinham de uma pobreza, de um estado de desinformação e desorganização. Eram duas coisas, desinformadas e desorganizadas.

-L13

I følge Elias & Scotson førte hierarkiet mellom befolkningen i Winston Parva til at det var lite kontakt mellom naboene i området (1994: 80). Siden de som ble rammet av Monjolinho ikke hadde noen sterk samhörighet, kan det også tenkes at det derfor ikke var naturlig for dem å gå sammen og organisere seg mot utbyggingen eller kjempe for felles rettigheter, selv om de var naboer. Studier av tidligere utbygginger, som Itá, har vist at en sterk sosial organisasjon blant rammede gjør det lettere å organisere seg mot selskapet og kjempe for felles rettigheter i utbyggingsprosessen. Dette har en positiv effekt på oppnåelsen av rettigheter i prosessen (Viana 2003). Jeg tror at den fragmenterte sosiale organisasjonen langs elvebredden der Monjolinho ble bygget ut gjorde at de rammede hadde lite å stille opp med overfor selskapet og kommisjonsmedlemmene i forhandlingsprosessene. Gruppetilhørighet blant indianerne utgjorde en sterk kontrast til den stratifiserte lokalbefolkningen som bodde langs elvebredden.

Indianerne var nemlig svært opptatt av å karakterisere seg selv som en del av en gruppe. De anså seg selv som en gruppe på tvers av ulik etnisk opphav. Indianerne som ble rammet av Monjolinho var fra to forskjellige stammer, Kaingang og Guarani. Likevel omtalte de seg som *nós índios* og kjempet for felles rettigheter i Monjolinho-prosessen. Indianerrepresentanten fortalte meg at i tillegg hadde invitert indianere fra andre kommuner for å støtte dem i demonstrasjonen mot Monel i 2009. Demonstrasjonen ble også støttet av MAB og FUNAI. Dette betyr at de hadde en sterk organisasjon og støtte utenfra som gjorde dem rustet til å konfrontere selskapet. Indianerne ser på seg selv, uavhengig av hvilken stamme de tilhører, som *nós índios*. Alle andre er *brancos*:

Sim nós trabalhamos em acordo porque nos é índio né, eles (os guaranis) também tem o direito deles, uma parte ganharam né. Então nós fizemos um acordo com eles de nós fazer esse manifesto junto.

-I12

Anerkjennelse av gruppens felles historiske bakgrunn er svært viktig i denne sammenhengen, og gruppetilhørigheten som blir uttrykt i *nós índios* baseres på dette. Indianerne anerkjente seg selv som en gruppe og ble i tillegg anerkjent utenfra – både Monel, MAB og FUNAI

anerkjente dem som en gruppe. Indianerne mente det var rettferdig at de mottok kompensasjon fordi landområdene som ble rammet av Monjolinho tradisjonelt hadde tilhørt deres forfedre. Kaingang-stammen har befolket området rundt Rio Uruguai siden 5.500 f.Kr. (Paim 2006: 125). Indianerlederen jeg intervjuet, snakket om jord og eiendom som noe som tilhørte deres kultur og tradisjon:

Porque antes era tudo ali terra indígena né. Até o posto do Rio Passo Fundo à Erexim, tudo né, então nossa divisa do Kaingang com os Guarani é só lajeadinho Guavirova. Mas daí a colonização entrou no meio, separou os Guaranis para lá e nós Kaingang aqui em cima. Então agora nós estamos brigando para conquistar esta parte.

-112

Ifølge Whiteman er kollektiv tilhørighet til jord en utbredt oppfattelse av eiendom blant urbefolkningsgrupper (2009: 106). Motsetningen mellom urbefolkningsgruppers kulturelle og kollektive oppfattelse av jord og naturressurser, og private selskapers økonomiske og profitbaserte oppfatning har skapt konflikter i mange utbyggingsprosjekter i Latin-Amerika. Eksempler på dette er U'wa indianernes kamp mot uthenting av olje i deres territorium i Colombia, og konflikten mellom gruveselskaper og urbefolkning i Guatemala.⁸⁵ Indianernes oppfattelse av jord er også svært forskjellig fra de som ble rammet Monjolinho sin oppfattelse av jord. De rammede langs elvebredden oppfattet ikke jord som noe kollektivt, tvert i mot, alle som var eiere var opptatt av å påpeke at de eide eiendommen de bodde på. Leierne, *os arrendatários*, fortalte meg hvem de jobbet for og hvem som eide jorda de bodde på. De rammedes tilhørighet til området var basert på en individuell og familiær tilknytning. Tilhørigheten var ikke basert på at området tilhørte dem som gruppe.

Effekten av indianernes sterke gruppetilhørighet og sosiale organisasjon var at det gjorde dem bedre rustet til å organisere kollektiv motstand mot Monel. Resultatet av indianernes motstand skal vi se mer om i kapittel 8 om fordeling. I samtalen med indianerlederen virket det ut til at han visste lite om hva som skjedde med *os brancos* under prosessen. Det virket ikke som det eksisterte noen direkte kommunikasjon mellom indianere og de hvite i området. Det eksisterte imidlertid mange konflikter mellom dem. Konflikten mellom lokalbefolkningen og indianerne kom tydelig frem i intervjuene med de rammede. De beskrev indianerne som utspekulerte og grådige. Personen under mente indianerne brukte sin

---

⁸⁵ Se Amazon Watch rapport om Uwa indianerne i Colombia og Cordaids rapport om urbefolkning og gruvekonflikter i Guatemala: <http://amazonwatch.org/assets/files/uwa-issue-brief.pdf> (Lest 30.4.2014). https://www.cordaid.org/media/publications/Mining_Conflicts_and_Indigenous_Peoples_in_Guatemala.pdf (Lest 30.4.2014).

kulturelle og historiske bakgrunn for å skaffe seg privilegier. Han mente det ikke fantes ekte indianere lenger, fordi de også var blitt en "blandingsrase":

Mas não tem lei para índio.(..) Tudo errado. Diz que são de menor más para votar não são de menor. Para ganhar os recursos também não são de menor. Andam com um pedaço de carro aqui, que é um perigo. Não tem lei para eles. E índio na verdade não tem mais né.
-R6

Lokalbefolkningens syn på indianerne må sees i sammenheng med den langvarige konflikten mellom hvite og indianere i området, en konflikt som eksisterte lenge før Monjolinho ble bygget ut. Kaingang og Guarani har siden 90-tallet gjenokkupert sine tradisjonelle områder, og denne prosessen har økt spenningene mellom indianere og bøndene i området. Flere av dem jeg intervjuet la skylden for alt som var galt i lokalsamfunnet over på indianerne. Selv om konfliktene eksisterte fra før, virker det som om Monjolinho-prosessen forsterket det dårlige forholdet mellom bøndene og indianerne. Representanten fra selskapet fortalte at de som ble rammet av Monjolinho, reagerte med sinne når de fikk høre at indianerne fikk kompensasjon:

O povo atingido nosso ficou revoltadíssimo. (..) Para eles nada, e para os índios tudo.
-S21

MAB: Monjolinho og Itapiranga, betydningen av en sterk sosial organisasjon

MAB var også opptatt av å karakterisere de rammedes levemåte. De anerkjente at *os caboclos* som ble rammet av utbyggingen hadde opplevd å bli ekskludert fra samfunnet opp gjennom historien:

A autoestima deles é tão baixa que eles não tem nem coragem de fazer enfrentamento. Ali na Monjolinho, nós tivemos um problema sério de organização. O pessoal, como eles se via sempre nas margens, excluídos, eles acharam que mesmo não tinha direito.(..) Não que a gente queira falar dessa questão de discriminação nada né (..) era pessoas que nunca se preocupavam em ter um capital. Era gente assim, que trabalha para comer né, para viver. Os Capitalistas questionam isso, mas o jeito deles é de viver assim (..) Eles estão ali por um motivo, porque são excluídos.
-M15

MAB mener at gjentagende sosial og økonomisk ekskludering har ført til lav selvtillit og lav tillit til systemet blant befolkningen langs elvebredden, og at dette er grunnen til at de som ble rammet av Monjolinho ikke tok opp kampen for å kjempe for sine rettigheter. Dette ble også vurdert som en av grunnene til at MAB ikke klarte å mobilisere de rammede i Monjolinho-

prosessen. Samtidig har vi sett at de som ble rammet selv ikke regnet seg som en kollektiv gruppe. De som ble rammet av Monjolinho delte ikke en felles gruppetilhørighet. MAB baserer seg i stor grad på å mobilisere allerede organiserte lokalbefolkninger eller grupper av personer som ønsker å gå sammen og danne en motstandsgruppe. De som ble rammet av Monjolinho passet derfor ikke inn i MABs strategier.

I intervjuene snakket begge representantene fra MAB om Itapiranga, et vannkraftprosjekt som ifølge Eletrobras plan *Projeto Uruguai* var det første vannkraftverket som skulle bygges ut i Rio Uruguai. Da lokalbefolkningen fikk høre om utbyggingen, organiserte de seg og protesterte mot utbyggingen. Motstandskampen ble støttet av CRAB (og senere av MAB),⁸⁶ den katolske kirken og lokale politikere.⁸⁷ Itapiranga er et eksempel på en motstandskamp som har holdt stand i over 30 år.⁸⁸ Presset på å få i gang utbyggingen av Itapiranga er fortsatt stort, spesielt fra norskeide Desenvix, som er ansvarlig for utførelsen av de to obligatoriske rapportene EIA-RIMA som skal godkjennes av IBAMA før utskrivningen av prelisensen.⁸⁹ Itapiranga er interessant i denne sammenheng fordi medlemmene i MAB mente lokalbefolkningens sosiale struktur var forklaringen på hvorfor de klarte å danne en vellykket motstandskamp. Dette sto i kontrast til befolkningen som ble rammet av Monjolinho, som medlemmene i MAB beskrev som personer med lav selvtillit og lav tro på egne rettigheter:

O povo atingido que eles sempre, sempre foi um povo excluído, então ele mesmo não acreditava que ele tinha algum direito. (...) Que nem lá em Itapiranga faz, era a primeira obra que era para ser construída na Bacia do Rio Uruguai, e eles estão persistindo até hoje.
-M15

---

⁸⁶ I Itapiranga har MAB organisert sin egen kommisjon – *A Comissão Interestadual contra a construção da barragem*. Representanten jeg snakket med fra MAB fortalte at dette var en strategi de hadde kopiert fra selskapene. De formet en motekspertise, og med sin egen kommisjon kan MAB konkurrere med selskapets lokale kommisjoner (M14).

⁸⁷ Vara-ordfører Milton Simon uttalte i lokalavisen til Itapiranga *Jornal Expressão* 21.mars 2013.

"Hoje nós podemos dizer, com toda a certeza, estamos crescendo muito mais do que aqueles municípios que foram atingidos ou receberam uma barragem. Não precisamos fazer hidrelétricas, destruir o rio, destruir famílias, mandar gente embora da sua terra se existe a tecnologia solar a disposição" (Innholdet i avisen er skrevet på både portugisisk og tysk - et eksempel på hvor viktig den tyske identiteten er for lokalbefolkningen i området): <http://www.jexpressao.com/arquivos/edicoes/2013/386a.pdf> (Lest 17.4.2014).

⁸⁸ Rocha (2012) mener at utbyggingene i dag er svært vanskelig å stanse fordi private selskaper får bred støtte fra lokale myndigheter og staten (gjennom BNDES) til utbyggingen av vannkraftverk. Rochas argument om at prosjektene i dag er uunngåelige blir utfordret av tilfeller som Itapiranga. Men, selv om motstandskampen har vedvart i 30 år, ser det nå ut som Itapiranga blir virkelighet. Ifølge de siste nyhetene om saken venter man nå på at Desenvix skal bli ferdig med EIA-RIMA. Det ser ut til å finnes en likhet mellom Itapiranga og Belo Monte i Carvalhos utsagn: *The feeling among analysts and government is that it is just a matter of time for Belo Monte to become reality* (Carvalho 2006: 263).

⁸⁹ Studiene til godkjenningen av Itapiranga er utført av Desenvix. Men, prosjektet blir ikke nevnt på Desenvix egne hjemmesider pr dags dato (3.4.2014). Se URL: <http://www.pac.gov.br/obra/1589> (Lest 18.4.2014).

Ifølge medlemmene i MAB har lokalbefolkningen i Itapiranga klart å hindre utbyggingen fordi de tradisjonelt har vært en økonomisk og politisk sterk gruppe.⁹⁰ De fleste som ville blitt rammet av Itapiranga er tyske etterkommere. De tyske etterkommerne var organisert og samordnet i ulike lokale foreninger for å bevare tysk kulturarv lenge før planleggingen av Itapiranga begynte. Med en sterk gruppetilhørighet og sosial organisasjon ble det også lettere å samles til en felles motstandskamp. Samtidig har det vært viktig for lokalbefolkningens motstandskamp at de har fått støtte fra lokale myndigheter. Utbyggingsselskapet mangler politisk støtte lokalt til å bygge ut Itapiranga. Itapiranga ble av medlemmene i MAB beskrevet som en stor kontrast til Monjolinho. Medlemmene i MAB refererte til befolkningen som ble rammet av Monjolinho som uorganiserte. Beboerne i området hadde ingen form for organisasjon og flere levde et semi-nomadisk liv uten noen spesiell tilhørighet til området.⁹¹ MAB forklarte at dette var mye av grunnen til at de ikke klarte å mobilisere de rammede til motstandskamp i Monjolinho-prosessen.

Oppsummering

I intervjuene kommer det frem at alle de sosiale aktørene, selskapet, kommisjonen, de som ble rammet, indianerne og MAB, var opptatt av å definere "den andre". Aktørene identifiserte og plasserte "den andre" innenfor sosiale og økonomiske hierarkier. I et samfunn med stor sosial og økonomisk avstand mellom grupper og individer kan det å oppnå anerkjennelse i form av respekt være vanskelig. Dette ble spesielt tydelig utfra måten representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene omtalte de rammede på. De mente de var uproduktive og late. Kommisjonsmedlemmenes forståelse av jordbruk var basert på produksjon og profitt. De anerkjente ikke at de rammede også hadde en historisk og familiær tilknytning til jorda.

Vi har også sett at de rammede selv ikke så på seg selv som en gruppe. Blant de som levde langs elvebredden fantes det et hierarki basert på individers sosiale og økonomiske bakgrunn. Dette var spesielt tydelig blant eierne, som var opptatt av å betegne de jordløse *caboclos* som annerledes fra dem selv. Splittelsene mellom mange av familiene vitner om at det har eksistert en svak sosial organisasjon i området. Når de selv ikke oppfattet seg som en gruppe har det mest sannsynlig ikke vært særlig aktuelt for dem å kjempe for kollektive rettigheter. Mangelen på gruppetilhørighet gjorde at MAB ikke klarte å samle de som ble

---

⁹⁰ Pedro Melchior i MAB: "*A região de Itapiranga é uma região de povoado de alemães e vive praticamente da agricultura da integração. É uma região de pequena agricultura. É uma região muito bem desenvolvida economicamente e politicamente. Tem filhos que estudam na Europa*".

Se URL: <http://www.mabnacional.org.br/noticia/Itapiranga-uma-luta-mais-30-anos> (Lest 17.4.2014).

⁹¹ *Caboclos* levemåten er karakterisert ved at familiene flytter rundt og tar oppdrag av jordeiere som trenger arbeid.

rammet til motstandskamp. Uten støtte fra MAB og uten kollektiv motstand har de rammede hatt lite å stille opp med i møte med selskapet og den lokale forhandlingskommisjonen. I 2009 møtte selskapet imidlertid motstand fra indianerne. Indianerne organiserte seg som *nós índios* og ble støttet av MAB og av myndighetene gjennom FUNAI. De ble i tillegg anerkjent av selskapet som en gruppe. Takket være en sterk, indre organisasjon klarte indianerne å skaffe kollektive rettigheter som kom hele gruppen til gode. I kapitlet om fordeling skal vi se at kompensasjonen som indianerne oppnådde på mange måter var bedre enn det de som ble direkte rammet fikk utdelt. Dette vitner om at kompensasjoner i vannkraftutbygginger i dag i stor grad beror på hvorvidt personene som blir rammet anerkjenner seg som en gruppe og organiserer seg for å kjempe for felles rettigheter.

Anerkjennelse og aktørenes oppfattelse av den andre vil være sentralt i kapitlene om deltagelse og fordeling. Anerkjennelse har innflytelse på deltagelse fordi det å bli ansett som en politisk aktør med meninger og interesser på lik linje med andre er en forutsetning for å få være med å bestemme i en avgjørelsesprosess. Mangelen på anerkjennelse og respekt skaper rom for at profesjonelle aktører tar rollen som forhandlere på vegne av individer og grupper, dette er en paternalistisk tilnærming til deltagelse og beror på at representasjon er nødvendig fordi de man representerer "ikke vet ikke sitt eget beste". Twigg (2001) bruker begrepet veiledet deltagelse når han referer til denne formen for representasjon. Anerkjennelse står sentralt i kapitlet om fordeling fordi aktørenes oppfattelse av "den andre" påvirker deres syn på hvem som fortjener hva. Deres oppfattelse av "den andres" kulturelle bakgrunn og sosiale status kommer til syne igjen da de skulle vurdere hva som var rettferdig i Monjolinho-prosessen. Vi skal se at kulturell bakgrunn blir spesielt viktig når aktørene snakker om indianerne og kompensasjonen de fikk fra selskapet.

7 Deltagelse

I dette kapitlet skal jeg analysere hvordan aktørene oppfattet deltagelse i Monjolinho-prosessen. Ifølge Schlosberg betyr rettferdig deltagelse at mennesker blir anerkjent som likeverdige politiske aktører i avgjørelsesprosesser. I Monjolinho-prosessen handler deltagelse om i hvilken grad de som ble rammet av utbyggingen hadde mulighet til å påvirke resultatene i forhandlingene med selskapet. Vi har tidligere sett at rettferdig deltagelse er spesielt viktig i samfunn preget av sosial ulikhet mellom grupper og individer. Å delta i avgjørelsesprosesser kan være en måte for tidligere ekskluderte grupper å oppleve *empowerment* – å styrke troen på egne rettigheter som en likeverdig borger i samfunnet. Dersom maktstrukturene ikke blir utfordret vil de strukturelle ulikhetene som dominerte før prosessen videreføres (Arnstein 1969). Mange av de som ble rammet av Monjolinho representerte en sosial og økonomisk svak gruppe. Jeg mener derfor at deltagelse i Monjolinho-prosessen var en svært viktig del av prosessen, og at dette påvirket mye av deres helhetsoppfattelse av prosessen i ettertid

Viana (2003) mener at deltagelse er selve fundamentet for at en prosess skal bli oppfattet som god og rettferdig. Hun konkluderer med at hovedgrunnen til at man oppnådde flere rettigheter i Itá-prosessen var fordi CRAB klarte å informere og mobilisere lokalbefolkningen. De rammedes mulighet til å påvirke forhandlingene gjorde at de i ettertid oppfattet både prosessen og kompensasjonene som rettferdige. I Itá-prosessen deltok de rammede i alle ledd i forhandlingene, fra forespørsel om utbyggingen til hvilke kompensasjonsform man skulle operere med. Ifølge Viana var det bare butikkinnehaverne i byen som ikke deltok. I ettertid er det også butikkinnehaverne som har vært mest misfornøyde med resultatene av forhandlingsprosessen (Viana 2003: 150). Vianas funn er interessante fordi det viser oss at det å bli anerkjent som politisk aktør og delta i prosessen har innvirkning på om aktørene oppfatter resultatet av forhandlingene (kompensasjonene) som rettferdig eller ikke.

Informasjon og representasjon er to sentrale aspekter i analysen av deltagelse i Monjolinho-prosessen. Å få detaljert og utfyllende informasjon gir mennesker mulighet til å gjøre seg opp egne meninger og ta egne valg i avgjørelsesprosesser. Å ha tilgang til informasjon er en forutsetning for å kunne delta i forhandlinger. I vannkraftutbygginger vil mangel på informasjon om egne rettigheter hemme deltagelse i forhandlingsprosesser og

marginalisere menneskers muligheter til å delta i avgjørelser som vil få konsekvenser for deres egne liv.

Etter privatiseringen er det private selskaper som har hatt ansvaret for å informere lokalbefolkningen. Studier har vist at selskapenes informasjon har vært mangelfull og at de som har blitt rammet av utbyggingene har opplevd stor usikkerhet og frustrasjon knyttet til sine rettigheter. Selskapene har også hatt kontroll over lokale medier og det har derfor vært lite rom for andre synspunkter i lokale aviser (Rocha 2012; Baron & Renk 2012; ECLAC 2013). Dette var også tilfelle for Monjolinho-prosessen. Monel brukte lokalavisen *Visão da notícia* for å formidle informasjon om utbyggingen og reklamere for egne programmer og kampanjer. Jeg gikk gjennom avisarkivet for *Visão da notícia* fra 2007 til 2010. I denne perioden fant jeg to leserinnlegg som var negative til utbyggingen. Resten av stoffet om Monjolinho så ut til å være produsert av Monel (Appendiks I). Det er grunn til å tro at lokalavisen var Monels talerør under prosessen, noe som også var tilfelle under utbyggingen av Foz de Chapecó. Ifølge Locatelli & Weber (2011) står lokale aviser for mesteparten av informasjonen som blir publisert om en vannkraftutbygging. I Foz de Chapecó-prosessen sto lokalavisen for 81 % av alle publiserte artikler om utbyggingen. Mesteparten av denne informasjonen var direkte kopiert fra selskapets egne informasjonsmaterial, noe som vitner om at selskapet hadde stor kontroll over informasjonen som kom ut under utbyggingen:

(..) a maioria delas contou com apenas uma fonte, sendo que predominaram diretores e empregados de Foz de Chapecó. Observamos uma relação direta entre os textos publicados pelos jornais e os *releases* produzidas pelo Foz de Chapecó.⁹²

Det andre aspektet, representasjon, vil være viktig for deltagelse fordi forhandlingsprosessen i Monjolinho-prosessen var representasjonsbasert. Medlemmene i den lokale forhandlingskommisjonen, CIAHM, representerte de rammede i forhandlingene med selskapet. CIAHM ble stiftet i 2002. I avtalen mellom dem og selskapet står det: *Os atingidos, legalmente representados pela CIAHM – Comissão intermunicipal dos atingidos pela Hidrelétrica Monjolinho* (CIAHM 2003). Jeg har ikke lyktes i å finne ut hvem som nominerte medlemmene til kommisjonen. Jeg fikk høre mange ulike versjoner om dette. Representanten fra selskapet mente at alle medlemmene ble valgt av de rammede i et møte arrangert av Monel. Kommisjonsmedlemmenes versjon var annerledes: De mente presidenten ble valgt av de rammede, og at presidenten senere pekte ut de øvrige

---

⁹² Vannkraftverket Foz de Chapecó blir drevet av et selskap med samme navn, *A Foz do Chapecó Energia*.

kommisjonsmedlemmene. Denne versjonen fremstår som mer plausibel enn representanten fra selskapets versjon, fordi kommisjonsmedlemmene ikke har interesse av å lyve og si at de ikke ble valgt. Kommisjonsmedlemmenes versjon stemmer også mer overens med de rammedes versjon om hvordan kommisjonen ble valgt. De rammede fortalte at de ikke hadde vært med å velge noen av kommisjonsmedlemmene:

Eu estranhei até no início, porque essa comissão, se eu não me engano, foi criada pela própria empresa né. Acho que botaram a carroça adiante dos bois, a comissão tem que ser escolhida pelos atingidos né.⁹³
-R6

Jeg intervjuet en person fra lokalbefolkningen som ikke satt i kommisjonen, men som fulgte Monjolinho-prosessen tett. Han hadde innsikt i hendelsesforløpet og er den eneste personen som selv ikke var direkte involvert i prosessen. Ifølge denne personen ble medlemmene i kommisjonen valgt av ordførerne i kommunene:

Criou se uma comissão aqui estrategicamente, de cima para baixo, designados pelos prefeitos, que se autodesignaram porta-vozes.
-L13

I kapittel 5 om *organiseringen av data* nevnte jeg at tre av kommisjonsmedlemmene jeg intervjuet ikke sto oppført som medlemmer av CIAHM i kontrakten mellom selskapet og kommisjonen (CIAHM 2009). De hadde alle sentrale posisjoner i kommunestyret i Nonoai og Faxinalzinho under Monjolinho-prosessen og mente selv at de hadde operert som forhandlere mellom selskapet og de rammede. Dette tyder på at det L13 sier kan ha rot i virkeligheten – personer i kommunestyret selvutnevnte seg som talspersoner for de rammede, også uavhengig om de hadde avtale med selskapet.

Basert på kommisjonsmedlemmenes, de som ble rammet og L13 sine uttalelser mener jeg at kommisjonsmedlemmene mest sannsynlig aldri ble valgt av de som ble rammet av Monjolinho. Det er mulig at presidenten ble valgt på et møte med Monel, men ingen av de rammede jeg intervjuet deltok i så fall på dette møtet. Måten kommisjonen ble satt sammen på gir grunnlag for å stille spørsmålsteget ved kommisjonsmedlemmenes gyldighet som representanter for de rammede i prosessen.

---

⁹³ *Botar a carroça adiante dos bois* betyr å foregripe begivenhetenes gang/gjøre noe i feil eller omvendt rekkefølge.

Kommisjonen og selskapet: Dobbelrollen

Den første lokale forhandlingskommisjonen som opererte i en vannkraftprosess i Sør-Brasil var *Comissão Regional de Atingidos por barragens* (CRAB). CRAB representerte de som ble rammet av utbyggingen av Itá. CRAB besto av personer som var direkte rammet av utbyggingen og som ble valgt av de øvrige rammede for at de skulle representere dem i forhandlingene med selskapet. Forhandlingene mellom CRAB og Eletrosul var kollektive og åpne, og det var alltid representanter fra organisasjoner utenfra til stede i forhandlingene, som *Comissão Pastoral da Terra* (CPT) og *Ordem dos Advogados do Brasil* (FAPES). Oppgaven til disse organisasjonene var å sikre at forhandlingene mellom CRAB og Eletrosul gikk rettmessig for seg (Viana 2003: 107). Etter privatiseringen av vannkraftsektoren på 90-tallet, har private selskaper videreført strategien med representasjonsbaserte forhandlinger. Forskjellen er at dagens kommisjoner i større grad består av profesjonelle aktører, som lokale politikere og advokater, og i mindre grad av personer som er direkte rammet av utbyggingene (Rocha 2012).

CIAHMs oppgave var å representere de rammede og forhandle frem avtaler om kompensasjoner sammen med selskapet. Ifølge selskapets rapporter skulle kommisjonen være med på å styrke de rammedes tillitsforhold til selskapet og gjøre avgjørelsesprosessene transparente for lokalbefolkningen (RIMA 2002). Representanten fra selskapet vektla at kommisjonen var demokratisk fordi den ble valgt av de rammede, og at de som satt i kommisjonen var tillitspersoner for befolkningen i området. I forrige kapittel så vi imidlertid at det ikke fantes et tillitsforhold mellom kommisjonen og de rammede:

Porque isso aqui foi feito em assembleia, no público, com os atingidos, juntamente com essa comissão que eles elegerem junto, os atingidos e os representantes do município do governo municipal, constituir essa comissão. E representava os atingidos e trabalhava junto com o empreendedor. Um trabalho democrático isso. (...) (eleitos) pelos atingidos, numa assembleia. Para eles é bom, porque eles tem representantes que eles confiam.
-S21

Essa comissão teve um papel muito importante, tá? Que era de aproximar o atingido da empresa para que houvesse um acordo, (...) E o papel da comissão também foi esclarecer ele, que ele podia fazer o negócio com a empresa porque a empresa estava fazendo o negócio serio.
-MK17

Det er ikke lovpålagt å stifte lokale forhandlingskommisjoner i utbyggingsprosesser. Det er snarere en strategi selskapene bruker for å tilfredsstille de regionale IBAMA-avdelingenes

krav om at de rammede skal delta i forhandlingene om kompensasjoner. FEPAMs krav til deltagelse i Monjolinho-prosessen var:

Deverá ser garantida a participação da população diretamente atingida pelo empreendimento, no processo decisório referente a resolução de todas as questões atinentes aos deslocamentos populacionais, necessários para implantação e operação do empreendimento.
FEPAM 2007

Jeg mener at selskapet ikke oppfylte FEPAMs krav til deltagelse i Monjolinho-prosessen, fordi ingen av medlemmene i kommisjonen var direkte rammet av utbyggingen. De ni medlemmene i CIAHM var alle menn. De fleste var representanter fra kommunestyret og advoktater, samt en fagforeningsleder. Kriteriet for å bli medlem av kommisjonen var at man måtte være rammet av utbyggingen. Ifølge selskapets kartlegging av de rammede var imidlertid bare tre av medlemmene i CIAHM rammet av utbyggingen (AHE Monjolinho 2003). Ingen av disse tre står oppført som direkte rammet, de ble alle registrert som jordeiere og fikk rett på kontantbetaling for tapt jordeiendom. Medlemmene var ikke fra elvebredden og måtte ikke flytte som følge av utbyggingen, de bodde i bysentrum og tilhørte den urbane befolkningen i Nonoai og Faxinalzinho. Sammenlignet med kommisjoner i andre vannkraftprosjekter i Rio Uruguai, besto CIAHM av langt flere profesjonelle aktører enn det som er vanlig. I forhandlingskommisjonen i Foz de Chapecó var noen av medlemmene personer som ble direkte rammet av utbyggingen. Dette var ikke i tilfellet i Monjolinho. De rammede i Monjolinho-prosessen ble representert av advokter og kommunerepresentanter – personer som hadde en høy økonomisk og sosial status i samfunnet. Representantene hadde andre verdier og referanser både til jord, arbeid og kapital. I seksjonen om de rammede fremkommer det også at de hadde svært lav tillit til kommisjonsmedlemmene. Tidligere studier har vist at eksterne aktører alene ikke kan skape gode løsninger for rammede. For å finne frem til gode løsninger er det nødvendig at de rammede selv deltar i forhandlingsprosessene (Arnstein 1969; Twigg 2001).

Representantene fra selskapet og medlemmene i kommisjonen mente at det gode samarbeidet mellom selskapet og kommisjonen gjorde at forhandlingsprosessen i utbyggingen av Monjolinho ble enkel og god. For representanten fra selskapet var prosessen rolig og uten konflikter fordi selskapet tidlig i prosessen etablerte et tett samarbeid med kommunestyrene i Nonoai og Faxinalzinho:

Quando nós chegamos lá, a gente procura, isso é um sistema de trabalho que eu tenho, que eu aprendi na época de Eletrosul. A gente sempre busca a

prefeitura para fazer parcerias. Então a gente, nesses contatos incentivou a criação dessa comissão para trabalhar junto com nós, para ter transparência em nosso trabalho. Aí nós produzimos isso aqui, esses critérios,(...) essa comissão nós ajudou muito.

-S21

Et medlem sa det var enkelt å finne en løsning i Monjolinho-prosessen fordi de baserte seg på forslaget til kompensasjoner i Foz de Chapecó-prosessen.⁹⁴

O processo aqui deu se muito liso.

-MK20

Foi fácil porque nós baseamos na proposta da Foz de Chapecó, para fazer o acerto aqui para a Monjolinho, e daí foi fácil. Reunimos o pessoal daqui numa comunidade, tudo mundo aceitou.

-MK17

Kommisjonsmedlemmenes forståelse av en god prosess var altså basert på at prosessen var enkel og konfliktløs. En forhandlingsprosess som er uten konflikter kan imidlertid også være et tegn på at annerledes synspunkter ikke har fått kommet frem i prosessen.

Flere av medlemmene i kommisjonen snakket åpent om at de manglet informasjon og kunnskaper om hvilke rettigheter de rammede har utbygginger av vannkraftverk (MK18; MK20). Samtidig ble ingen som hadde erfaring fra MAB invitert til å bli med i kommisjonen. Da jeg spurte om hvorfor, svarte kommisjonsmedlemmene at MAB ikke var interessert i å samarbeide med kommisjonen:

MAB deve estar com o interesse de defender os atingidos. E onde eles estavam quando precisamos deles? O MAB desapareceu. Aqui o MAB não atuou.

-MK20

Você sabe que o MAB, o sistema do MAB tu sabe. O MAB era mais o enfrentador das coisas sabe.

-MK16

O MAB, aqui o MAB se foi contra essa barragem, que Deus me livre! Chegaram até em trancar (a estrada), eles eram contra a comissão e tudo.⁹⁵

-MK18

MAB anerkjenner ikke lokale forhandlingskommisjoner og samarbeider derfor ikke med disse kommisjonene. MAB ønsker å danne egne motstandsgrupper som utelukkende består av personer som er direkte rammet. Man kan stille spørsmål om denne strategien har vært særlig vellykket i Monjolinho-prosessen. MABs mål er å hjelpe de som blir rammet, men

---

⁹⁴ Dette forslaget ble aldri godttatt i Foz de Chapecó-prosessen fordi MAB blant annet gikk i mot det.

⁹⁵ Referer til indianernes demonstrasjoner som MAB støttet.

ved å velge ikke å samarbeide med kommisjonen i Monjolinho-prosessen, distanserte MAB seg samtidig fra de rammede som ikke ønsket å konfrontere selskapet. MABs strategi om å operere på sidelinjen ble oppfattet som en trussel kommisjonsmedlemmene. Ifølge Carvalho (2006) er de sosiale organisasjonenes strategier lite effektive i møte med aktørene som har politisk makt i vannkraftprosjekter:

Although the choice of these strategies is often motivated by the autocratic nature of the actors in the dominant coalition and their unwillingness to engage in dialogue with opposing interests, they also have disadvantages.
Carvalho 2006: 247

Konsekvensen av MABs manglende samarbeid med kommisjonen var at det svekket MABs egen effektive deltagelse i prosessen. Konsekvensen for de rammede var at de ble stående uten hjelp fra organisasjonen med lengst erfaring med kompensasjon og vannkraftverk. Medlemmene i kommisjonen fortalte som nevnt at de var frustrerte over at de selv ikke hadde nok informasjon om prosessen. Da hadde de heller ikke så store muligheter til å hjelpe de som ble rammet. Kommisjonsmedlemmenes manglende kunnskap om kompensasjoner og rettigheter, kan være med på å forklare hvorfor de rammede visste svært lite om egne rettigheter i prosessen. Aktørenes manglende kunnskap kan ha gitt selskapet mer handlingsfrihet til for eksempel selv å velge hvilken kompensasjonsform de ville operere med. Et tegn på dette er at alle de rammede i Monjolinho-prosessen mottok *carta de crédito* eller kontantbetaling. Dette er de to rimeligste kompensasjonsformene for selskapet.

Det nære samarbeid mellom Monel og CIAHM, som ble beskrevet av S21 over, kom frem i flere saksdokumenter som omhandlet utbyggingen. I oktober 2005 sendte Monel et brev til *Vice-Governador do Estado do Rio Grande do Sul*. I brevet ber Monel om at delstatsmyndighetene snarlig godkjenner utbyggingslisensen som ble stanset av FEPAM i 2003. De rettferdiggjør dette med at utbyggingen har støtte fra kommunestyret i Nonoai og Faxinalzinho, samt av de som ble rammet gjennom CIAHM: *Cumprе ainda destacar o apoio recebido das Prefeituras da região bem como dos próprios atingidos através da CIAHM* (Monel 2005a). I et nytt et brev som Monel sendte til *Governador do Estado do Rio Grande do Sul* mindre en måned senere beskriver de situasjonen de er i som: *limitados a uma situação absurda, nada podemos fazer mas esperar que o Governo do Estado do Rio Grande do Sul tome uma posição conciliadora* (..)(Monel 2005b). Et av kommisjonsmedlemmene i CIAHM fortalte at han hadde vært i Porto Alegre sammen med ordføreren for å legge press på FEPAM:

O prefeito foi (para Porto Alegre). Eu fui junto uma vez. Para pedir a FEPAM que liberasse a licença, para eles pudessem trabalhar e começar a obra. O prefeito foi várias vezes.
-MK17

Ut i fra dokumentene og uttalelsen over kan vi se at medlemmene i CIAHM flere ganger opererte som støttespillere for selskapet. Støtten CIAHM gir til Monel er et tegn på at kommisjonen kan ha fungert mer som en støttepartner for selskapet, enn som representant for de som ble rammet.

Det kom også frem i flere intervjuer at medlemmene i CIAHM hadde jobbet for selskapets interesser. To rammede fortalte at kommisjonsmedlemmene hadde presset dem til å godta prisforslaget Monel hadde tilbudt dem for eiendommen, slik at utbyggingen av Monjolinho ikke skulle bli utsatt:

Então eles quiseram me tocar um pressão para mim vender para eles. Para vender para a empresa, a comissão tocaram uma pressão. Daí rolei fora deles.
-R4

Flere studier peker på at de lokale forhandlingskommisjonene ofte har et nært samarbeid med selskapet i prosessen (Rocha 2012; Baron & Renk 2012). Baron & Renk mener kommisjonsmedlemmene i den lokale forhandlingskommisjonen AMISTA i Foz de Chapecó-prosessen var mer opptatt av å sikre selskapet rettigheter enn av å beskytte de rammedes rettigheter:

Com a criação dos Comitês municipais de negociação e a Associação AMISTA, em tese o consórcio demonstrou aos órgãos governamentais que ocorreu um processo de participação da população no processo de participação. As evidências mostram que o processo foi completamente viciado e tendencioso. O consórcio tinha completo controle sobre esses grupos com quem negociava.
Baron & Renk 2012: 117

CIAHMs og ordførernes anstrengelser for å få godkjent lisensene må forstås også i en historisk og politisk kontekst. Monjolinho ble bygget ut i en periode hvor utvidning av vannkraftsektoren var en viktig politisk sak. Vi så innledningsvis at man i Brasil opplevde lengre perioder med strømmangel i 2001 og 2002, en periode som blir referert til som *a crise do apagão*. Brasil trengte å bygge ut energisektoren så raskt som mulig. Dette ble sett på som en forutsetning for videre økonomisk vekst (Carvalho 2006: 246). Energikrisen på begynnelsen av 2000-tallet var et resultat av at det ble gjort få investeringer i energisektoren på 80- og 90-tallet, kombinert med lange perioder med lav vannstand i vannkraftmagasinene (Rosa 2002: 86). Monjolinho ble også bygget ut i en periode der kommunene Nonoai og

Faxinalzinho tørstet etter investeringer på lokalt plan. Kommunene var fattige og hadde aldri tidligere opplevd store investeringer i lokalmiljøet. De lokale myndighetene håpte at årlige skatter og avgifter fra Monjolinho kunne bringe utvikling og fremskritt til kommunene. Flere av kommisjonsmedlemmene satt i kommunestyret. I brevet til Monel i 2005 ser man hvordan kommisjonsmedlemmene kombinerte sine egne politiske interesser med rollen som representanter for de rammede i forhandlingene. Kommisjonen ble flere ganger brukt for å effektivisere forhandlingene med rammede og til å fremskynde utbyggingen. Et av kommisjonsmedlemmene beskrev Monjolinho som den beste nyheten kommunene hadde fått noen sinne: *O Monjolinho de início foi a melhor notícia que se teve na toda região* (MK18). Representanten fra lokalbefolkningen mente kommunen hadde sett seg blind på håpet om at vannkraftutbyggingen ville bringe utvikling og nye arbeidsplasser, og gitt etter for selskapets interesser for lett. Han mente de hadde forsømt ansvaret om å beskytte miljøet og lokalbefolkningen. L13 mente det var absurd at *o promotor de Nonoai* (den lokale aktoren) hadde gått til sak mot FEPAM for å presse dem til å skrive ut lisensene til selskapet:

E chegou a ser absurdo do promotor daqui da época, o Promotor (sensurert navn), ele por conta dele assim trocou uma ação civil pública. Ele tentou pressionar a FEPAM. Ele chegou a pressionar, havia uma ação, sem pé nem cabeça,⁹⁶ para presionar a FEPAM e liberar de uma vez o laudo, para começar a obra, ou seja, tal foi. Normalmente o ministério público é o guardião lá, é aquele que tem cuidado, aquele que zela pela questão ambiental, natureza em fim, e nesse caso, tal era a pressão dos prefeitos e da sociedade, que ele entendeu que um jeito de apresar e gerar empregos, era sair a obra de uma vez. Então foi diferente de outros lugares né. Foi uma coisa, e eu achava aquilo doido né.

-L13

Selv om selskapet, kommunen og forhandlingskommisjonen la press på myndighetene var det til syvende og sist opp til FEPAM om de vil gi etter for forespørslene. Som vi så i kapittel 2 i seksjonen som handlet om nasjonale lover, er IBAMA-avdelingene som står for utskrivningen av lisensene, styrt av politiske aktører som blir oppnevnt av hver enkelt regjering i delstatene. Mangelen på nasjonale lover gjør at prosessene i stor grad avhenger av hvem det er som til enhver tid sitter i delstatsregjeringen. Ruppenthal (2013) og Rocha (2012) mener IBAMAs avgjørelser i vannkraftverkprosjekter er styrt av økonomiske og politiske interesser, og at utskrivningen av lisenser ikke baseres på hensyn til lokalbefolkning eller miljø. I Monjolinho-prosessen er det tydelig at utskrivningen av lisenser var basert på hvem som til enhver tid styrte i Rio Grande do Sul. Utskrivningen av lisenser i Monjolinho-prosessen var mest sannsynlig

---

⁹⁶ *Sem pé nem cabeça* kan oversettes til en absurd situasjon/noe som ikke henger på greip.

politisk motivert og lisensene fulgte valgårene. Det betyr at for at en avgjørelse skulle endres eller omgjøres i prosessen måtte det et valg til.⁹⁷ Det er derfor heller tvilsomt at brevet fra Monel i 2005 kunne gjøre så mye fra eller til med lisensene.

Det som av kommisjonsmedlemmene ble ansett som det største problemet under forhandlingene var innblanding fra *terceiros* eller *intermediários*.⁹⁸ Kommisjonsmedlemmene mente *terceiros* hadde blandet seg inn i forhandlingene og at de i dag satt igjen med store deler av de rammedes kompensasjoner. Jeg fikk aldri noe klart svar på hvem disse *terceiros* var:

MK20: E isso eu tenho que relatar a você. Que fugiu do nosso controle. Houve muitos intermediários né. E entre a empresa e o intermediário, nós, por exemplo assim, se eu tenho um livro e quero vende-lo por 50, mas aí você vai lá e acha um que vai te dar 70, né, o lucro é teu. E isso aconteceu muito aqui, viu. Isso foi uma das coisas negativas que nós podemos ver. O intermediário assim, ainda o poder econômico, ele é muito laçao.

Elen: Mas quem é isto?

MK20: Esse intermediário, há diversos eu não sei te dizer, tantos que tiveram.

Elen: Mas é da empresa?

MK20: Não, terceiros, aqueles especuladores né. Entendeu?

-MK20

MAB mente eiendomsmeglere hadde operert som *terceiros* i Monjolinho-prosessen. I sosialassistentenes rapport ble det også nevnt at flere av de rammede mente de ble lurt av eiendomsmeglere i prosessen:

Diz que foram enganadas pelo corretor de imóveis que prometeu R\$ 3.000 para a escolha daquela propriedade e nunca pagou. Agora, está arrependida, pois podia ter escolhido uma casa maior, com três quartos pelo menos, já que tinha essa liberdade dada pela Monel.

Monel 2009: 133

I neste del skal vi se at mange av de rammede på sin side mente at det var kommisjonsmedlemmene som var korruperte. MAB og representanten fra lokalbefolkningen kom også med beskyldninger om korrupsjon mot kommisjonen. Det er vanskelig å si hvem som sto bak korrupsjonen i Monjolinho-prosessen og hvor utbredt dette problemet var, men jeg kan si noe om hvordan beskyldningene oppsto og hvordan dette påvirket aktørens oppfattelse av prosessen. Beskyldningene om korrupsjon må forstås som en konsekvens av lite informasjon og innsikt i forhandlingene. Beskyldningene vitner også om den generelt lave

---

⁹⁷ 1) 1998-2002, PT sitter i delstatsregjeringen: Første godkjenning av Monjolinho-utbyggingen skjer i 2001. 2) 2002-2006, PMDB blir valgt: Monjolinho-prosessen ble stanset i 2003. 3) 2006-2010, PSDB kommer til makten: Monel fikk tilbake lisensen i 2007 (PBA 2009, 9).

⁹⁸ *Terceiro* kan oversettes til *oustider*. Et begrep for å beskrive en person som kommer utenfra.

tilliten som preget de mellommenneskelige forholdene i Nonoai og Faxinalzinho. Effekten av beskyldningene er at mange i ettertid oppfattet prosessen som urettferdig. Det går fortsatt mange rykter om hva andre stjal eller fikk ut av prosessen. Troen på at andre utnyttet prosessen for egen vinning påvirker hvor fornøyde mange av de rammede er med sin egen kompensasjon.

Min analyse av selskapet og kommisjonens rolle i prosessen er at de forsto deltagelsen som rettferdig fordi de hadde unngått konflikter. Det var imidlertid lite konflikter i Monjolinho-prosessen fordi kommisjonen, som skulle representere de rammede, opererte i konsensus med selskapet. Det tette samarbeidet mellom CIAHM og Monel gikk på bekostning av de rammedes mulighet til effektiv deltagelse og til å påvirke forhandlingene. Vi har sett at kommisjonen ved flere anledninger handlet i allianse med selskapet, og ikke som representanter for de som ble rammet. Likevel mente de selv at de representerte de rammedes stemme gjennom hele prosessen. Det kan også stilles spørsmålstegn ved hvor representativ kommisjonen var. De som ble rammet valgte mest sannsynlig aldri hvem som skulle representere dem i forhandlingene, og ingen av personene som satt i kommisjonen var direkte rammet av utbyggingen. For at representasjon i Monjolinho-prosessen skulle ha vært basert på prinsippet om rettferdig deltagelse, som Schlosberg (2003) definerer det, ville et bredere utvalg av personer fra ulik sosial bakgrunn måttet være representert i kommisjonen.

De rammede: Representasjon – "Os caras se venderam"

De som ble rammet av Monjolinho utbyggingen deltok i forhandlingene gjennom den lokale forhandlingskommisjonen CIAHM. Representanten fra selskapet mente medlemmene i forhandlingskommisjonen var tillitspersoner av de som var rammet av Monjolinho: *Para eles (os atingidos) é bom, porque eles tem representantes que eles confiam* (S21). I intervjuene med de rammede kom det derimot frem at de hadde svært lav tillit til kommisjonsmedlemmene. De mente medlemmene i kommisjonen allierte seg med selskapet og heller støttet selskapet og sine egne økonomiske interesser i prosessen:

Era a comissão, para defender nós (...) No fim aquela comissão numas épocas foi junto, mas depois eles começaram a criar conflito entre o MAB e a comissão. E depois nós ficamos sem ninguém para ajudar nós. (...) Os membros da comissão devem estar com medo. Porque entraram (no processo) e agora estão com medo, porque ganharam muito com isso. Eles estão bem agora.

-R5

De vez em quando sai uma reunião, mas essa comissão, foi inclusive pessoal de Nonoai também, defendiam mais o pessoal da barragem de que nós.

-R6

De rammede viste en grunnleggende mistillit og skepsis til kommisjonsmedlemmene. Flere mente medlemmene var korruperte:

Tinha uma equipe, se prontificaram, uns advogados aí para arrumar, uma comissão para acertar, ajudar os colonos. Os caras se venderam.

-R7

(A comissão) ganhou um monte de dinheiro em cima dos bobos aqui. Ganhou em cima dos pobres.

-R2

To av de rammede jeg snakket med sa at de hadde valgt å forhandle med selskapet alene, uten innblanding fra kommisjonsmedlemmene. De mente at de rammede som lot kommisjonen styre forhandlingene med selskapet, endte opp som taperne i prosessen fordi kommisjonen støttet selskapet mer enn de som ble rammet:

Não, na verdade eu fiz o meu negócio por conta. Porque tinha outro intermediário, mas tem gente que puxa pelo lado da empresa. E foi o que aconteceu.(...) Não as pessoas que não lutaram, a empresa fez o negócio deles, os coitados aceitaram né e foi, e hoje é quem está mal, porque eles se colocaram mal. (...).

-R4

Acertei ali porque peguei outro advogado.

-R2

Representasjon beror på at det finnes tillit mellom representantene og gruppen de representerer. Et tillitsforhold er basert på at man forventer og tror at en annen person deler samme interesser som en selv (Fukuyama 1995: 26). I Monjolinho-prosessen eksisterte det ingen grunnleggende tillit mellom de rammede og kommisjonsmedlemmene. Grunnen til den lave tilliten kan forklare med den sosiale avstanden som eksisterte mellom befolkningen som ble rammet og kommisjonsmedlemmene som representerte dem. Medlemmene av kommisjonen hørte til den urbane befolkningen, og hadde en høyere posisjon i lokalsamfunnet. De rammede var noen av de fattigste i området. De mente kommisjonsmedlemmene utnyttet sin posisjon i forhandlingene. I flere studier om vannkraftverk i Rio Uruguai har forskere pekt på at de lokale forhandlingskommisjonene har vært preget av klientelisme (Ruppenthal 2013; Baron & Renk 2012).⁹⁹ Carmen Ferradás, som

---

⁹⁹ Klientelisme er karakterisert med at politiske ledere utnytter sine politiske verv og fordeler. For mer om klientelisme i brasiliansk politikk, se George Avelino Filhos artikkel *Clientelismo e politica no Brasil*. URL: http://gvpesquisa.fgv.br/sites/gvpesquisa.fgv.br/files/arquivos/george_avelino_clientelismo_e_politica.pdf (Lest 8.5.2014).

forsket på forholdet mellom utbyggingselskap og lokalbefolkningen i vannkraftverket Yacyretá i Argentina og Paraguay, beskriver i sin studie at det var de lokale representantene fra forhandlingskommisjonen som jobbet for egne interesser under prosessen:

In sum, local representatives were more interested in obtaining personal and monetary advantages for one particular sector of the regional society rather than defending the interests of the dispossessed. They were not willing to act as advocates on behalf of the men and women against whom they were very biased. On the contrary, more than once they pursued policies that damaged the individual freedoms of the poor.

Ferradás 1998: 162

Representanten fra lokalbefolkningen sine uttalelser samsvarer med de rammedes påstander om korrupsjon blant kommisjonsmedlemmene:

As famílias foram manipuladas porque criou se uma comissão aqui estrategicamente, de cima para baixo, designados pelos prefeitos, que se autodesignaram porta-vozes, que negociavam em nome de, que faziam as pontes entre empresa e ficavam no jogo pelegando no meio para ganhar também, faturar, tirar proveito político e económico em cima do negociação que eram feitas.¹⁰⁰ Essa leitura, eu faço esse leitura publico. Eu não tenho medo disso.

-L13

Jeg kan ikke si noe om hvorvidt kommisjonsmedlemmene i Monjolinho-prosessen var korruperte eller ikke. Siden korrupsjon er ulovlig og ofte foregår i det skjulte, vil det være vanskelig for en forsker å avsløre. Det viktigste for denne oppgaven vil være at de rammede oppfattet kommisjonen som korruperte, og at de ikke hadde tillit til at de representerte deres interesser i forhandlingsprosessen. Dette er med på å forme oppfattelsen av hele prosessen som urettferdig. Monjolinho-prosessen ble oppfattet som urettferdig av de rammede fordi de mente kommisjonsmedlemmene i virkeligheten fremmet selskapets og sine egne personlige interesser i prosessen. Som vi har sett i kapittel 6 om anerkjennelse, er tilliten generelt lav blant hele befolkningen i Nonoai og Faxinalzinho. Dette gjenspeiles i representasjonen. Siden representasjon er basert på at det eksisterer et tillitsforhold mellom partene, er det derfor grunnlag for å stille spørsmåltegn ved kommisjonenes legitimitet som representanter for de rammede.

Det er gjort mange studier av tillit i Brasil. Landet kan regnes som det Fukuyama definerer som et lavtillitsland. I slike land er tillit i større grad knyttet til familiemedlemmer

---

¹⁰⁰ *Pelegando* kommer fra uttrykket *pelego*. Uttrykket stammer fra Vargas presidentperiode på 1930-tallet, og ble brukt om fagforeningsledere som samarbeidet tett med regjeringen. I dag betyr *pelego* en forræder – en tillitsperson av "folket" som jobber for statens eller sine egne interesser (F.eks: *Esse sindicalista é um pelego*).

enn til andre institusjoner i samfunnet, som myndigheter eller rettssystem (Fukuyama 1995). Flere forfattere har argumentert for at tillit spiller en viktig rolle i menneskers rettferdighetsoppfattelse og at sjansen for at mennesker opplever en prosess som rettferdig innenfor en samfunnsorganisasjon preget av lav tillit, splittelse og skepsis mellom mennesker, er langt lavere enn det den ville vært i et samfunn med høy tillit mellom mennesker (Hopkins & Bart 2006; Holtz 2013). Effekten av den generelt lave tilliten blant folk i området er viktig for å forstå hvorfor mange oppfattet Monjolinho-prosessen som urettferdig.

De rammede: Informasjon – “A gente não sabia de nada”

I intervjuene med de rammede kom det frem at flesteparten hadde lite eller ingen informasjon om hvilke rettigheter de hadde til kompensasjoner. En kvinne fortalte meg at hun hadde skrevet under på det første forslaget selskapet hadde kommet med fordi hun trodde hun ikke hadde rett på kompensasjon siden hun var *arrendatário* (leier). Flere spurte meg om hjelp til å finne ut om deres familiemedlemmer hadde rett på kompensasjon. Utsagnene nedenfor vitner om de rammedes usikkerhet:

Más escute, dessas cartas de créditos negadas para a piazada, foi negado, foi negado né.¹⁰¹ Com certeza. Não sei se dá?¹⁰²
-R4

Os caras iam olhar, não vieram, eu fui lá um dia, eles me xingaram, aí eu não fui mais. Não fui mais atrás. (...) Pois é, não sei porque nós não fomos indenizados, quando eles lá em cima foram.
-IM8

Os papeis do andamento foi o advogado que pegou. Está na mão do advogado, daí está lá em Brasília, esses papeis, daí fui segunda na semana passada, eu fui lá (no advogado), "mas como é que é Doutor (sensurert navn), pelo amor de Deus, de andamento vai dar um sim ou não, eu estou aqui para ouvir da sua boca, vem sim ou vem não? Não fique me enrolando! Apesar de eu não sei ler, não sei escrever, não fique me enrolando!
-IM10

Å stille seg uvitende til sine rettigheter kan ha vært strategisk fra deres side – siden jeg kom utenfra kan det tenkes at de fremstilte det på denne måten fordi det kunne tjene saken deres. Jeg mener imidlertid at problemet er reelt fordi så mange personer, uavhengig av hverandre, beskrev uvisshet om hva de hadde rett på. Mangelfull informasjon har også blitt identifisert som et et problem i andre utbyggingsprosesser (Santos & Nacke 2001; Nogueira 2007; Rocha

---

¹⁰¹ *Piazada* betyr her guttene, mannen referer til sønnene sine.

¹⁰² Ekteparet hadde mottatt *carta de crédito* til urban eiendom. De har to sønner som arbeidet på eiendommen de måtte flytte fra, men disse har ikke mottatt erstatning. Ekteparet visste ikke hvorfor sønne ikke hadde mottatt erstatning.

2012; Baron & Renk 2012; Ruppenthal 2013). Et annet tegn på at det eksisterte lite informasjon i prosessen er at lokalavisen *Visão da notícia* ble brukt utelukkende for å promotere utbyggingen. Jeg fant ingen tekster som handlet om rettigheter for de rammede. I rapporten om behandlingen av indianerne kommer det frem at heller ikke de har fått informasjon fra selskapet:

O “Estudo do Componente Indígena” foi finalizado em janeiro de 2009. É também apenas neste período, que os índios conheceram os detalhes do empreendimento e puderam se posicionar sobre o mesmo.
PBA 2009, 9

De rammede jeg intervjuet og som visste noe om sine rettigheter, fortalte at de hadde deltatt enten på møter som MAB holdt i Foz de Chapecó-prosessen, eller at de hadde snakket med folk som hadde blitt rammet av andre vannkraftverk. R7 fortalte at han hadde reist til Itá for å informere seg blant de rammede der om hva han selv hadde rett på i kompensasjon fra Monel. Personene som hadde hentet informasjon utenfra var alle eiere. Ingen av dem jeg snakket med som bodde langs elvebredden hadde oppsøkt informasjon utenfra. Flere forklarte at de ikke kunne lese og skrive, og derfor hadde vanskeligheter med å få tak i informasjon. En kvinne forklarte at familien ikke hadde tid:

Então não tinha como nós sair da casa para ir atrás e procurar essas pessoas né.
-R1

Mangel på informasjon kom også til uttrykk i at mange rammede fryktet å miste sine rettigheter. Flere uttrykte at de tok i mot det første og beste som selskapet tilbydde fordi de var redd for at de kunne bli sittende igjen med ingenting om de protesterte mot tilbudet:

É que a gente não sabia de nada, naquele tempo, era burro, dava graça quando ganhamos, pegar aquilo né.
-R3

Eu digo "Oh, eu vou acertar por causa de essa empresa vai explorar em dinheiro, põe em judicial, não vão pagar, e nós vamos ficar sem nada, nós vamos ficar parada". Daí nós acertámos.
-R5

Twiggs definisjon på ekte deltagelse beror på at de som er involvert har tilgang til informasjon under prosessen: *empowerment by giving those involved the chance to organise and influence change on the basis of their access to knowledge* (Twigg 2001: 9) Han mener informasjon er et verktøy og en forutsetning for at mennesker kan påvirke i

bestemmelsesprosesser. På bakgrunn av uttalelsene til de rammede ovenfor, det som står i PBA og lokalavisen og kommisjonsmedlemmenes egne inrømmelser om at de ikke hadde nok kunnskaper til å føre prosessen, mener jeg at det er grunnlag for å si at informasjonen som ble gitt i Monjolinho-prosessen var mangelfull. Mangelen på informasjon i Monjolinho-prosessen kan være med å forklare hvorfor det ikke oppsto konflikter i prosessen. De som ble rammet hadde ikke informasjon om egne rettigheter. Dette gjorde at de ikke hadde noen grunnlag for å protestere mot selskapets og kommisjonens avgjørelser.

Frykt kan tjene som en forklaring på hvorfor så mange av de rammede ikke organiserte seg i MAB. De fleste som ble rammet hadde hørt om MAB. Noen fortalte at MAB ble hindret i å delta av selskapet, mens andre fortalte at de valgte ikke å delta på møter med dem fordi de fryktet at deres konfronterende strategi ville føre til at de mistet muligheten til å få kompensasjonen. Flere av de rammede beskrev MAB som for ekstreme, og mente at det var bedre å holde seg innenfor forhandlingene med selskapet enn å stå utenfor med MAB:

Eu fui numa reunião deles ali, mas não, eu não sei se o MAB estava certo ou errado. Eles tinham outro discurso, até brigaram com a comissão. O MAB é muito de fazer, trancar estrada, e coisa ai, eu já não gosto isso ai.

-R7

Grunnet frykt og skepsis, i tillegg til svak sosial organisasjon, var det altså få av de som ble rammet av Monjolinho som organiserte seg i MAB. Det betyr at de ikke var representert hverken gjennom MAB eller som vi så tidligere, gjennom den lokale forhandlingskommisjonen CIAHM. Vi har sett at Carvalho argumenterer for at MABs konfronterende strategier ofte ikke tjener de rammedes interesser i utbyggingsprosesser (Carvalho 2006). De som ble rammet av Monjolinho anså det som en stor risiko å organisere seg i MAB. De fleste mente det var viktigere å sikre seg noe i kompensasjon, enn å risikere miste alt i forsøket på å få mer. Mange av de som ble rammet hadde en lav tillit til samfunnet generelt, og tilliten til representantene fra MAB ble også beskrevet som lav. I ettertid er det likevel flere som angret på at de ikke hadde organisert seg i MAB. De tror de ville fått en bedre kompensasjon om de hadde våget å konfrontere selskapet.

Det kan også tenkes at de som ble rammet fryktet andre konsekvenser av konfrontasjon enn det å tape rettigheter. Tre av dem jeg intervjuet mente de var blitt truet av politiet i prosessen. De fortalte at medlemmer i CIAHM hadde kommet på døren sammen med politiet etter at de hadde sagt nei til avtalen de ble tilbudt. Jeg kan hverken bekrefte eller avkrefte dette, men store politistyrker ble satt inn mot indianerne da de demonstrerte mot

utbyggingen i 2009 (Correio do povo 19.6.2009). Politiet har også vært med å beskytte selskapers interesser i tidligere utbygginger, som Foz de Chapecó, Barra Grande og Cachoeira do Emboque (Nogueira 2007; Foschiera & Thomaz 2012; Rocha 2012; Espindola 2009).¹⁰³

En viktig del av miljørettferdighet er at lokalbefolkningen skal delta i avgjørelser knyttet til beslutninger som vil få konsekvenser for miljøet som de bor i (Sikor 2013: 12). I dette ligger det at lokalbefolkningen skal bli tatt med på råd om en eventuell utbygging før avgjørelsen fattes. Basert på intervjuene mine virker det lite sannsynlig at lokalbefolkningen ble forespurt. Lokalbefolkningen ble kalt inn til møte i juni 2003, en måned etter at CIAHM hadde undertegnet avtalen med selskapet om kompensasjoner (Natbrasil 2005: 35). Flere av de som ble rammet mente de ikke visste om utbyggingen før selskapet kom på døra for å registrere dem, og da var det jo allerede bestemt at utbyggingen skulle skje i tillegg til hvilke kompensasjoner man skulle bruke. Da jeg spurte de rammede om det hadde vært noen motstand mot selve utbyggingen, svarte de:

Mas aqui na verdade não saiu nada disso. Aqui o povo se simplesmente se entregou a miséria e. E pronto. Ninguém. Não saiu protesto.
-IM11

Olha, para nós que nunca, a gente tipo só ouvia falar no rádio que iam construir uma barragem e tal. A gente ficava meio assim, sei lá, porque a gente nunca tinha visto, e para nós, como nós ouviu falar nada, só. Nunca ninguém veio para falar com nós, nós nem bola dava. Mas quando chegou essa barragem, daí que nós fomos ver, como é que era uma barragem.
-R1

De som ble rammet beskrev ikke deltagelsen i Monjolinho-prosessen som demokratisk. De mente de hverken hadde blitt hørt eller tatt hensyn til i forhandlingene. Rezende & Rothman (2003) konkluderer med det samme i sin studie av utbyggingen av vannkraftverk i Minas Gerais. Hans kommentar til deltagelse gjelder også for Monjolinho-prosessen:

Porém, o nível de participação das populações atingidas tem sido limitado, na maioria das vezes, à consulta, sem uma participação efetiva nos processos de tomada de decisão.
Rezende & Rothman 2003: 11

Monjolinho-prosessen ble av mange oppfattet som en frustrerende prosess. Ifølge Arnstein er deltagelse en frustrerende prosess når deltagelsen blir oppfattet som *an empty ritual: Participation without redistribution of power is an empty and frustrating process for the powerless* (Arnstein 1969: 1). Ifølge Rocha (2012) kan det å delta i avgjørelsesprosess være

---

¹⁰³ Flere forfattere mener at MAB har blitt kriminalisert som organisasjon de siste årene, og at motstandsgruppene deres har blitt kvelt med politimakt (Reis 2007; Espindola 2009).

med på å forsterke stigmatiserte grupper og individers syn på seg selv som likeverdige borgere. Monjolinho-prosessen virker ut til å ha ført til det motsatte. De som ble rammet er fortsatt svært usikre på hvilke rettigheter de har. De som fikk ny eiendom var usikre på om de hadde fått det de hadde rett på. De som ikke har mottatt erstatning var usikre på hvorvidt de hadde rett på kompensasjon.

MAB: Monjolinho var en demokratisk katastrofe

For MAB betyr deltagelse i vannkraftutbygginger at de rammede har rett til å delta i alle ledd i forhandlingsprosessen, fra avgjørelsen om utbygging til forhandlinger om kompensasjon. Som vi så i seksjonen *Miljørettferdighet i Latin-Amerika*, er MABs organisasjon nært knyttet til ideen om miljørettferdighet. Dette gjenspeiles i at de rammedes rett til effektiv deltagelse er en sentral del av organisasjonens engasjement i utbyggingsprosjekt. MAB forstår deltagelse som den grunnleggende retten mennesker har til å delta i prosesser som vil få konsekvenser for deres liv og miljøressursene i området de bor i.¹⁰⁴ Dette er nært knyttet til Sikors begrep om deltagelse (Sikor 2013). MAB forståelse av deltagelse ligner også Arnsteins (1969) begrep om *citizen control*: For MAB er eneste form for legitim deltagelse at de som blir rammet av et prosjekt, deltar i forhandlingene og har en faktisk mulighet til å påvirke resultatet. MAB mener det er de rammede selv som bør sette vilkårene for hvordan forhandlingene skal organiseres. De er i mot at lokale forhandlingskommisjoner og private selskaper bestemmer hvordan forhandlingene skal foregå:

Então os atingidos mesmo formavam o grupo, escolhiam um coordenador do grupo, e desses coordenador nós formava uma coordenação. Más dos próprios atingidos. Só que aí que entra os conflitos né. Porque as empresas, elas jamais querem falar com os atingidos. Eles queiram conversar, daí eles mesmo formam os comitês de negociação. E esses comitês geralmente são formados por aqueles que são em favor das obras. E aí, esses que tu já entrevistou inclusive né.

-M15

Representantene fra MAB oppfattet Monjolinho-prosessen som en demokratisk katastrofe. De mener selskapet aktivt stengte dem ute fra forhandlingene og motarbeidet at de skulle få innpass hos dem som ble rammet. MAB mener at selskapet stiftet den lokale forhandlingskommisjonen som hovedstrategi for å stenge dem ute, og at selskapet på denne måten skaffet seg full kontroll over forhandlingene:

---

¹⁰⁴ Se URL: http://www.maternatura.org.br/hidreletricas/guia/LeiaMais_ONGseMovimentosSociais.pdf (Lest 11.3.2014).

E tinham um grupo de, e eles eram totalmente em favor da barragem, e sem experiência de barragem. E o MAB, como o MAB está com um enfrentamento forte na Foz de Chapecó, contra, e eles não queriam o MAB na região, eles combateram o MAB. "Não, o MAB só vai vir atrapalhar. O MAB é radical, só vai dar conflito em um monte de coisas, não sei o que, não sei o que" (...) Ai fomos para as comunidades ali para fazer reunião. Fomos explicar e tal, e em cada região vinham um outro desses ali e batiam conosco, de frente, "Não, aqui vocês não precisam estar, porque nós temos um acordo".

-M14

MAB mener at selskapet og kommisjonen jobbet sammen, og at de manipulerte de rammede til å tro at MAB bare ville forårsake problemer for dem og skape konflikter mellom dem og selskapet. MABs oppfattelse av deltagelse i Monjolinho-prosessen er nær det Arnstein kaller for laveste form av deltagelse, manipulering. Manipulering betyr at de som innehar maktrollen i en avgjørelsesprosess aktivt jobber for å hindre demokratisk deltagelse (Arnstein1969: 218). MABs forståelse av en vellykket prosess er annerledes enn selskapets og kommisjonens oppfattelse av en god prosess. Selskapet og kommisjonen oppfattet Monjolinho-prosessen som vellykket fordi forhandlingene var enkle og konfliktfrie. MAB mente dette var selve problemet i Monjolinho-prosessen: forhandlingene var konfliktfrie fordi kommisjonsmedlemmene opererte i konsensus med selskapet. I tillegg stengte selskapet personer med motstridende ideer ute fra forhandlingsprosessen.

Representantene fra lokalbefolkningen delte dette synet. Han mente også at MAB møtte stor motstand fra selskapet og kommisjonen:

L13: Então o MAB não conseguiu entrar aqui. Porque essa comissão designada pelos prefeitos na região, não sei com que critérios, ela trabalhou, e ela chamou para si essa tarefa de mediar as negociações entre a empresa e os atingidos. E algumas das assembleias que eu participei, o MAB não conseguiu.

Elen: Mas eles estavam lá?

L13: Pois é, mas não conseguiu se firmar enquanto movimento legítimo, entende? Não encontrou, e acabou deo o que deu né. As famílias foram se espalhando, foram se esparramando.¹⁰⁵ Na ânsia de pegar uma coisa.

-L13

L13 nevner også at MAB manglet støtte fordi de rammede fryktet konsekvensen av å organisere seg. De rammede ville ikke være med i MAB fordi de var redde at den konfronterende strategien deres ville føre til at de selv mistet retten til kompensasjon. I forrige seksjon så vi at dette ble bekreftet av flere av de rammede.

---

¹⁰⁵ *Espraiar og esparrar* betyr at familiene spredde seg/ble splittet.

Medlemmene i MAB mente at kommisjonsmedlemmene ikke hadde kunnskaper til å føre forhandlingsprosessen. Vi har tidligere sett av kommisjonsmedlemmene selv sa de ikke hadde kunnskaper nok. Et av medlemmene i MAB sa at kommisjonsmedlemmenes kunnskapsløshet forklarte hvorfor de støttet selskapet under forhandlingene. Konsekvensen av kommisjonsmedlemmenes støtte til selskapet var at de som ble rammet endte opp som tapere i prosessen:

Na verdade eles (a comissão) ferrarem com os atingidos, mas por falta de conhecimento deles mesmo, acredito eu.¹⁰⁶
-M15

Et annet aspekt som medlemmene i MAB oppfattet som urettferdig i Monjolinho-prosessen, var at selskapet benyttet seg av individuelle forhandlinger. Individuelle forhandlinger betyr at hver og en av de rammede hadde møter med selskapet og CIAHM der partene forhandlet frem en kompensasjonsavtale. MAB mener at forhandlingene må være kollektive og offentlige. Rettferdig forhandling for MAB er når alle får være til stede og hvert enkelt individ har innsikt i prosessen. De mener at forhandlinger i fellesskap gjør prosessene transparente, og at individuelle forhandlinger skaper rykter og spekulasjoner rundt hva andre fikk. Ifølge Vainer er individuelle forhandlinger en strategi selskapet bruker for å hindre kollektiv motstand:

Embora pareça irracional do ponto de vista organizacional, tal opção tem objetivos claros: impedir, ou dificultar, a discussão e organização coletivas. Para a empresa, a população não existe enquanto coletividade/comunidade, mas apenas como um somatório de proprietários individuais.
Vainer. In: Nogueira 2007: 32

Jeg mener det ikke er gitt at de som ble rammet av Monjolinho hadde organisert seg til motstandskamp om det hadde vært organisert kollektive forhandlinger i prosessen, fordi forholdet mellom de rammede var preget av lav tillit. Ifølge Fukuyama er tillit selve fundamentet for organisering: *Communities depend on mutual trust and will not arise spontaneously without it* (Fukuyama 1995: 25). MABs organisering beror i stor grad beror på fellesskap. De kjemper for felles rettigheter og kollektiv bosetning. Slagordet deres er *dividir para conquistar*. Befolkningen som ble rammet av Monjolinho hadde ikke en sosial organisasjon basert på felleskap og gruppetilhørighet. Flere nevnte at de ikke hadde noe ønske om å flytte til en kollektiv bosetning fordi de ikke kjente naboene. Sammenligner man Monjolinho med andre utbygginger, kan man se at MAB har lykket med å organisere motstandskamp blant lokalbefolkninger som før utbyggingene har hatt en sterk sosial

---

¹⁰⁶ *Ferrar* er slang for å lure eller å snylte noen.

organisasjon. Eksempler på dette er Itapiranga, Foz de Chapecó og blant indianerne Kaingang og Guarani i Monjolinho-prosessen

Carmen Ferradás kritiserer forskere av tidligere studier for å tolke manglende kollektiv motstand blant rammede som *anomali*. Manglende organisering og kollektiv motstand kan også være de rammedes strategi for å sikre seg individuelle rettigheter for seg og sin familie, og at de prioriterer dette fremfor kollektive rettigheter. Rammede har ikke nødvendigvis et egentlig ønske om å organisere seg:

Many social scientists and politicians romanticize grass-roots organizations and think they always represent an expression of popular resistance and class consciousness. Their absence is seen as anomaly, as a sign of anomie or poor consciousness. It has always puzzled me why middle-class intellectuals and politicians expect poor to act collectively whereas they simultaneously defend privacy and individuality for themselves.
Ferradás 1998: 172

Derimot kunne kanskje kollektive forhandlinger motvirket at det oppstod så mange rykter og spekulasjoner om hva som skjedde i Monjolinho-prosessen. På grunn av mangelfullt innsyn og informasjon, oppsto det rykter og spekulasjoner i etterkant av forhandlingene. Rykter om hva andre fikk skapte en følelse av at man selv var blitt urettferdig behandlet. Med kollektive forhandlinger kunne man ha skapt mer åpenhet og visshet rundt hvem som fikk hva.

Representantene fra MAB så på Monjolinho-prosessen som noe mer enn bare en enkelt mislykket prosess. Monjolinho ble satt i en større sammenheng og brukt som et eksempel på hvordan organisasjonen har mistet innflytelsen de hadde på 80- og 90-tallet. Itá ble nevnt som høydepunktet i deres historie, og de mener at etter Itá har organisasjonen bare fått mindre og mindre oppslutning.¹⁰⁷ Monjolinho ble beskrevet som utbyggingsprosessen der MAB har fått minst oppslutning av rammede. Grunnen til at Monjolinho ble nevnt som verre enn mer kontroversielle utbygginger som Foz de Chapecó, er mest sannsynlig fordi selv om Foz de Chapecó-prosessen var større og mer omstridt så klarte organisasjonen i det minste å forme motstandskamp blant de rammede. I Monjolinho hadde de ingen støtte og de fikk aldri muligheten til å etablere seg:

Tipo Itá, os atingidos tiveram conquistas boas, Machadinho. Sempre melhorando, de Itá para Machadinho melhorou, depois Barra Grande, Campos Novos já foi diminuindo. Foz de Chapecó diminui mais ainda, e Monjolinho mais ainda.
-M15

---

¹⁰⁷ Selv om det var den lokale organisasjonen CRAB som forhandlet i Itá-prosessen, regner MAB Itá-prosessen som del av deres historie, siden CRAB var med å stifte MAB på begynnelsen av 90-tallet.

Essa política, Elen, na Bacia Uruguai, foi uma das grande conquistas do MAB nos anos 80 e 90. Itá, Machadinho e tal. Essas políticas que as empresas adoptaram, do grupo privado que entrou depois, seja Tractebel ali da Itá ou dos Estados Unidos e tal, essas empresas, grupo CPFL, Engevix. Eles combaterem o movimento nesse sentido. Nós tínhamos que gastar mais. Aí começou reduzir os reassentamento.

-M14

MABs kampsak er å hindre nye vannkraftverksutbygginger. Som vi så eksempler på med Belo Monte og Itapiranga, er det i dag nærmest umulig for MAB å hindre en utbygging. Til det er interessen for utbyggingen for sterk. Carvalho mener at organisasjonene i større grad burde inngå kompromisser med selskapene i forhandlingene. I Monjolinho ville MAB mest sannsynlig tjent på å inngå kompromisser med Monel gjennom for eksempel å bli med i forhandlingskommisjonen, om det var mulighet for dette.¹⁰⁸ Ved å være medlem i kommisjonen kunne representanter fra MAB ha sikret de som ble rammet av Monjolinho noen flere rettigheter i prosessen. Carvalho (2006) mener organisasjoners synkende oppslutning i vannkraftprosjekter delvis skyldes at de politiske kreftene som er for utbyggingene er blitt for sterke, og de sosiale organisasjonenes manglende vilje til å inngå kompromisser:

Proponents tend to be politically well connected, are willing to face strong opposition, and pursue projects over a long time period. Opposition strategies have had limited effectiveness because of the project's larger context and because there are few incentives for compromise solutions. However, polarization is unlikely to lead to lasting solutions and reduced environmental impact.

Carvalho 2006: 247

Mangelen på kompromiss ble nevnt av den ene representanten i MAB. Han mente blant annet at MABs mangel på kompromiss hadde ødelagt for MAB i Foz de Chapecó-prosessen. MAB ble invitert til å delta i kommisjonen, men avslo tilbudet fordi de var i mot både utbyggingen og kommisjonen:

Hoje, nós avaliamos Elen, que de repente foi um erro. Porque a barragem já estava consolidada, não ia voltar mais para trás. E o MAB com toda sua experiência que tem na política, e tal, nós ia dar de dez a zero nos prefeitos e nas pessoas que estavam no comitê. O MAB teria condição de dirigir o processo.(..) (Mas) Nós tomamos a decisão de ficar fora.

-M14

---

¹⁰⁸ Jeg er usikker på om MAB fikk tilbud om å bli med i CIAHM. Ifølge kommisjonsmedlemmene og selskapet fikk de tilbudet. Medlemmene fra MAB mente på sin side at de aldri hadde fått tilbud om det.

Medlemmene i MAB mente de hadde opplevd en nasjonal svekkelse siden privatiseringen. I likhet med Bermann (2007) beskrev de hvordan konflikten mellom utbyggerne og de sosiale organisasjonene tilspisset seg da den brasilianske kraftsektoren ble privatisert på slutten av 90-tallet. Ifølge medlemmene hadde organisasjonen store forventninger til Lula da hans PT-regjering kom til makten i 2003. Nå mener de at PT sviktet både dem og andre sosiale organisasjoner i Brasil:

É mas assim, oh, nós estamos num momento da conjuntura brasileira, não só o MAB, más todos movimentos sociais, Movimento Sem Terra e tal. Com a vitória do Lula que criou uma expectativa muito grande na classe trabalhadora brasileira, e na verdade tem muita frustração. Principalmente ligado ao campo. E, e nesse sentido nós temos muita dificuldade da gente conseguir avançar. A classe trabalhadora brasileira nos anos 80 teve uma animação após a ditadura militar, surgiu os movimentos sociais, o PT e tal, foi para a rua, criamos a nossa constituinte em 88 e tal, chegamos a poder com o Lula, com o PT. E está virando um partido social democrata. E não rompeu com as estruturas conservadoras nacionais, né.

-M14

MAB ble tidligere støttet av PT da partiet var i opposisjon på 90-tallet. PT har imidlertid gitt lite støtte til organisasjonen etter at de kom i regjering.¹⁰⁹ Ifølge Foschiera (2009) har bruddet med PT ført til at MAB har endret sine strategier de siste årene. Organisasjonen har fokusert mer på kampsaker som kan favne et bredere lag av befolkningen, og forsøker blant annet å nå frem til den urbane befolkningen gjennom kampanjer for å få ned strømprisene. MAB opererer i dag i mindre grad i vannkraftutbyggingsprosesser. Dette, kombinert med organisasjonens manglende vilje til kompromiss med selskapene, har vært med på å distansere MAB fra befolkningene som blir rammet av utbyggingene. Endringen organisasjonen har gått gjennom de siste årene kan være med å forklare hvorfor de mislykkes i Monjolinho-prosessen.

Oppsummering

Representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene mener de oppfylte kravet om deltagelse gjennom den lokale kommisjonen. Manglende tillit mellom de rammede og kommisjonsmedlemmene hindret imidlertid effektiv deltagelse i prosessen. Kommisjonens rolle i Monjolinho-prosessen minner om Twiggs (2001) definisjon på veiledet deltagelse der

---

¹⁰⁹ MABs brudd med PT-regjeringen grunner i flere saker: Under sin presidentperiode gikk Lula flere ganger ut og kritiserte IBAMA for å bruke lang tid på lisensieringen av vannkraftprosjekter. Det var også under Lula at PAC ble lansert. Utbyggingen av mange vannkraftverk har senere blitt rettfærdiggjort med at de er del av PAC og BNDES' finansieringer. En annen betent sak er Belo Monte, som ble gjenopptatt i 2010 under Dilmars regjering (Ruppenthal 2013, 51).

representantene har en paternalistisk tilnærming til de de representerer. Veiledet deltagelse betyr at avgjørelsesprosessene blir styrt av profesjonelle aktører som kontrollerer når og hvordan lokalbefolkningen skal delta. De som ble rammet av Monjolinho mente de ikke var representert hverken gjennom kommisjonen eller av MAB. Deres utsagn vitner om lav deltagelse gjennom hele prosessen, fra avgjørelsen om hvorvidt utbyggingen skulle iverksettes til forhandlingene om kompensasjon. Det demokratiske problemet i Monjolinho-prosessen er en kombinasjon av lav tillit til representantene og lite informasjon om egne rettigheter. I tillegg opererte selskapet med individuelle forhandlinger, noe som førte til en svært lite transparent forhandlingsprosess. Liten grad av innsikt i prosessen skapte rom for rykter og spekulasjoner om hvem som fikk hva i ettertid.

Konsekvensen av lite informasjon og liten innsikt var usikkerhet og frykt. Mange beskrev at de ikke organiserte seg i MAB, eller protesterte på selskapets forslag om kompensasjon, fordi de var redde for å miste sine rettigheter. Redselen for å miste kompensasjon indikerer at de som ble rammet ikke oppfattet kompensasjon som en rettighet de hadde krav på, men heller som et privilegium de kunne miste. Befolkningen gjorde ikke motstand, noe som også skyldtes at de ikke hadde noen sosial organisasjon og solidaritet med hverandre. I Monjolinho-prosessen virker det som om selskapet møtte liten, om noen, form for motstand i forhandlingene med de som ble rammet. Jeg mener fraværet av motstand er grunnen til at Monjolinho blir ansett som en vellykket utbygging. Utbyggingsprosessen av Monjolinho ble ansett som god og rettferdig fordi det ikke ble konflikter, noe som står i kontrast til utbyggingene som foregikk samtidig, som Foz de Chapecó og Itapiranga. Dette betyr imidlertid ikke at de som var involvert i prosessen opplevde den som rettferdig. Situasjonen i dag er at mange av de rammede føler seg lurt etter prosessen. Ryktene om hva andre fikk gjør at mange er misfornøyde med kompensasjonen de selv fikk. Andre lever fortsatt i usikkerhet om de har rett til kompensasjon eller ikke.

8 Fordeling

Denne delen handler om kompensasjonen de rammede fikk av selskapet. Kompensasjonen forstås som selskapets måte å opprettholde rettferdighet på, og skape balanse mellom det de tar og det de gir tilbake. En rettferdig kompensasjon bør ifølge Schlosberg (2003) i tillegg bidra til mer sosial rettferdighet. Sosial rettferdighet betyr å utligne forskjeller mellom grupper i samfunnet. For at kompensasjonen skal oppfattes som rettferdig er det viktig at det har blitt tatt hensyn til de rammedes kultur og levemåte i planleggingen av kompensasjonene. Det er også viktig at forhandlingsprosessen har vært transparent og at det som blir rammet har fått god informasjon gjennom hele prosessen (Lassailly-Jacob 1996; Morvaridi 2004; ECLAC 2013).

Når det kommer til selve fordelingen av kompensasjon bør dette ifølge Cernea være basert på at man ønsker å gjenopprette de rammedes tidligere levemåter, og målet bør være å forbedre levestandarden (1996: 46). Flere forfattere deler Cerneas syn på at målet må være at kompensasjonen skal bidra til langvarig bedring av menneskers levevilkår (Schlosberg 2003; Namy 2009). Dette samsvarer med Monels og CIAHMs mål med kompensasjoner:

Assegurando que os atingidos, pelo proceso de negociação, sejam indenizados ou reassentados de forma satisfatória e adequada, garantindo qualidade de vida e acesso à terra, aos recursos naturais e serviços, Resultando em oportunidades iguais ou melhores às que esta população possuía antes do seu remanejamento
CIAHM 2003

Som vi har sett i kapittel 2, opererte selskapet med tre ulike kompensasjonsformer. Kontantbetaling ble gitt til eierne som hadde papirer på eiendommen som ble rammet, men som selv ikke var bosatt på eiendommen. *Carta de crédito* for rural og urban bosetning ble gitt til familiene som bodde eller arbeidet på eiendommer som ble rammet av utbyggingen. Urban bosetning ble gitt til pensjonister eller andre som hadde behov for å bo nært bysentrum, mens rural bosetning ble gitt til resten. 162 personer fikk kontantbetaling av Monel, 21 familier ble gjenbosatt i urbane områder og 34 familier på rurale eiendommer (AHE Monjolinho 2003).

Jeg mener at det nå, fire år etterpå, er mulig å si noe om utfallet og effekten av kompensasjonsformen som ble brukt i Monjolinho-prosessen. De som ble rammet av utbyggingen flyttet til sine nye eiendommer i 2009, og den siste rapporten jeg har om hvordan det går med dem er fra 2013. Jeg baserer meg også på eget feltarbeid hvor jeg innhentet

informasjon om flere familier som ble rammet av Monjolinho. De første årene på ny eiendom er de mest kritiske. Dette gjenspeiles i Monels rapport fra 2009, der det kommer frem at mange hadde solgt eiendommen de fikk tildelt bare noen måneder etter gjenbosetningen. I rapporten fra 2013 kommer det frem at 40 % av familiene har solgt eiendommen de fikk av Monel. Mange av de som ble værende på eiendommen har hatt lav progresjon i produksjonen og inntekten deres er lav. Flere avhenger fortsatt av *Bolsa Família* for å brødfø familien. Et positivt tegn som kommer frem i rapportene er at mange av de som ble værende på eiendommen oppgir at de trives. Det er også positivt at samtlige av barna i skolealder oppgir at de går på skolen (Monel 2009; Monel 2013).

Selv om jeg har en del informasjon om hvordan de rammede har det i dag, vil det likevel ikke være mulig å gi en fullstendig vurdering av situasjonen. Monel valgte å holde igjen eiendomskontraktene i ti år. De endelige kontraktene vil bli tildelt de rammede i 2019, og dette vil sannsynligvis være et interessant år for å vurdere effekten av kompensasjonene. Kontraktene er viktige både for dem som vil ta opp lån og øke produksjonen på eiendommen og for dem som planlegger å selge den.

I tidligere studier har det kommet frem at kontantbetalingskompensasjoner har vært mangelfulle i å bedre menneskers levevilkår. Kontantbetalingskompensasjoner baserer seg på at de som flytter automatisk tilpasser seg på den nye eiendommen, både når det kommer til produksjonsmåte, sosial tilhørighet og jordsmonn. Mangelen på oppfølging i ettertid har ført til at mange familier har forlatt eiendommene de har fått utdelt. Tilbakevendende problemer er at familiene mangler kapital til å investere i produkter til å dyrke jorda eller til å øke produksjonen. Kompensasjonen har dermed ikke ført til langvarig bedring i levevilkår eller til mer sosial rettferdighet (WCD 2000; Cernea 1996; Lassailly-Jacob 1996; Morivaridi 2004).

Kommisjonen og selskapet: “*Eles ganharam um pedacinho do céu aqui na terra*”

De fleste i selskapet og i kommisjonen mente at de rammede fikk en rettferdig kompensasjon. De begrunnet det med at de rammede hadde levd i fattigdom og at de i dag har bedre levekår enn de hadde tidligere:

Todos mesmo, eles ganharam uma porção de terra que podem viver dignamente. E lá eles não viviam, eles viviam na miséria né. Eu sempre disse que eles ganharam um pedacinho do céu aqui na terra, esse pessoal aí.
-MK20

Rettferdighet er her begrunnet i at de fikk det materielt bedre enn det de hadde fra før. Vurderingen beror på en materiell og økonomisk forståelse av levestandard. Kommisjonsmedlemmene nevnte ikke tapet av naturressurser eller de rammes kulturelle og sosiale tilknytning til området de hadde bodd på når de vurderte kompensasjonen, noe som kan forklares med at de selv ikke hadde bodd langs elvebredden og at det derfor ikke var relevant for dem å ta med dette i vurderingen. Selv om de mente at de rammede hadde fått det bedre fortalte de meg at de rammede selv ville være misfornøyde fordi de savnet livet langs elvebredden. De advarte meg mot å legge for mye vekt på dette:

Então tu pode até ir lá falar com eles, e eles vão te dizer que "aí, não sei o que, a gente queria morar lá em baixo. Porque que foram tirar nós de lá?". Tu não pode estranhar se eles vão te dizer isso aí. Mas eles hoje tem luz, moram perto da cidade, tem terra plana para trabalhar. Só se for muito vadio que não progrediu.¹¹⁰ Porque ganharam, foram reassentados como tinham que ser.

-MK17

Claro que se tirou do, foi tirado do habitat deles né, eles estavam acostumado de aquele jeito de viver socialmente, mas acho que eles progrediram.

-MK20

Flere av de rammede fortalte meg ganske riktig at de savnet livet langs elvebredden, også de som anså at levestandarden sin var forbedret etter Monjolinho. Sonia Magalhães har studert følelsen av savn blant rammede av vannkraftverk. Ifølge Magalhães er ikke savnet nødvendigvis en idealisering av fortiden eller en reaksjon på at levestandarden er blitt forverret. Savnet er et uttrykk for å ha tapt noe som var tett knyttet til personens identitet og historie, i dette tilfellet personens hjem. I en forflytningsprosess vil savnet også være et uttrykk for følelsen av at dette tapet er endelig – hjemmet deres er ugjenkallelig borte:

Irreversibilidade vivida como decorrente de um evento externo, incontrolável e imprevisível, a construção da barragem. Um passado que não lhes fornecia parâmetros compatíveis para a previsibilidade da nova situação. Não se trata, pois, nem de uma idealização do passado nem de uma insatisfação oportunista, trata-se de lidar com uma história interrompida - compulsoriamente.

Magalhães 2007: 262

Selv om mange av kommisjonsmedlemmene mente de rammede hadde fått det bedre materielt sett, var det likevel kompensasjonene som representantene for selskapet og kommisjonen oppfattet som mest urettferdig i Monjolinho-prosessen. I en rapport som sosialassistenter sendte til Monel i 2009 kommer det frem at mange familier har begynt å forlate eiendommene

---

¹¹⁰ *Vadio* betyr dagdriver/boms. Synonym for *vagabondo*.

de fikk tildelt, bare ett år etter gjenbosetningen. I rapporten står det at det finnes et akutt behov for sosial assistanse til familiene, og at det trengs midler til å sette inn tiltak slik at man unngår at denne utviklingen fortsetter:

Em consonância com as proposições do programa de remanejamento, concluímos que é necessário adotar algumas medidas de caráter urgente para se evitar a continuidade da migração e venda das propriedades pelas famílias beneficiárias.

Monel 2009: 125

Mangel på sosial assistanse i ettertid var også et punkt som presidenten av kommisjonen mente var urettferdig:

Más o que faltou, volto a repetir, assistência social por parte dos atingidos. Tem prova aqui, aqui tem, na vila, eu conheço uns três quatro também, fora os outros municípios também, é a mesma coisa.¹¹¹

-MK20

En representant fra selskapet som hadde jobbet som sosialassistent, ga et typisk eksempel på hva som skjedde med en av de rammede som hadde vært *arrandatário* og som mottok *carta de crédito* for rural eiendom:

Ele vivia bem na área rural (antes da Monjolinho), quando ele foi para administrar a sua própria propriedade, ele foi vender. Acho que ele já vendeu, quando eu sei ele estava prestes a vender. Ele falou que não conseguia mais comprar adubo para plantivo, não sabia como fazer. Por isso que precisa programa de assistência técnica.

-S21

Representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene mente selskapets behandling av de rammede var urettferdig av to grunner:

- 1) Mangel på opplæring: Familiene hadde drevet selvbergingsjordbruk langs elvebredden og hadde ikke kunnskaper om å produsere jordbruk på høylandsjord. Kommisjonsmedlemmene mente de ikke fikk opplæring om hvordan eller hva de kunne produsere på det nye landområdet av selskapet. Et eksempel på dette er at familiene ikke var kjent med bruken av gjødsel fordi jordsmonnet langs elvebredden var så godt at de kunne dyrke uten gjødsel. I rapporten bes det om at Monel setter i gang et oppfølgingsprogram av familiene:

Por meios adequados de orientação e metodologias competentes, classificar cada beneficiário em relação aos seus recursos, sistema de produção, mão de obra existente, para posteriormente desenvolver atividades que permita

---

¹¹¹ Vila er et fattig område. Begrepet blir brukt om *favelas* i rurale strøk.

melhorar a produção, a comercialização de produtos e desenvolver controle de qualidade sobre eles.

Monel 2009

- 2) Mangel på finansiell støtte: Familiene hadde vanskeligheter med å investere i nye jordbruksmaskiner eller dyr fordi de selv ikke hadde nok oppsparte midler. De som ønsket å ta opp lån hadde vanskeligheter fordi de ikke hadde noen eiendomskontrakt å vise til. Eiendomskontrakt er bondens garanti på at man har kapital i form av land, men en del av kompensasjonsavtalen er at Monel holder igjen eiendomskontrakten i ti år.¹¹² Mange fryktet også å ta opp lån fordi de ikke hadde erfaring med dette fra tidligere. I rapporten bes det om at Monel samarbeider med banker og jordbrukskooperativer for at familiene skal få tatt opp lån, og gir juridisk støtte til dem som har allerede har solgt eiendommen:

Articular recursos, como linhas de crédito junto á cooperativas, Bancos e indústrias ligadas à agropecuária sustentável (...) Apoio jurídico que deverá ser utilizado, visando apresentar alternativas de soluções para a prática da venda ilegal das propriedades, doadas pela Monel.

Monel 2009

Konsekvensen av manglende oppfølging fremkommer i en utredning selskapet fikk gjennomført i 2013.¹¹³ I rapporten kommer det frem 14 av 34 (40 %) hadde solgt eiendommen etter 5 år. Disse familiene har solgt eiendommen uten å ha papirer på at de eier eiendommen (*escritura da terra*). Dette betyr at de har solgt en eiendom som på papiret tilhører Monel. Det er fortsatt usikkert hva Monel kommer til å gjøre når de skal fordele de endelige eiendomskontraktene. Alternativene er å gi dem til den rammede selv om eiendommen er blitt solgt, gi den til personen som kjøpte eiendommen eller at Monel selv tar tilbake eiendommen. Ifølge sosialassistenten solgte de rammede eiendommene de hadde fått fra Monel for svært lave priser:

(Eles vendiam) com contrato de gaveta, preços baixíssimos, porque eles não tem noção de dinheiro, uma grande maioria.¹¹⁴ Então, vai lá uma pessoa que oferece 10 mil, tinha gente que vendeu, uma propriedade que talvez valesse 150 mil.

-S21

---

¹¹² Selskapet holder ofte igjen eiendomskontrakten for å unngå at de som blir forflyttet selger eiendommen.

¹¹³ Selskapet har ført årlige rapporter med beskrivelser om hvordan det går med de som ble forflyttet til rural eiendom. Ifølge rapporten fra 2013, har det frem til 2013 blitt gjort tre besøk hos hver familie siden de ble forflyttet i 2009. På besøkene skal familiene få tips og råd om produksjon og drift av jordbruket. Ifølge S21 har ikke disse tre besøkene vært nok for å hindre at familiene selger eiendommene.

¹¹⁴ *Contrato de gaveta* er en muntlig eller skriftlig avtale mellom kjøper og selger eller utleier og leietager. *Contrato de gaveta* blir ikke regnet som et gyldig eiendomsbevis.

Av de 20 familiene som fortsatt bor på eiendommen, er det svært få som driver kommersielt jordbruk. Mange har leid ut jordeiendommene til en tredjepart og produserer kun mat til eget forbruk. 66 % av familiene lever fortsatt på mindre enn én minstelønn i måneden.¹¹⁵ Disse er fortsatt avhengig av finansiell støtte fra staten gjennom *Bolsa familia* (Monel 2009; Monel 2013). Forklaringen på disse resultatene er at familiene heller ikke tidligere hadde produsert store mengder mat – de fleste produserte for å forsørge egen familie, samt noe ekstra til å selge på det lokale markedet. Selskapets forståelse av matproduksjon var basert på ideen om profitt og storproduksjon. Lassailly-Jacob mener de rammedes og selskapenes ulike forståelser av jord er en av de største utfordringene for utdeling av kompensasjoner i utviklingsland i dag:

Planners see the land only as a productive asset and see resettlers merely as producers who are to be allocated sufficient arable land for farming. Too often, planners use resettlement as an opportunity for introducing modern farming without giving due consideration to the improvement of local production systems, nor even to the new possibilities offered by the project. Relocates usually do not share the benefits of the project that has displaced them.

Lassailly-Jacob 1996: 196

I kapittel 2 i seksjonen som omhandler kompensasjonsformer, så vi at *World Commission of Dams* deler en lignende bekymring. I flere prosesser har de sett at familier velger å forlate den nye eiendommen enten fordi de mangler penger til å investere i gjødsel til jorda eller fordi de mangler kunnskap om hvordan man driver jordbruk på høylandsjord (WCD 2000: 107). Selskapet baserer seg på at den som blir gjenbosatt automatisk skal begynne å produsere som før, selv om omstendighetene og jordkvaliteten har endret seg (Lassailly-Jacob 1996: 194). Manglende oppfølging må forstås som et gjentakende problem i kompensasjonsdelen av vannkraftprosjekter, det samme om manglende hensyn til lokalbefolkningens leve- og produksjonsmåte. En vellykket kompensasjon beror på at selskapet eller myndighetene er villige til å investere i økonomiske og sosiale program etter gjenbosetningen (Cernea 1996; Lassailly-Jacob 1996; Morivaridi 2003).

De samme tendensene har man sett i etterkant av flere av jordreformene som er blitt gjennomført Latin-Amerika. Fattigdommen på landsbygda i Latin-Amerika skyldes i stor grad en svært ujevn fordeling av jord, der mektige jordeiere driver storskala jordbruk og mange småbønder lever som leietagere eller jordløse. Jordreformer er basert på ideen om sosial rettferdighet: Man skal bekjempe strukturell urettferdighet, fremme institusjoner som kan

---

¹¹⁵ I 2009 var minstelønnen 465 reais, rundt 1.500 kroner.

gjøre et samfunn mer rettferdig og utjevne ulikheter mellom individer og grupper i samfunnet (Rawls 2003). Resultatene har imidlertid vært skuffende, noe som i stor grad skyldes at småbøndene som fikk utdelt jord ikke fikk oppfølging og tilgang til kapital til å investere i den nye eiendommen:

Although most campesinos received no land at all, those who did get land were unable to obtain the inputs needed to farm efficiently (...) Reforms also did not provide beneficiaries with the inputs – credit, technical assistance, fertilizer, improved seeds, and education – they needed to increase their agricultural earnings.

Thiesenhusen 1995: 159

Som under mange jordreformer, ble det under Monjolinho-prosessen gitt jord til jordløse, men også her uteble oppfølgingen. For mange førte ikke jordeiendommen til utvikling, her forstått som vedvarende bedring av levekår. En vedvarende bedring i levevilkår forutsetter oppfølging i etterkant av en gjenbosetning. Monels strategi for å hindre at de rammede flyttet fra de nye eiendommene var å vente med å utstede eiendomskontrakten i ti år. De straffer dermed dem som velger å selge, i stedet for å sette inn tiltak for å forsøke å få dem til å bli.

Et annet aspekt som samtlige kommisjonsmedlemmer og representanter fra selskapet beskrev som urettferdig, var kompensasjonen indianerne fikk av Monel. Selskapet og flere av medlemmene i kommisjonen mente indianerne ikke hadde rett på kompensasjoner fordi de ikke ble direkte rammet av utbyggingen. I en notis fra *Visão da notícia* skriver Monel at utbyggingen ikke rammet områder som tilhørte indianere. De hevder at ”noen utenfra” manipulerte indianerne til å gjennomføre en voldelig demonstrasjon mot Monel (*Visão da notícia* 22.6.2009). De utenfra som det refereres til her er mest sannsynlig MAB (Appendiks I).¹¹⁶ Indianerne hadde også støtte fra FUNAI. Resultatet av forhandlingene mellom indianerne og Monel, ble PBA-avtalen (2009). Ifølge denne avtalen må Monel årlig betale en spesifisert sum til Kaingang og Guarani frem til 2031. Pengene indianerne får fra Monel blir brukt til å investere i jordbruk og i sosiale programmer, som opplæring i data, håndarbeid, bakst og planting (PBA 2009). Representanten som jobbet med de sosiale programmene for Monel, fortalte meg at selskapet årlig utbetaler en million reais fordelt på de to indianerleirene. Jeg har ikke fått bekreftet denne summen, men i de årlige rapportene dokumenterer selskapet hva pengene har gått til: I 2013 ble det bygd en ny skole, holdt flere voksenopplæringskurs og kjøpt nye traktorer til Kaingang og Guarani (Monel & FUNAI 2013a; Monel & FUNAI 2013b). Til sammenligning mottar hele kommunen Nonoai rundt

---

¹¹⁶ Jeg fikk informasjon om at MAB støttet indianernes demonstrasjoner og stilte med transport og utstyr.

700.000 reais årlig i skatter og avgifter fra selskapet (Visão da notícia 1.3.2010).¹¹⁷ De som ble direkte rammet mottok *carta de crédito* som varierte i størrelse fra 80.000-120.000 reais. Representanten fra selskapet og kommisjonsmedlemmene mente det var urettferdig at indianerne fikk mer utbetalt enn det de som ble direkte rammet fikk. Medlemmene i kommisjonen mente at indianerne misbrakte sin kulturelle tilhørighet til å presse frem en kompensasjon de ikke hadde rett på, og at kompensasjonen som ble tildelt indianerne strider mot prinsippet om at alle skal behandles likt. Kommisjonsmedlemmene mente også det var urettferdig at indianerne mottar en årlig sum av selskapet, mens de som ble direkte rammet fikk engangssum og ingen form for oppfølging i ettertid:

Eles vão continuar dando, porque os índios pedem tudo o que podem e que não pode (...) Eles vão gastar mais 10 milhões com os índios. E é aí que está a contradição. O atingido que foi remanejado, eles não gastaram um real para fazer um programa de assistência técnica, e no entanto, para os índios, isso é injustiça. (...) Então hoje a Monjolinho paga uma coisa absurda para os índios. Acho que nem a Belo Monte, Que tem todo aquele processo crítico com os índios eles vão conseguir ganhar, acho que um décimo de que aqueles da Monjolinho ganharam.

-S21

(Os índios), Oh sim ganharam, Meu deus no céu, você não imagine quanto eles ganharam. (...) mas o índio não foi atingido nada.

-MK16

Vise-presidenten i kommisjonen mente på sin side at indianerne hadde rett på kompensasjon, fordi jorda som ble oversvømt tradisjonelt hadde tilhørt indianerne:

O índio foi um elemento que ocupou essa base territorial aqui, desses municípios há muito tempo (...) (A área) Era do índio.

-MK20

Vise-presidentens utsagn er i samsvar med Namys argument om at man i utviklingsprosjekter bør ta spesielt hensyn til urbefolkninger og andre etniske grupper som tidligere har opplevd diskriminering og ekskludering (Namy 2007: 14). Samtidig var også de som levde langs elvebredden en økonomisk svak gruppe som har opplevd diskriminering. De måtte flytte fra sine hjem og fikk utbetalt mindre enn indianerne. Jeg mener at selskapet godtok å betale kompensasjonen til indianerne fordi indianerne gikk inn i prosessen på det som for dem var et svært heldig tidspunkt. Dersom Monel ikke hadde godtatt PBA-avtalen i 2009, ville utbyggingen mest sannsynlig blitt stanset, og Monel ville tapt penger for hver dag de ikke produserte strøm.

---

¹¹⁷ Per dags dato, 9.5.2014, er 1 real 2,67 kroner.

Fraværet av nasjonale lover og rettigheter i vannkraftutbygginger gjør at kompensasjonene slår svært ulikt ut. Indianerernes kompensasjon viser at fordeling i Monjolinho-prosessen berodde på både enkeltindividers innsats og gruppens evne til å organisere seg, men også på tilfeldigheter og flaks. Når indianerne, med støtte fra MAB og FUNAI, oppnådde så høy kompensasjon uten å være direkte rammet, kan man spørre seg hva de som ble direkte rammet, samt kommuneen Nonoai og Faxinalzinho, kunne ha forhandlet seg frem til dersom de på et tidlig tidspunkt hadde organisert seg og aktivt protestert mot utbyggingen.

Noen av medlemmene i kommisjonen mente at kommunen hadde gitt etter for lett, og at det er derfor de i dag ikke mottar en større, årlig sum av selskapet. De beskyldte Monel for å ha kommet med løfter om at utbyggingen ville føre til utvikling og fremskritt i regionen, og mente at kommunen i eufori over de investeringene som skulle komme, hadde gått med på det selskapet foreslo. I et leserinnlegg i *Visão da notícia* beskriver en lokalpolitiker den brede politiske enigheten rundt utbyggingen av Monjolinho som overraskende:

Entretanto, nunca imaginei que a implanatação de um projeto desta magnitude, considerando as características do empreendimento, tivesse tamanha aceitação e apoio desta comunidade. Supreende-me ainda a rapidez com que a obra foi executada.

Visão da notícia 1.3.2010

Kommisjonens president mener i dag at kommunen solgte en naturressurs til et privat selskap for fort og for billig. Han hadde forestilt seg at selskapet som bygde ut Monjolinho skulle gjøre de samme investeringene som ble gjort i kommunene som ble rammet av Itá-utbyggingen. I Itá investerte selskapet i lokalsamfunnet, og byen er i dag en av de største turistattraksjonene i vestregionen i Santa Catarina:¹¹⁸

A empresa em Itá fez um investimento fabuloso, asfalto e tudo, e nós aqui na Monjolinho, nada. (..) o seguinte a gente viu assim, de início assim, uma euforia, uma coisa grande! Mas depois quando abaixou a poeira, muita coisa ficou sem eles fazer. Muita coisa, tem gente arrependido do que fez, tudo né.

-MK20

MK20s forståelse av utvikling er basert på ideen om at forbedringene skal foregå over tid, men etter at Monjolinho sto ferdig har selskapet gjort få investeringer i lokalsamfunnet, med unntak av de årlige tilskuddene til Kaingang og Guarani.

---

¹¹⁸ Utbyggingen av vannkraftverket førte til oversvømmelse av store områder, og hele byen Itá ble lagt under vann. Det statlige selskapet Eletrosul måtte bygge opp en helt ny by til befolkningen. Da de fylte opp vannmagasinet lot de kirketårnene på den gamle kirken stå som et symbol på hvor byen hadde vært. Kirketårnene er i dag den største turistattraksjon i regionen.

De rammede: Ryktene om hva naboen fikk

Flere av de rammede mente at de hadde fått det bedre etter Monjolinho. I rapporten fra 2009 kommer det frem at 95 % av familiene oppga at de var fornøyde med den nye eiendommen, ett år etter forflytningen (Monel 2009: 120). En kvinne jeg intervjuet mente at hun og familien nå lever et verdig liv takket være kompensasjonen de fikk fra Monel. Hun begynte å gråte da hun ble spurt om å beskrive forholdene de levde under tidligere. De hadde vært ti søsken som vokste opp i et lite trehus langs elvebredden. En annen kvinne takket selskapet for at de nå hadde egen eiendom:

Se eu dizer para vocês, que, nós morava numa casa de, a minha, nós morava numa casa de madeira. (Começa a chorar). Muito inferior, depois que a gente mudou aqui para cima, nossa, ela disse que, tipo, a vida dela era morar numa casa descente, onde tinha conforto para ela. (..)Aí quando ela teve uma oportunidade de sair de lá, veio para um lugar melhor para ela viver e tudo, aí Deus veio e levou (.) tipo, a barragem quis dar uma vida melhor para todos né, ela aproveitou pouco né.

-R1

Sim (estamos melhor), porque se não tivesse a barragem nós não tinha comprado nem um pedaço até hoje. Estava de agregado até hoje.¹¹⁹

-R3

Mange av familiene som ble rammet av Monjolinho hadde aldri eid egen eiendom. R3 fortalte meg hvordan familien tidligere hadde måttet flytte fra sted til sted:

Não tinha onde morar né, ficava de lá para cá. Ai deram (a empresa Monel) o lugar para nós e fomos morar lá.

-R3

I Monjolinho-prosessen fikk de rammede selv velge hvilken eiendom de ville bo på.¹²⁰ Når de rammede får velge eiendom selv er det også mer sannsynlig at de vil trives på eiendommen (Bloemer 2001: 114). Kvinnene over ønsket ikke tilbake til livet de hadde levd før Monjolinho. R1 fortalte at eiendommen de hadde fått av Monel nå tilhørte familien, og hennes håp for fremtiden var at barna ville ta over gårdsbruket.

De rammede var mindre fornøyde med oppfølgingen fra selskapet i etterkant av forflytningen. R1, som ellers var svært fornøyd med huset og eiendommen hun hadde fått tildelt, fortalte at hun hadde hatt problemer med å ta opp lån i banken og at familien manglet penger til gjødsel for å dyrke jorda. Fire år etter forflytningen hadde de bare nyttet rundt 50 %

¹¹⁹ *Agregado* – bønder som bor på andre sine landeiendommer og produserer uten å ha noe kontrakt med eieren.

¹²⁰ En av de rammede (R2) mente imidlertid at han hadde blitt tvunget til å ta den første eiendommen Monel viste fordi de ville starte utbyggingen raskest mulig.

av jordsmonnet, resten lå brakk. Hun hadde fortsatt et håp om å motta en form for oppfølging av selskapet:

A barragem, ela, nessa etapa, eles não ajudaram a gente. Ainda não.
-R1

Ingen av de rammede jeg snakket med ønsket kollektiv bosetning. Kollektiv bosetning er MABs fremste kampsak i forhandlingsprosessene og blir av dem regnet som eneste form for rettferdig kompensasjon. Kollektiv bosetning går ut på at selskapet kjøper opp et landområde til å bosette minimum 20 familier. Kompensasjonsformen går ut på at man skal gjenoppbygge lokalsamfunnet slik det var før forflytningen. Hver rammet har rett på et vist antall hektar jord, og det blir bygd opp skole, kirke og samfunnshus. To av de rammede fortalte meg at de foretrakk *carta de crédito* fremfor kollektiv bosetning. Dette må forstås i lys av det vi vet om lokalmiljøet i området: Det fantes ikke en sterk sosial organisasjon der, slik som vi for eksempel så det i Itapiranga. Dette kan være grunnen til at kollektiv bosetning ikke var ønskelig:

Eles pediram né, se alguém queria né, se nós atingidos quiséssem um reassentamento meio tudo junto né, mas não porque cada um escolheu uma propriedade né.
-R1

Imagina, a gente não conhece, é um lugar estranho, só os conhecidos que vão daqui. E chega lá, e vai saber qual lugar que é. Teve gente que foi, não gostou e voltou. Ficou um pouco lá, e foi embora. E eu tinha medo de acontecer isso comigo. Por isso eu não quis.
-R4

Blant de som mottok kontantbetaling var det mange som oppfattet prisen de fikk for eiendommen som urettferdig. Kontantbetaling gjaldt for eiere som ikke selv produserte på eiendommen som ble rammet. 162 familier mottok denne formen for kompensasjon. Kontantbetaling har blitt kritisert fordi de rammede ofte får utbetalt en for liten sum til å kunne kjøpe opp ny jord (Lassailly-Jacob 1996; WCD 2000). Dette var også et problem for de som mottok kontantkompensasjon i Monjolinho-prosessen:

Para quem mora lá, quem depende daquilo, como é que vai se colocar numa terra que nem essa aqui? Aqui o hectare é mil e cem sacas de soja, o hectare, nessa área aqui olha bem é tudo mecanizado. (..) nós fomos mal indenizados, esses dias eu estava falando, eu digo “olha nós ganhamos, graça a deus, apliquemos, mas esse dinheiro pouco apareceu”.
-R7

Høylandsjorda i Nonoai og Faxinalzinho har blitt svært dyr som følge av den voksende soyaproduksjonen i området. Dette presser småbøndene ut av markedet. De som mottok kontantkompensasjon mente det var urettferdig at Monel karakteriserte eiendommene langs elvebredden som billigste form for jord fordi den lå i et bratt terreng. De mente at selskapet burde betalt dem mer nettopp fordi jorda var bratt: Jo brattere jorda er, jo bedre er det å bygge vannkraftverk. Dette var spesielt for Monjolinho-utbyggingen, der det bratte terrenget gjorde konstruksjonen av demningen svært effektiv og bare et relativt lite område ble oversvømt. Utbyggingen av andre vannkraftverk i området har oversvømt langt større områder. I Itá var området langs elven flatt, noe som førte til at store områder ble oversvømt da man fylte opp magasinet. De rammede mente Monel burde betalt dem det jorden var verdt for utbyggerne: Jo brattere jorda var, jo mer burde de betalt per hektar. Monel skulle jo ikke drive jordbruk der, så hvorfor skulle de da kjøpe jorda til jordbrukspris?

Sabe que nós ficamos sabendo, que quanto mais caída, quanto mais peral, melhor para a barragem, mas á menos indenização eles dão.¹²¹
-R7

Ifølge Cernea (2009) burde de som blir rammet av en vannkraftutbygging ha rett på noe høyere kompensasjon for tapet fordi de blir ekspropriert fra sin private eiendom – de rammede flytter eller selger eiendommen ene og alene fordi selskapet eller myndighetene tvinger dem til det. Han mener det ikke kan regnes som et vanlig oppkjøp, men at det skal være en kompensasjon som dekker både eiendom og selve påtvingelsen de rammede blir påført av selskapet. Denne vurderingen ble også gjort av flere av de som ble rammet av Monjolinho. De mente selskapet burde betalt mer enn bare markedsprisen for eiendommen. Begrunnelsen var at eiendommene aldri var til salgs, de lå ikke ute på markedet. Det var selskapet som hadde tvunget dem til å selge den:

Não estamos vendendo terra em primeira lugar, quem está comprando é a barragem, se eu não vender eles metem água em cima, então, a gente não manda mais naquilo.
-R7

Sentralt i miljørettferdighetstenkningen er at fordeling av goder må inkludere naturressurser som tilgang til vann og jord. En rettferdig fordelingsprosess beror derfor på at man anerkjenner og har kunnskaper om hva mottakergruppen anser som verdifullt (Schlosberg 2003: 80). Flere av de rammede vurderte kompensasjon som urettferdig fordi de hadde mistet

---

¹²¹ *Peral* er et lokalt uttrykk for et bratt terreng langs elvebredden.

tilgangen til naturressursene nær elven, som vann og fiske, og at selskapet hadde ignorert dette da de fordelte kompensasjoner:

Ajuda para eles só, Hoje eles tão bem e nos estamos numa merda, porque na minha terra lá em baixo, tinha tudo, tinha peixe e tudo lá, aqui eu não tenho nada. O que veio de incentivo? Nada. Os nove meses de ajuda, não tinha nada. Iam vir, mas nada.
-R2

Et annet tap som selskapet ikke kompenserte for, var endringene som skjedde i nabolagene som mange ble flyttet fra. Jeg besøkte to av nabolagene som hadde mistet mange beboere som følge av at Monjolinho ble bygd. Beboerne beskrev nabolaget som en skygge av det det hadde vært tidligere:

Houve bastante diferença, porque desde a população que se reunia no fim de semana as vezes, agora falta. Se anote a diferença. Para nós aqui está estranho né, é isso aí que aconteceu. O pessoal saiu e a comunidade ficou pequena.
-R6

Olha, aqui nos domingos, o pessoal vinha aqui, jogar bocha, brincar na escola aqui. Virou um inferno essa barragem para nós! Nem teve lucro, só incomodação.
-IM11

Namys definisjon av “rammet” inkluderer alle menneskene som utbyggingene får negative følger for: *People whose economic, social and cultural lives are negatively affected by construction of dams* (Namy 2007: 11). Personene som blir boende i de fraflyttede nabolagene blir ikke regnet som rammede av vannkraftutbygginger i Brasil. Nedlegging av kirker og samfunnshus er et gjentakende problem i nabolagene mange må flytte fra. IM11 fortalte at den lokale kirken var blitt nedlagt fordi presten hadde sluttet å komme siden antallet tilhørere var blitt så lavt. En av kampsakene til MAB er at de familiene som blir igjen i nabolagene også skal ha rett på kompensasjon. Ifølge MAB bør de gjenværende familiene bli gjenbosatt i kollektive bosetninger sammen med de som blir direkte rammet, slik at de sosiale strukturene som fantes i nabolaget før utbyggingen av vannkraftverket, kan leve videre.

Selv om mange var misfornøyde med kompensasjonen de fikk eller var misfornøyde fordi de ikke fikk kompensasjon i det hele tatt (*direitos negados*), var det ingen som gikk til retten for å prøve å oppnå det de mente de hadde rett på. De som ble rammet av Monjolinho hadde så lav tillit til rettssystemet at de mente at det å gå i retten bare ville tjene selskapet:

E eles (a empresa Monel) até achavam bom que eu entrasse na justiça porque para eles é melhor, porque demora mais tempo (..) A justiça não tem

porque entrar. Ninguém entrou na justiça. (..) eu não queria entrar na justiça, mas estava sempre na promessa que talvez ia comprar, e em fim consegui. Conseguimos.
-R6

Iih, daí até hoje não tínhamos recebido, se botasse na lei. Eles depositam lá, e fica lá, sabe Deus até quando.(..) Não adianta ir na justiça porque vai demorar muito tempo sem, quando você receber tu já morreu.
-R7

Den lave tilliten til rettssystemet har sammenheng med den generelt lave tilliten de rammede hadde til resten av samfunnet. De hadde generelt lite erfaring med det offentlige fra før. Som vi så i Monels sosioøkonomiske kartlegging hadde bare 25 % av familiene på et tidspunkt tatt opp et finansielt lån, og hele 35 % hadde ikke fullført 7 års skolegang. De rammede hadde lav tillit til at rettssystemet ville tjene deres sak, noe som minner oss om hva Schlosberg argument om at utestengelse fra avgjørelsesprosesser fører til at individer eller grupper mister troen og selvtilliten på at de har samme rettigheter som andre: *the experience of being denied rights is typically coupled with a loss of self-respect, of the ability to relate to oneself as a partner to interaction in possession of equal rights on a par with all other individuals* (Schlosberg 2003: 84). Som en av dem jeg intervjuet forklarte de når jeg spurte henne om hvorfor hun trodde rettssystemet ikke ville tjene deres sak: *Não, porque você sabe, é o dinheiro que manda* (R5). Kvinnen beskriver følelsen mange av de rammede hadde: De så på seg selv som sjanseløse mot selskapet.

Intervjuene med de rammede var preget av at de fleste av dem oppfattet prosessen som urettferdig fordi de mente at "de andre" fikk mer enn dem selv. Dette strider mot prinsippet om at alle skal behandles likt. Eierne mente at de jordløse, *os arrendatários*, som jobbet på deres eiendommer ble rike på kompensasjonene, mens leietagerne trodde eierne fikk mest:

Sáiram bem, porque era dono né. Os donos saíram melhor né.
-R3

Eu tinha uma propriedade atingida, eu tinha um agregado lá, o agregado recebeu carta de crédito também. De 100 e poucos mil reais ele recebeu. Quase mais do que eu! Quase mais, e eu era dono!
-MK18

Os posseiro, os inquilino, saíram melhor do que os donos.¹²² Ganharam terra, ganharam bem mais, esse meu sobrinho ali, esse aí ganhou o dobro que eu. Foi os que ganharam melhor.
-R7

---

¹²² *Inquilino* er et annet ord for *arrendatário* – en som leier jorda han bor på.

Et annet eksempel på dette er en familie (R7) som mente at to av medlemmene i kommisjonen (MK18 og MK20) stakk av med mye penger under prosessen. En kvinne (IM10) jeg intervjuet noen dager etterpå, mente at familien (R7) hadde lurt til seg penger fra mange andre familier, og at denne familien var selve årsaken til at hun ikke hadde fått kompensasjon i det hele tatt.

Bare et fåtall av de rammede som jeg snakket med visste at indianerne hadde mottatt kompensasjoner fra Monel. De som var klar over dette, mente det var svært urettferdig. De mente deres kompensasjoner ble avkortet på grunn av kompensasjonene indianerne:

Fizeram pressão. Porque eles tem tempo. Porque os indígenas só fazem isso né. Para quem trabalha não tem tempo.

-R6

O índio manda. O índio manda na constituição do Brasil, o Brasil quase não manda. É o índio que está bem.

-R5

Ryktene om at andre fikk mye penger, er en følge av at tillitsforholdet mellom menneskene i regionen er svært lav. I slike områder vil en tydelig og oversiktlig prosess være spesielt viktig. Vi har tidligere sett at Monjolinho-prosessen var preget av mangel på informasjon og innsikt. Ryktene og spekulasjonene er ikke nødvendigvis et tegn på misnøye med selve kompensasjonene – misnøyen kommer av at prosessen i seg selv ikke var transparent. De fleste av de rammede trodde at de andre hadde fått mer enn dem. Hvordan kunne de da oppfatte det de fikk som rettferdig? Når utgangspunktet for prosessen var lav tillit og forhandlingene var basert på representasjon, samt individuelle og lukkede forhandlinger, var det i det hele tatt mulig å få de rammede til å oppfatte kompensasjonene som rettferdige?

Å oppfylle rettferdig kompensasjon i Monjolinho-prosessen var svært vanskelig fordi tilliten mellom menneskene i regionen var så lav. Svært få av aktørene stolte på hverandre. Jeg mener at selskapet kunne ha unngått mange rykter med å ha hatt mer transparente forhandlinger. Selskapet burde ikke basere seg på individuelle forhandlinger i en slik situasjon, men heller gitt aktørene mest mulig innsyn, slik at prosessen hadde blitt så transparent som mulig.

MAB: “*Nós no MAB defendemos o reassentamento*”

MAB mener kollektiv bosetning er den eneste formen for rettferdig kompensasjon. Siden dette ikke var tilfelle i Monjolinho-prosessen, vurderte medlemmene Monjolinho-prosessen som urettferdig:

E nós no MAB defendemos o reassentamento (coletivo), que é você fazer reforma agrária. Somos contra carta de crédito.
-M14

De rammede jeg snakket med, ønsket imidlertid ikke kollektiv bosetning. De ville ha egen eiendom. Da jeg spurte MAB om hvorfor de rammede ikke ville ha kollektiv bosetning i Monjolinho-prosessen, svarte representantene at private selskaper ofte manipulerer de rammede til å velge bort kollektiv bosetning, fordi det er en kostbar kompensasjonsform for selskapet. MAB oppfattet kompensasjonen i Monjolinho-prosessen som urettferdig fordi de tror selskapet manipulerte de rammede:

Se na pesquisa eles (a empresa) perguntaram (os atingidos) "você, caso tiver reassentamento, aonde você gostaria de ter reassentamento, perto ou longe?". Claro que eles querem perto, aí eles já compram longe para não fazer o reassentamento, esse é a estratégica.
-M14

Jeg kan ikke si noe om hvorvidt dette var tilfelle.¹²³ Selv om jeg er usikker på om de rammede fikk en god mulighet til å velge kollektiv bosetning i Monjolinho-prosessen, så viser erfaringen fra tidligere prosesser som for eksempel Itá og Machadinho at selv om de rammede har fått et klart tilbud om kollektiv bosetning, er det likevel mange som velger *carta de crédito* og kontantkompensasjon. Bakgrunnen for dette er at *carta de crédito* gir familier muligheten til selv å velge hvor de vil flytte og hvilken eiendom de vil ha (Viana 2003: 130). I forrige seksjon så vi at det å kunne velge egen eiendom var viktig for mange av de rammede.

Representantene fra MAB forklarte at organisasjonen ikke involverer seg i forhandlingene om hvilken sum de rammede har rett på i *carta de crédito* og kontantkompensasjon. Bakgrunnen for dette er, som vi så i M14 sin kommentar over, at MAB ikke anerkjenner *carta de crédito* og kontantbetaling som kompensasjonsform:

Porque o MAB é assim oh, MAB não acompanha a questão dos valores da indenização. Por exemplo o MAB tenta criar política geral do direito do atingido.
-M14

---

¹²³ Et av kommisjonsmedlemmene (MK20) mente de hadde tatt de rammede med i en buss og besøkt en kollektiv bosetning, slik at de rammede selv skulle se hvordan dette fungerte. Da jeg spurte MAB om dette var tilfelle, mente de at de rammede sannsynligvis ble kjørt til en bosetning som lå langt borte fra deres nærmiljø, og at dette var del av selskapets strategi for å unngå kollektiv bosetning, siden defleste som blir rammet av vannkraftverk foretrekker å bli i nærmiljøet.

I intervjuene kom de frem at MAB delte synet på mange av de aspektene de rammede pekte på som urettferdig i prosessen. Et eksempel på dette er at også MAB mente det var urettferdig at selskapet betalte jordbrukspris for jorda de bodde på:

Por exemplo nós achamos que o valor da terra não deve ser uma pesquisa de preço na região. Nós achamos que o valor da terra, que vale lá na barranca do rio, teria que dar o suficiente para comprar a mesma quantidade fora plana. (...) Só que a terra dobrada é a que mais vale para produzir energia.
-M14

Et annet eksempel er at naturressursene også bør vurderes som del av kompensasjonen:

Sem contar nessa questão da água que na nossa visão é um patrimônio da humanidade, é um bem publico. O rio é uma coisa que tudo mundo tem que ter acesso, e ali vira um trecho privado né, é da empresa.
-M15

En av representantene fra MAB mente at sannsynligheten var stor for at lokalbefolkningen i Nonoai og Faxinalzinho i dag var misfornøyde med utbyggingen av Monjolinho, fordi utbyggingen aldri hadde ført til den utviklingen og fremskrittet som selskapet hadde lovet dem. Dette samsvarer med hva presidenten (MK18) av CIAHM fortalte meg. Kommunene hadde opplevd en eufori over den utviklingen og fremskrittet selskapet lovde at utbyggingen ville føre med seg, men disse lovnadene var ikke blitt innfridd.

Det har vært vanskelig å finne litteratur som stiller spørsmåltegn ved effekten av MABs strategier om kompensasjoner til rammede av vannkraftutbygginger. Grunnen til dette er at forfatterne som har skrevet brorparten av de akademiske tekstene som omhandler vannkraftverk i Brasil, ofte selv har et nært bånd til organisasjonen.¹²⁴ Mange av de regionale lederne i MAB er også akademikere. Dette kom tydelig frem i intervjuene fordi representantene fra MAB gjentok argumentene fra mye av det jeg tidligere hadde lest i litteraturen som omhandler vannkraftverk i Brasil. En forfatter jeg mener kan være nyttig for å belyse MABs forståelse av kompensasjoner er Georgia Carvalhos (2006) tekst om motstandsgrupper og vannkraftverk i Brasil. Carvalho mener at vannkraftutbygginger i dag er preget av polariserte interesser, med de sosiale organisasjonene på den ene siden og de private selskapene på den andre (selskapene deler ofte interesser med regionale myndigheter i det

---

¹²⁴ Gjelder blant annet Rocha (2012), Baron & Renk (2012), Ruppenthal (2013), Espindola (2009). Det nære forholdet mellom mange akademikere og MAB blir beskrevet av Pereira & Perruso (2011):

"O cenário rural vem passando por inúmeras mudanças, o que reflete diretamente nas formas como se constroem os processos de luta e reivindicação, assim também como na forma em que os atores se preparam e articulam para lidar com estes processos. Uma prova dessas mudanças corresponde á presença de um número cada vez maior de lideranças de movimentos sociais rurais com ampla formação acadêmica."

forfatteren kaller *policy advocacy network*). Prosessene i dag er preget av at partene i mindre grad inngår kompromisser nå enn før:

Opposition strategies have had limited effectiveness because of the project's larger context and because there are few incentives for compromise solutions. However, polarization is unlikely to lead to lasting solutions and reduced environmental impact. This may be an important consideration when fighting against other proposed high-profile regional projects with large-scale environmental implications.
Carvalho 2006: 245

Kompromisser mellom selskapet og CRAB var en viktig del av forhandlingene i Itá-prosessen, som er den utbyggingen hvor CRAB oppnådde flest rettigheter på vegne av de rammede. I Itá-prosessen valgte noen rammede kollektiv bosetning og andre *carta de crédito* og kontantkompensasjon. I Itá-prosessen forhandlet CRAB med selskapet om hvilken sum de rammede skulle få i *carta de crédito* og kontantkompensasjon. Flesteparten av de rammede oppga i ettertid at de var fornøyde med prisen de hadde fått (Viana 2003: 129). MABs nåværende strategi er at de ikke forhandler med selskapene om summen på *carta de crédito* eller kontantkompensasjon. I prosessene etter Itá, som Foz de Chapecó og Machadinho, har MAB i større grad operert på sidelinjen, og i den siste utbyggingen som foregikk i området, Monjolinho, var de ikke en gang med. Resultatet av polariseringen, hvor MAB kjemper for kollektiv bosetning mens selskapene motarbeider dette, er at mange av de rammede ender opp uten noen form for støtte. Dette var tilfellet i Monjolinho-prosessen: De rammede hadde valget mellom å ta side med MAB, gå mot utbyggingen og skape konfrontasjoner, eller å følge selskapets forslag. I Monjolinho-prosessen valgte de rammede, av grunner som vi har sett i de tidligere kapitlene, å godta selskapets tilbud om kompensasjon fremfor konfrontasjon. Hadde MAB hatt fokus på rettferdig kompensasjon i Monjolinho-prosessen, uavhengig av hvilken kompensasjonsform det var snakk om, så kunne de mest sannsynlig ha hjulpet flere.

Oppsummering

Kommisjonsmedlemmene og representanten fra selskapet hadde en monetær forståelse av kompensasjon – de mente de rammede fikk en rettferdig kompensasjon fordi de økonomisk og materielt sett fikk det bedre etter Monjolinho. Ankepunktet deres var at selskapet ikke har gitt noen form for oppfølging i etterkant av forflytningen. Mange familier klarte ikke å holde på eiendommen de fikk av Monel, og hele 40 % har til nå solgt den. Mange av de rammede deler samme oppfattelse: De er fornøyde med å ha fått ny eiendom, men oppgir at det har vært

vanskelig å etablere seg på grunn av manglende finansielle midler til å investere i jordbruket. Langt fra alle av de rammede tar derfor del i utviklingen Monjolinho skulle bringe.

Et annet aspekt som ble regnet som dypt urettferdig var den generøse kompensasjonen indianerne fikk. Jeg mener kompensasjonene til indianerne ble godtatt av Monel fordi de ikke ville at åpningen av vannkraftverket skulle utsettes. Siden det ikke finnes nasjonale lover som beskytter de rammedes rettigheter, er det i dag opp til hver enkelt utbygger hvordan man fordeler goder og kompensasjoner. Monjolinho-prosessen viser at kompensasjonene kan slå ulikt ut alt etter hvor flinke de rammede er til å organisere seg.

MAB var ikke med i forhandlingene om hvilke kompensasjoner som skulle bli brukt i Monjolinho-prosessen. De vurderer kompensasjonen i Monjolinho-prosessen som urettferdig fordi de anser kollektiv bosetning som eneste rettferdige kompensasjonsform. De anerkjenner ikke *carta de crédito* eller kontantkompensasjoner, selv om det kan se ut til at dette faktisk er det mange rammede selv foretrekker. Problemet er at MABs manglende vilje til kompromiss ikke tjener de rammede, noe som ble spesielt tydelig under Monjolinho-prosessen.

9 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg analysert aktørenes oppfattelse av rettferdighet i utbyggingen av vannkraftverket Monjolinho. Oppgaven er en casestudie basert på et fem måneders langt feltarbeid i Nonoai og Faxinalzinho. Datamaterialet består av 22 intervjuer, samt saksdokumenter og artikler fra lokalavisen *Visão da notícia*. Jeg har brukt metoden *grounded theory* som fremgangsmåte. Metoden holder nærhet til empirien og gir detaljrrike studier av samfunnsfenomener. Målet med oppgaven har vært å få frem kompleksiteten og de ulike dilemmaene som preget utbyggingsprosessen av Monjolinho. Hensikten har ikke vært å finne én isolert forklaring på hva som skjedde, men heller finne flere faktorer som kan forklare Monjolinho-prosessen og aktørenes oppfatninger av den. I denne delen vil jeg oppsummere de viktigste funnene i oppgaven. Jeg vil knytte funnene til de tre forskningsspørsmålene som ble presentert i innledningen. Avslutningsvis vil jeg drøfte hva som kan være nøkkelen til å føre rettferdige prosesser i fremtidige utbygginger.

Hva de ulike aktørene oppfattet som rettferdig og urettferdig

I de tre analysekapitlene har vi sett at aktørene oppfattet prosessen ulikt med hensyn til anerkjennelse, deltagelse og fordeling. Jeg vil ta for meg hvert av de tre begrepene for å oppsummere hovedpoengene i oppgaven:

Anerkjennelse beror på å ta hensyn til sosial og kulturell tilhørighet. I kapittel 6 så vi at representantene fra selskapet og kommisjonen ikke anerkjente de rammedes kultur og levemåte. De beskrev de rammede som uproduktive og late. De rammede anså på sin side kommisjonsmedlemmene som del av eliten i lokalmiljøet, og forholdet mellom dem var preget av lav tillit og skepsis. Det var imidlertid ikke bare forholdet mellom de rammede og kommisjonsmedlemmene som var preget av lite solidaritet – i intervjuene kom det frem at også relasjonene mellom de rammede var preget av hierarkiske strukturer. De rammede anså ikke seg selv som en gruppe. Splittelsene mellom mange av familiene vitner om at det har eksistert en svak sosial organisasjon i området. MAB baserer seg på kollektiv motstand for å forme motstandsgrupper i vannkraftutbygginger. Medlemmene av MAB mente det ikke var mulig å forme motstand i Monjolinho-prosessen fordi befolkningen som ble rammet hadde vært offer for en ekskluderingsprosess, og mistet all tro på egne rettigheter.

Deltagelse er i denne oppgaven definert som retten til å delta i avgjørelsesprosesser. I kapittel 7 kom det frem at de som sto for forhandlingene, representanten for selskapet og

kommisjonsmedlemmene, oppfattet deltagelsen i Monjolinho-prosessen som rettferdig og demokratisk. Det var den lokale forhandlingskommisjonen som representerte de rammede i forhandlingene. Forutsetningen for en god representasjon er at det finnes et tillitsforhold mellom representanten og personene som representeres. I denne oppgaven finner jeg at det imidlertid ikke fantes et tillitsforhold mellom kommisjonsmedlemmene og de rammede, tvert imot – forholdet mellom dem var preget av mistillit og skepsis. De rammede oppfattet forhandlingsprosessen som en frustrerende prosess, de hadde lite informasjon og lite innsyn i hva som foregikk. De følte seg lurt og stolte ikke på de avgjørelsene kommisjonen hadde tatt. I tillegg til å mangle tillit fra de rammede, ble kommisjonsmedlemmene heller ikke oppfattet som rettmessig valgt av de rammede. Det var heller ingen som ble direkte rammet av Monjolinho med i kommisjonen. Dette danner grunnlag for å si at kommisjonen i Monjolinho-prosessen ikke var gyldig som representanter for de rammede. Selskapet opererte med individuelle forhandlinger i prosessen, noe som ga lite innsyn og skapte rom for rykter og spekulasjoner om hvem som fikk hva i ettertid. MAB omtaler Monjolinho-prosessen som en demokratisk katastrofe. Medlemmene i MAB mente selskapet og den lokale forhandlingskommisjonen hadde nektet dem å delta i forhandlingene. Vi har imidlertid sett at det finnes andre aspekter som kan være med å forklare hvorfor MAB ikke fikk støtte blant de rammede i Monjolinho-prosessen: 1) De rammede beskrev MAB som konfronterende og ekstreme, de fryktet å miste kompensasjonene og valgte å holde seg inne med selskapet istedenfor å operere på utsiden sammen med MAB. 2) De som ble rammet av Monjolinho delte ikke en sterk gruppetilhørighet eller solidaritet. MABs strategi om å kjempe for felles rettigheter (*dividir para conquistar*) kan derfor ha fremstått som lite attraktivt for de som ble rammet av Monjolinho.

I denne oppgaven har *fordeling* vært knyttet til kompensasjon. Kompensasjon er forstått som rettferdig når alle kommer minst like godt eller bedre ut etter utbyggingen. I kapittel 8 så vi at representanten fra selskapet mente kompensasjonen var rettferdig fordi de rammede materielt sett fikk det bedre. Samtidig mente de at kompensasjonen i Monjolinho-prosessen var delvis mislykket fordi det manglet oppfølging til de rammede etter gjenbosetningen. Mange av de rammede oppfattet kompensasjonen som urettferdig basert på spekulasjoner om at "den andre" hadde fått mer. Ryktene må sees som en direkte følge av at de rammede fikk lite informasjon og innsyn i forhandlingsprosessene. De rammede nevnte også at det hadde manglet oppfølging fra selskapet i ettertid, og flere beskrev at de hadde hatt problemer med å finansiere driften av eiendommen de hadde fått av selskapet. Ifølge MAB er kollektiv bosetning den eneste formen for rettferdig kompensasjon. Siden dette ikke ble brukt

i Monjolinho-prosessen, oppfattet organisasjonen kompensasjonene som urettferdige. De rammede oppga imidlertid at de ikke ønsket kollektiv bosetning. Dette må forstås i lys av at det ikke fantes en spesiell gruppetilhørighet blant befolkningen som ble rammet. MABs manglende kompromisser i tilknytning til kompensasjonsformer kan forklare at de ikke fikk oppslutning blant de rammede i Monjolinho-prosessen.

Forklaringen på aktørenes ulike syn på rettferdighet i prosessen

Aktørenes ulike sosiale bakgrunner påvirket hva de vurderte som rettferdig i Monjolinho-prosessen. Vi så i kapittel 3 at området der Monjolinho ble bygget ut er preget av sosial ulikhet og konflikter mellom befolkningsgruppene. Samfunnsstrukturen er sosialt og økonomisk hierarkisk. Ut i fra selskapets kartlegging og de rammedes egne beretninger kan vi karakterisere de som bodde langs elvebredden som del av *caboclos*-kulturen. *Cabocloenes* kultur og leve- og produksjonsmåte er karakterisert ved selvbergingsjordbruk, og mange av de rammede fortalte at de levde av det jorda ga dem. Flere assosierte livet langs elvebredden med frihet og enkelhet. Representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene var fra den urbane befolkningen i området, og hadde en høyere status i samfunnet. De rammede og kommisjonsmedlemmene hadde ulike referanser til hva som var "riktig" og "rettferdig". Et eksempel på dette er at representantene fra selskapet og kommisjonsmedlemmene hadde en monetær forståelse av kompensasjon. De mente de rammede var blitt reddet ut av de fattigslige karene de hadde levd under før utbyggingen og anså kompensasjonen som rettferdig fordi de rammede fikk det materielt sett bedre etter Monjolinho. De rammede hadde på sin side en utvidet forståelse av kompensasjon. De inkluderte også naturressursene, som tilgang til vann og godt jordsmonn, når de vurderte hva de fikk i oppreisning og hva de hadde mistet. De oppfattet derfor ikke kompensasjonen like rettferdig som kommisjonsmedlemmene.

Aktørenes ulike syn på rettferdighet ble også påvirket av hvorvidt de hadde tilgang på informasjon under prosessen. De rammede var de som hadde lavest deltagelse og minst innsikt i forhandlingsprosessene. Lav deltagelse og lav innsikt i prosessen ga rom for rykter og spekulasjoner. Ryktene gjorde at de rammede oppfattet prosessen som urettferdig – de var sikre på at "den andre" hadde kommet bedre ut enn dem selv. Dette bryter med likhetsprinsippet om rettferdig behandling, som beror på at alle skal behandles likt.

Hvorfor Monjolinho-prosessen ble ansett som vellykket

Monjolinho-prosessen ble ansett for vellykket fordi det var lite konflikter under prosessen, sammenlignet med andre lang mer kontroversielle utbygginger som foregikk i Rio Uruguai samtidig. I denne oppgaven har vi imidlertid sett at forhandlingsprosessen var uten konflikter fordi de som ble rammet av Monjolinho ikke hadde en stemme under prosessen. De hadde dermed ikke mulighet til å ytre sin misnøye. De rammede var ikke representert hverken gjennom den lokale forhandlingskommisjonen eller MAB. Dette ga selskapet friheten til å kontrollere prosessen. Når andre stemmer ikke fikk komme til under prosessen, fikk selskapet også større mulighet til å kunne omtale prosessen som vellykket i etterkant.

Monjolinho-prosessen viser oss at deltagelse og informasjon i forhandlingene har stor betydning for hvorvidt den rammede lokalbefolkningen oppfatter resultatet av forhandlingene som rettferdig. Nøkkelen til gode prosesser er å gi lokalbefolkningen informasjon og legge til rette for innsyn og effektiv deltagelse. Å bli inkludert skaper følelsen av å bli anerkjent, respektert og behandlet som likeverdig. Anerkjennelse av "den andres" kultur og levemåte vil også være viktig for å oppnå et vellykket resultat av forhandlingene. Lav anerkjennelse i Monjolinho-prosessen førte til at kompensasjonen som ble gitt til de rammede ikke var tilpasset deres leve- og produksjonsmåte. Konsekvensen av dette var at tilpasningsfasen ble vanskelig for mange. Flere familier valgte å selge eiendommen de fikk tildelt kort tid etter gjenbosetningen.

Monjolinho-prosessen statuerer nok et eksempel på at oppfølging i etterkant av gjenbosetninger er avgjørende. De rammede hadde behov for sosial assistanse i ettertid, men fikk lite hjelp fra selskapet. Oppfølging trenger ikke nødvendigvis være en dyr affære for selskapet, men man bør sørge for at de gjenbosatte får assistanse til f.eks. å ta opp lån, samt opplæring i hvordan de skal behandle det nye jordsmonnet. Slike tiltak kan hindre fraflytning, og dilemmaene fraflytningen fører med seg. I Monjolinho-prosessen valgte selskapet å holde igjen eiendomskontrakten i ti år etter gjenbosetningen. Hensikten var å tvinge de rammede til å bli på eiendommen. Strategien var mislykket, og nær halvparten av de rammede har allerede solgt eiendommen de fikk utdelt. Dette er et paradoks – forflytningen som skulle bedre de rammedes levekår, endte opp med å reprodusere de uklare eieforholdene til jord som eksisterte før utbyggingen.

Vannkraft og energiproduksjon blir sett på som en forutsetning for økonomisk vekst, og det planlegges mange fremtidige vannkraftutbygginger i Brasil. Det vil derfor være viktig å få på plass nasjonale lover som kan sikre rammedes rettigheter i disse utbyggingene. Uten nasjonale lover må partene reforhandle rettigheter i hver enkelt utbygging. I Monjolinho-

prosessen slo fraværet av et regulerende lovverk ut i skjevfordeling. Indianerne, som ikke var direkte rammet av utbyggingen, mottok en generøs kompensasjon av selskapet. Denne kompensasjonen ble en kontrast til hva de som ble direkte rammet fikk. Kompensasjonen i Monjolinho-prosessen berodde på både enkeltindividers innsats og gruppens evne til å organisere seg. Indianerne hadde en sterk organisasjon og god timing da de demonstrerte for sine rettigheter. De svakeste som hverken var tilknyttet en sterk sosial gruppe eller fikk støtte utenfra, klarte imidlertid ikke dette. Nasjonale lover kan sikre rettigheter til mennesker som ikke har samme mulighet til å gjøre kollektiv motstand.

Etter privatiseringen av energisektoren på midten av 90-tallet har selskapers og sosiale organisasjoners polariserte interesser vært et hinder for samarbeid. MAB hadde tidligere en viktig rolle i forhandlingene om rammedes rettigheter i vannkraftverkutbygginger. De senere årene har organisasjonen imidlertid endret fokuset til å drive nasjonale kampanjer for lavere strømpriser – kampanjer som først og fremst er rettet mot den urbane befolkningen. MAB har vunnet frem med symboltunge saker som Belo Monte internasjonalt, men Monjolinho-prosessen er nok et eksempel på at de mister oppslutning blant rammede i de enkelte utbyggingene. MAB bør være villige til å inngå flere kompromisser og være mer forhandlingsorienterte for å hjelpe rammede i fremtidige utbygginger. De lykkes i å danne motstandsgrupper i områder der lokalbefolkningen allerede er organisert. Organisasjonen må imidlertid ta hensyn til at vannkraftverk også rammer grupper med svak sosial organisasjon.

Målet med SN Powers investeringer er å bidra til utvikling og vekst gjennom å bygge ut vannkraftverk i utviklingsland. Innledningsvis så vi at Norfund rettferdiggjør utbyggingene med at energiproduksjonen vil bringe utvikling og bedre menneskers sosioøkonomiske levestandard. I denne oppgaven har vi imidlertid sett at det som skulle bringe utvikling til majoriteten, gikk på bekostning av noen få. Utbyggingen av Monjolinho førte dessuten ikke med seg det fremskrittet man hadde forestilt seg. Kommunene etterspør investeringer i lokalsamfunnet og de rammede etterlyser oppfølging. I tillegg sitter mange igjen med en bitter følelse fordi prosessen ikke ble ansett som rettferdig. Med denne oppgaven håper jeg å ha vist at selv om en utbygging var stillferdig og fikk lite mediedekning, trenger ikke dette bety at prosessen var rettferdig. Virkeligheten langs elvebreddene i Brasil er mer kompleks enn som så.

Referanser

Litteraturliste

Alesina, Alberto. & La Ferrara Elaine (2002): Who trusts others?. *Jornal of public Economics* 85.

ANEEL (Agência Nacional de Energia Elétrica). (2002): Atlas de energia elétrica do Brasil. 1 ed. http://www.aneel.gov.br/arquivos/pdf/livro_atlas.pdf (Lest 2.2.2014)

Arnstein, Sherry R. (1969): A ladder of citizen participation. *AIP Journal*.
<https://www.planning.org/pas/memo/2007/mar/pdf/JAPA35No4.pdf> (Lest 16.2.2014)

Baron, Sadi. & Renk, Marlene. (2012): UHE Foz do Chapecó: Estratégias dos agentes envolvidos e o desenvolvimento regional. *RBPD – Revista Brasileira de Planejamento e Desenvolvimento*, v. 1 , n. 1 , p. 114-125 , jul./dez.

Bermann, Célio. (2007): Impasses and controversies of hydroelectricity/Impasses e controvérsias da hidreletricidade. *Estudos Avançados* 21 (59).

Bloemer, Neusa Maria Sens. (2001): A hidrelétrica de Campos Novos: Camponeses, mirgação compulsória e atuação do setor elétrico. *In Hidrelétricas e populações locais*. Org Maria José Reis og Neusa Maria Sens Bloemer. Florianopolis.

Brasil de Fato. (2013a): Especial atingidos por barragens. O preço da luz é um roubo!. Ano 11. Edição 549. Setembro 2013.

Brasil de Fato. (2013b): Política de direitos dos atingidos por barragens sai este ano, promete Gilberto Carvalho. *Publisert* 3.9.2013.

<http://www.brasildefato.com.br/node/25750> (Lest 20.2.2014)

Bull, Benedicte (2013): Et nytt år med NorLARNet. *Publisert* 06.01.2013.

<http://blogg.uio.no/sum/norlablogg/content/et-nytt-%C3%A5r-med-norlarnet> (Lest 14.4.2014)

Câmara Dos Deputados. (2003): Aprovada compensação para atingidos por barragens. Publisert 03.12.2003.

<http://www2.camara.leg.br/camaranoticias/noticias/43130.html> (Lest 4.3.2014)

Carruthers, David A. (2008): *Environmental justice in Latin America: Problems, promise and practice*. London: The MIT press.

Carvalho, Georgia O. (2006): Environmental resistance and the politics of energy development in the Brazilian Amazon. *The journal of environment development*. 15:245.
<http://jed.sagepub.com/content/15/3/245> (Lest 15.12.2013)

Casalli, Jairo Antonio. (2009): *Passo Fundo, o rio que virou lago*. Passo Fundo: Berthier.

Cernea, Michael, M. (2009) Impoverishment risks, risk management, and reconstruction: A model of populational displacement and resettlement.

Cernea, Michael M. (1996): Understanding and preventing impoverishment from displacement. In: *Understanding Impoverishment: The consequences of development-induced displacement*. Org. Christopher McDowell. Oxford: Berham books.

Dag og tid. (2013): Stormakt på bistandstoppen. Side 6-7. 12.04.2013

Dobson, Philip J. (1999): Approaches to theory use in interpretive case studies: A critical realist perspective.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.10.722&rep=rep1&type=pdf> (Lest 4.3.2014)

ECLAC (United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean). (2013): Access to information, participation and justice in environmental matters in Latin America and the Caribbean: situation, outlook and examples of good practice.

http://www.cepal.org/rio20/noticias/paginas/4/49604/2013-247-PR10-Access_to_information.pdf (Lest 29.1.2014)

Elias, Norbert. & Scotson John L. (1994): *The established and the outsiders: A sociological enquiry into community problems*. 2nd edition. London: Sage publications.

Espindola, Marcos Auerlio. (2009): *As transterritorializações na bacia do Rio Uruguai e o alagamento sistemático de coletividades*. Tese de doutorado. Florianopolis (SC): Universidade Federal de Santa Catarina (UFSC).

Fausto, Boris. (2009): *A história do Brasil*. 13ed. São Paulo: Edusp.

Ferradás, Carmen Alicia. (1998): *Power in the Southern cone borderlands: An Anthropology of Development Practice*. Westport.

Foschiera, Atamis Antonio. (2009): *Da barranca do rio para a periferia dos centros urbanos: A trajetória do Movimento dos Atingidos por Barragens face às políticas do setor elétrico no Brasil*. Presidente Prudente: Universidade Estadual Paulista (UNESP).

Foschiera, Atamis Antonio. & Thomaz, Antonio Junior. (2012): *A luta dos atingidos por barragens no Brasil: O caso dos atingidos pela usina hidrelétrica de Barra Grande*. Revista da Casa da Geografia de Sobras (RCGS). v. 14, n. 1.

Fukuyama, Francis. (1995): *The social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton.

Germani, Guiomar Inez. (2003): *Expropriados terra e água: O conflito de Itaipu*. Salvador, BA: Universidade Federal da Bahia (EDUFBA). Universidade Luterana Brasileira (ULBRA). <http://pepsic.bvsalud.org/pdf/ima/v12n13/v12n13a22.pdf> (Lest 3.2.2014)

Holtz, Bryan C. (2013): *Trust Primacy: A model of the reciprocal relations between trust and perceived justice*. Journal of management. 39. <http://jom.sagepub.com/content/39/7/1891> (Lest 11.3.2014)

Hopkins, Sharon M. & Weathington, Bart L. (2006): *The relationships between justice perceptions, trust and employee attitudes in a downsized organization*. The journal of psychology. 140 (5).

Hüffner, Anelise. & Engel, Bruna Cristina. (2011): Grandes e pequenas centrais hidrelétricas na Bacia do Rio Uruguai: Guias para ONGS e movimentos sociais. Ed. atual. Porto Alegre: Amigos da Terra – NatBrasil.

<http://www.natbrasil.org.br/Docs/hidretricas/Cartilha%20Hidreletrica%2014-3-2011.pdf>

(Lest 3.10.2013)

Johannessen, Asbjørn. Tufte, Per Arne. & Christoffersen, Line. (2011): *Introduksjon til samfunnsvitenskaplig metode*. Oslo: Abstrakt forlag.

Lassailly-Jacob, Veronique. (1996): Land-based strategies in dam-related resettlement programmes in Africa. In *Understanding Impoverishment: The consequences of development-induced displacement*. Org. Cristopher McDowell. Oxford: Berham books.

Locatelli, Carlos. Weber, Maria Helena. (2011): A comunicação estratégica entre a cidadania e a construção de barragens no Brasil. In: Morigi, V; Girvardi, I.M.T; Almeida, C.D. *Comunicação, informação e cidadania: refletindo práticas e contextos*. Porto Alegre: Sulinas.

Namy, Sophie. (2007): Addressing the social impacts of large hydropower dams. In: *The Journal of International Policy Solutions*. V. 7. Spring.

Natbrasil. (2005): Empreendimentos hidrelétricos no Rio Uruguai e afluentes.

http://www.natbrasil.org.br/Docs/cartilha_rio_uruguai/hidro2.pdf (Lest 10.12.2013)

Magalhães, Sonia Maria Simões Barbosa. (2007): *Lamento e dor: Uma análise sócio-antropológica do deslocamento compulsório provocado pela construção de barragens*. Tese de doutorado. Belém: Universidade Federal do Pará.

Martin, Adrian. Akol, Anne. Phillips, Jon. (2013): Just conservation? On the fairness of sharing benefits. In: *The justices and injustices of ecosystem services*. Org. Thomas Sikor. USA: Routledge.

Martins, Pedro. (1995): *Anjos da cara suja: Etnografia da comunidade cafuza*. Petrópolis (RJ): Vozes.

McCully, Patrick. (2001): *Silenced Rivers: The ecology and politics of large dams*. Zed Books.

McDowell, Cristopher. (1996): *Understanding Impoverishment: The consequences of development-induced displacement*. Oxford: Berham books.

MMA (Ministério do Meio Ambiente). (2005): Termo de referência para o estudo de avaliação ambiental integrada dos aproveitamentos hidrelétricos na bacia do Rio Uruguai. http://www.epe.gov.br/meioambiente/documents/meioambiente_2/aai%20rio%20uruguai%20-%20termo%20de%20refer%3%aancia.pdf (Lest 25.11.2013)

Morvaridi, Behrooz. (2004): Resettlement, rights to development and the Iisu dam, Turkey. In *Development and change* 35 (4). P. 719-741.

Nes, Fenna Van. Abma, Tineke. Jonsson, Hans. & Deeg, Dorly. (2010): Language differences in qualitative research: Is meaning lost in translation?. *Eur J Ageing* 7. 313-316. http://download.springer.com/static/pdf/229/art%253A10.1007%252Fs10433-010-0168-y.pdf?auth66=1397131886_a197544476b7b98e3e8d66a62e590084&ext=.pdf (Lest 14.3.2014)

Nodari, Eunice Sueli. (2009): *Etnicidades renegociadas: praticas socioculturais no Oeste de Santa Catarina*. Florianopolis: Editora da UFSC.

Nogueira. Narayana de Deus. (2007): A usina hidrelétrica cachoeira do Emboque MB: O significado da barragem para os atingidos. Dissertação do mestrado. Viçosa. Minas Gerais.

Paim, Elison Antonio. (2006): Aspectos da constituição histórica da região oeste de Santa Catarina. *Saeculum. Revista de histórica* 14. João Pessoa.

Pase, Hemerson Luiz. (2012): Políticas públicas e infraestrutura: A agenda do setor elétrico brasileiro. *Revista Debates*. V.6, n.2. P. 107-127. Porto Alegre. Maio-ago.

Pereira, Tarcio Leal. Perruso, Antonio Marco. (2011): Construção da trajetória de militância do Movimento dos Atingidos por Barragens. Rio de Janeiro: Universidade Federal Rural do Rio de Janeiro (UFRRJ).

http://www.sbsociologia.com.br/portal/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=3795&Itemid=171 (Lest 1.5.2014)

Rawls, John. (2003): *A theory of justice*. 6th ed. Harvard University Press.

Reichert, Patrício. (2010): Origem e trajetória do caboclo de Porto Novo: a formação da sua identidade camponesa. Cadernos do CEOM. Ano 23, n. 32. Etnicidades.

Reis, Jose Maria. (2007): O Movimento dos Atingidos por Barragens: atores, estratégias de luta e conquistas. Anais do II Seminário Nacional Movimentos Sociais, Participação e Democracia, 25 a 27 de abril de 2007. Florianópolis, Brasil: UFSC.

http://www.sociologia.ufsc.br/npms/maria_jose_reis.pdf (Lest 7.10.2013)

Rezende, Leonardo Pereira. (2010): Dano moral e licenciamento ambiental de barragens hidrelétricas. Curitiba: Jurua Editora.

Rezende, Leonardo Pereira. & Rothman, Daniel Dranklin. (2003): Avanços e contradições do licenciamento ambiental de barragens hidrelétricas: um estudo comparativo dos casos da UHE Cachoeira da Providência e UHE Fumaça-MG. Dissertação de mestrado.

Ribeiro, Gustavo Lins. (2008): Poder, redes e ideologia no campo de desenvolvimento. Novos Estudos 80. São Paulo: CEBRAP (Centro Brasileiro Análise e Planejamento).

Ricardo, Carlos A. (1991): Povos indígenas no Brasil: 1987/ 88/ 89/ 90. CEDI – Centro Ecumenico de Documentação e Informação. São Paulo.

Rocha, Humberto José. (2012): Relações de poder na hidreletricidade: Foz de Chapecó. Dissertação de dotourado. Campinas.

Rocha, Humberto José. (2009): Carta aos atingidos: As negociações na bacia do Rio Uruguai. UPFR.

<http://www.humanas.ufpr.br/site/evento/SociologiaPolitica/GTs-ONLINE/GT7%20online/carta-atingidos-HumbertoRocha.pdf> (Lest 20.8.2013)

Rocha, Humberto José. & Pase, Hemerson Luiz. (2007): Ciências Sociais e hidrelétricas: uma relação interdisciplinar. Universidade de Passo Fundo.

Rosa, Luiz Pinguelli. (2002): A crise de energia elétrica: causas e medidas de mitigação. In: *Política energética e crise de desenvolvimento: a antevisão de Catullo Branco*. Org. Branco Adriano Murgel Branco. São Paulo: Paz e terra

Ruppenthal, Eduardo Luís. (2013): Reterritorialização dos atingidos pela barragem Barra Grande – RS/SC. Dissertação de Pós-Graduação. Universidade Federal do Rio Grande do Sul. Porto Alegre: UFRGS.

Santos, Silvio Coelho dos. & Nacke, Anelise. (2001): A implantação da UHE Machadinho num cenário privatizado: um caso para reflexão. In: *Hidrelétricas e populações locais*. Maria José Reis. & Bloemer, Neusa Maria Sens. Florianópolis: Editora da UFSC.

Schlosberg, David. (2003): The justice of Environmental justice: Reconciling equity, recognition, and participation in a political movement. In: *Moral and political reasoning in environmental practice*. Ed. Andrew Light and Avner de-Shalit. The MIT press.

SCP (Secretaria de Planejamento, Gestão e Participação social do Rio Grande do Sul). (2009): Atlas socioeconômico do Rio Grande do Sul. <http://www1.seplag.rs.gov.br/atlas/default.asp> (Lest 5.3.2014)

Seyferth, G. (1992): As contradições da liberdade: Análise de representações sobre a identidade camponesa. *Revista Brasileira de Ciências Sociais*, Rio de Janeiro, v. 18, p. 78-95.

Sikor, Thomas. (2013): *The justices and injustices of ecosystem services*. USA: Routledge.

Thiesenhusen, William C. (1995): *Broken promises: Agrarian reform and the Latin American campesino*. Westview Press.

Twigg, John. (2001): Guidance notes on participation and accountability. UK: University College London.

<http://www.hapinternational.org/pool/files/participation-and-accountability.pdf>

(Lest 13.3.2014)

Viana, Raquel de Mattos. (2003): Grandes barragens, impactos e reparações: Um estudo de caso sobre a barragem de Itá. Dissertação de mestrado. Rio de Janeiro.

Weinstein, Barbara. (2008): Developing Inequality. *American Historical Review* v. 113, no. 1. Feb. 2008. pp. 1-18.

Whiteman, Gail. (2009): *All my relations*: Understanding perceptions of justice and conflict between companies and indigenous peoples. SAGE Publications.

<http://oss.sagepub.com/content/30/1/101.full.pdf+html> (Lest 15.3.2014)

Wolford, Wendy. (2008): Environmental justice and agricultural development in the Brazilian cerrado. In: *A. Environmental justice in Latin America. Problems, promise and practice*. Org David V. Carruthers. London: The MIT press.

WCD (World Commission on Dam). (2000): Dams and development. A new framework for decision making. London: Earthchan pub.

Yin, Robert K. (2010): *Estudos de caso: planejamento e métodos*. Porto Alegre: 4ed. Bookman.

Saksdokumenter

AHE Monjolinho. (2003): Cadastro Socio-económico. Relatório final. Abril.

PBA. (2009): Programa básico ambiental, UHE Monjolinho – Componente indígena. Monel. Maio.

CIAHM. (2003): Comissão intermunicipal dos atingidos pela hidrelétrica Monjolinho. Termo de acordo, critérios e formas de remanejamento dos atingidos. Maio.

FEPAM. (2007): Licença de instalação UHE Monjolinho.

Ministério público federal, Erechim (2009): Ação civil pública com pedido de liminar urgente em face da FEPAM - Fundação Estadual de Proteção Ambiental Henrique Luís Roessler. Maio.

Monel. (2005a): Carta ao gabinete do Vice-Governador do Estado do Rio Grande do Sul, Vice-Governador Dr. Antonio Hohlfeldt. 25.10.2005.

Monel. (2005b) Carta ao gabinete do Governador do Estado do Rio Grande do Sul, Governador Gerlando Rigotto. 7.11.2005.

Monel. (2009): Relatório do programa de monitoramento da população remanejada – Etapa T2. Janeiro.

Monel. (2013): Relatório anual de resultados de assistência técnica aos reassentados. Reassentamento rural da UHE Monjolinho. Stibuski & Stibuski – prestadora de Serviços técnicos Ltda. Julho.

Monel & FUNAI, (2013a): Kaingang. Termo de quitação total de compromisso do PBA Indígena TI Votouro Kaingang.

Monel & FUNAI. (2013b): Guarani. Termo de quitação.

PNAB. (2013): Política nacional de direitos das populações atingidas por barragens. Movimento dos atingidos por barragens – MAB. Agosto.

RIMA (2002): Relatório de impacto ambiental. Usina Hidrelétrica Monjolinho. Monel Monjolinho Energética LTDA.

Appendiks I

Bilder

Bilde 1: Familie som ble rammet av Monjolinho (Personene på bildet er ikke intervjuet i denne oppgaven). Kilde: AHE Monjolinho 2003.

Bilde 2: Familie som ble rammet av Monjolinho. (Personene på bildet er ikke intervjuet i denne oppgaven). Kilde: AHE Monjolinho 2003.

Bilde 3: Hus som ble kjøpt av familie som ble rammet av Monjolinho, og fikk *carta de crédito* til rural eiendom. (Personene på bildet er ikke intervjuet i denne oppgaven). Kilde: Monel 2013.

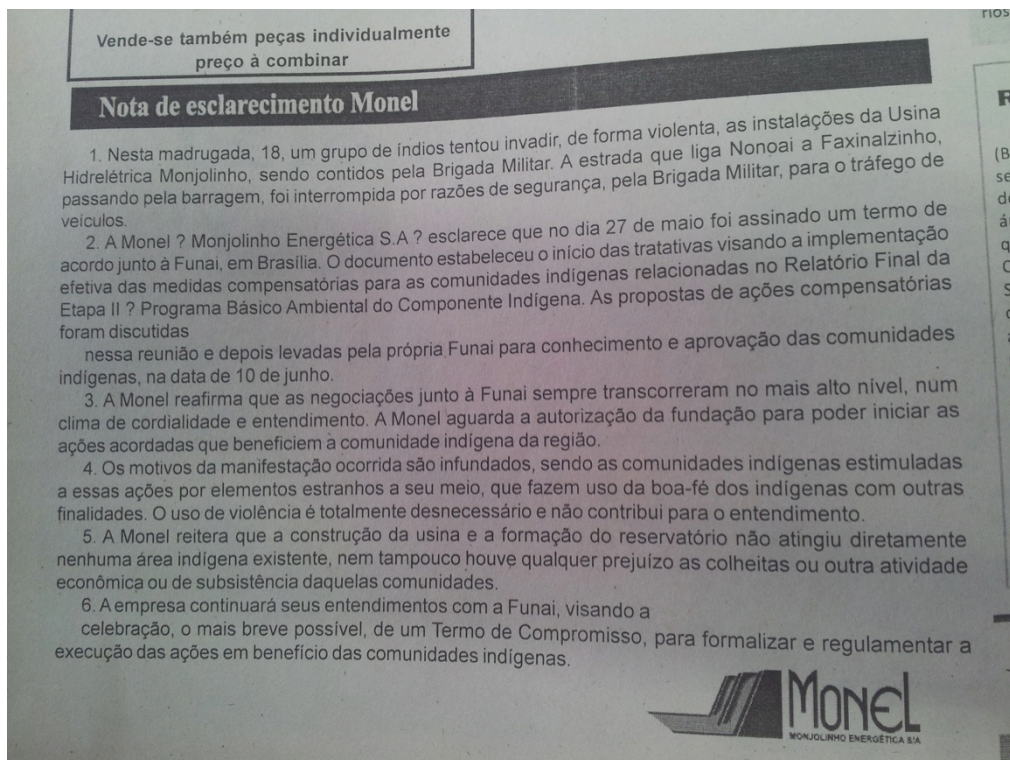
Bilde 4: Beiteområdet som ble kjøpt av en familie som ble rammet av Monjolinho og fikk *carta de crédito* til rural eiendom. Kilde: Monel 2013.

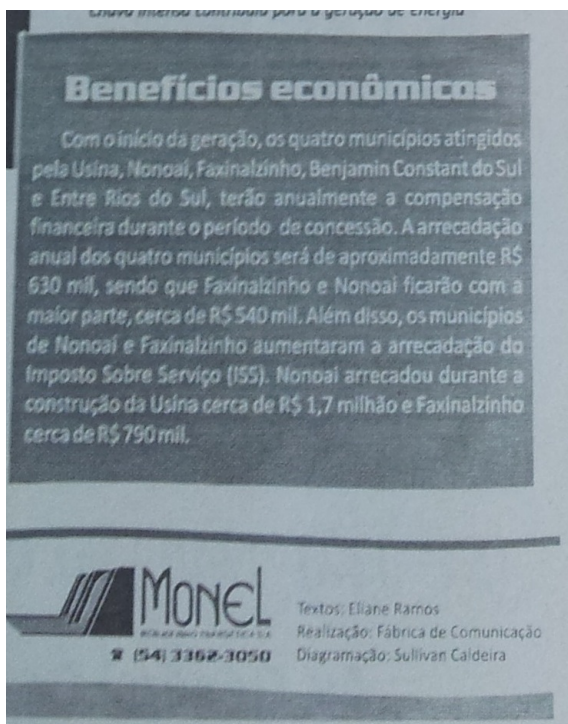
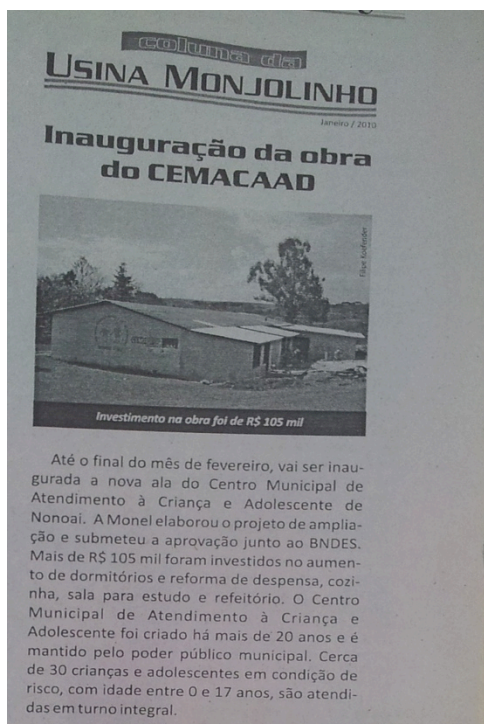
Bilde 5: Hus som ble kjøpt av familie som ble rammet av Monjolinho, og fikk *carta de crédito* til urban eiendom. (Personene på bildet er ikke intervjuet i denne oppgaven). Kilde: Monel 2009.

Bilde 6: Rio Passo Fundo før utbyggingen av Monjolinho. Kilde: Município de Nonoai.

Bilde 7: *Nota de esclarecimento Monel*. Monel publiserte en pressemelding i avisen der de sier at indianernes demonstrasjoner var ubegrunnede. *Visão da notícia* 22.6.2009.

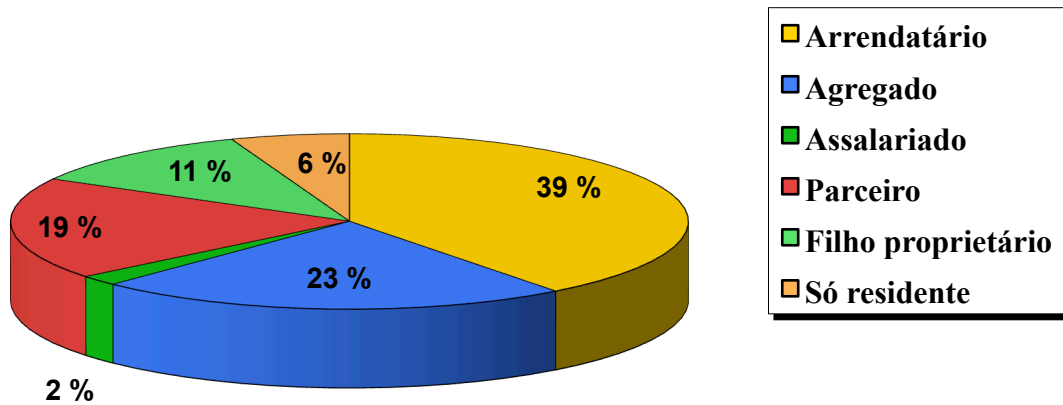

Bilde 8 og 9: *Coluna Monjolinho* er et halvsiders oppslag produsert av Monel, som forteller om selskapets programmer. *Coluna Monjolinho* ble publisert i *Visão da notícia* en gang i uken i perioden 2008 til 2010. *Visão da notícia* 1.1.2010 og 26.10.2009.

Appendiks II

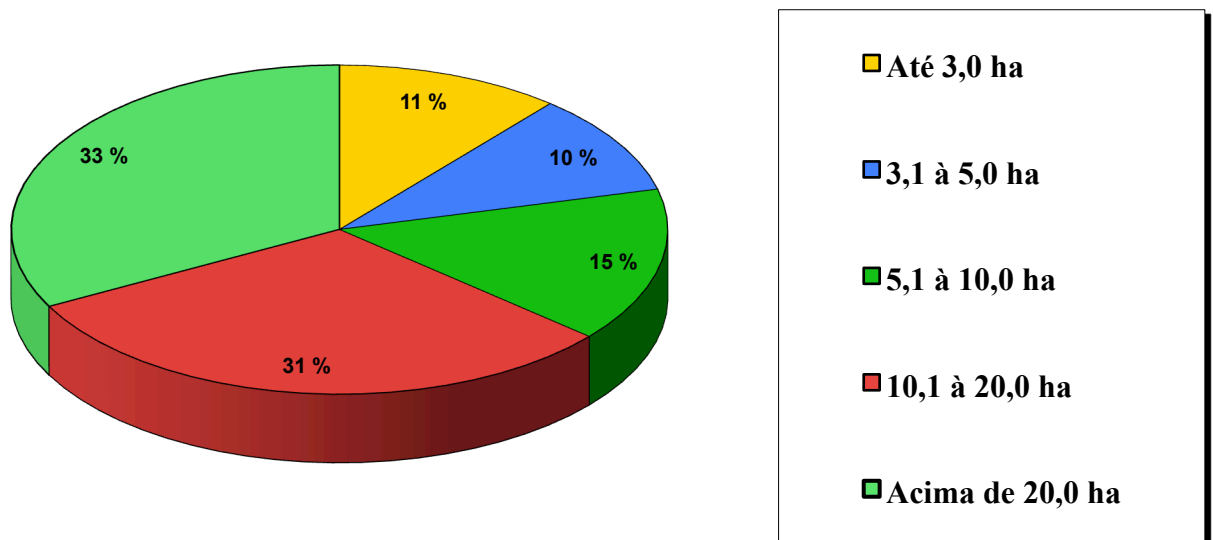
Grafer

Graf 1. Oversikt over familier som ikke eide eiendommen¹²⁵

Kilde: AHE Monjolinho 2003

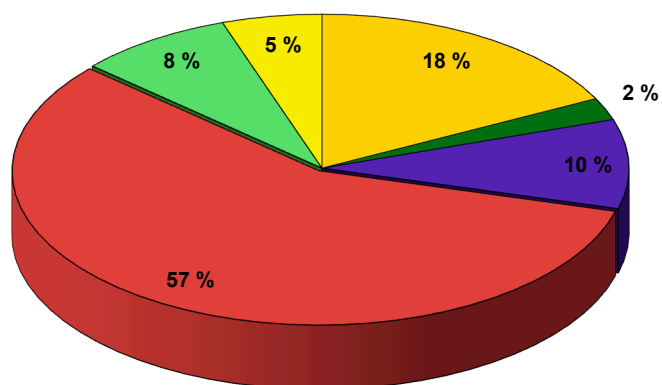
Graf 2. Eiendommene i hektar

Kilde: AHE Monjolinho 2003

¹²⁵ Familiene som ikke eide jord ble delt inn i fem ulike kategorier: 1) *Posseiro* - bønder som sammen med familien okkuperer små jordeiendommer som tilhører staten 2) *Arrendatário* - bønder som har kontrakt med jordeiere der han mot å få bo på eiendommen binder seg til å produsere og betale en fast sum til eieren, uavhengig av hvor mye bonden klarer å produsere 3) *Parceiro* - bønder som har kontrakt med jordeieren der man deler fortjeneste og risiko 4) *Agregado* - bønder som bor på andre sine landeiendommer og produserer uten å ha noe kontrakt med eieren 5) *Assalariado* - bønder som er ansatt for å jobbe på andre sine eiendommer.

Graf 3. Dokumentasjon på eiendom

- Contrato particular de compra e venda
- Documento de Posse
- Escritura não registrada
- Escritura Registrada
- Nenhum documento
- Outros

Kilde: AHE Monjolinho 2003

Appendiks III

Oversikt over personene som ble intervjuet

Tittel ¹²⁶	Informasjon
R 1	Kvinne. Fikk <i>carta de crédito</i> til ny rural eiendom sammen med familien. Bor fortsatt på eiendommen selskapet kjøpte. Jobber på en fabrikk i tillegg til å drive gården. Intervju 6.11.2013. Faxinalzinho, RS. Kontakt oppnådd gjennom ansatte på rådhuset.
R 2	Mann. Fikk <i>carta de crédito</i> til ny rural eiendom. Solgte eller leier bort eiendommen han fikk av selskapet og bor i dag i dag nær bysentrum sammen med familien. Intervju 5.12.2013. Nonoai, RS. Kontakt oppnådd fra <i>Relatório reassenatados Monjolinho, 2013</i> .
R 3	Kvinne. Fikk <i>carta de crédito</i> til ny rural eiendom. Familien solgt eiendommen de fikk av Monel og kjøpte et hus i nærheten av bysentrum. Var <i>arrendatário</i> tidligere og hadde aldri eid egen eiendom. Intervju 5.12.2013. Faxinalzinho, RS. Kontakt oppnådd fra <i>Relatório reassenatados Monjolinho, 2013</i> .
R 4	Kvinne og mann. Ekteparet var over pensjonsalder og mottok <i>carta de crédito</i> til urban eiendom. De er begge født og oppvokst nær elvebredden. Har to sønner som ikke fikk erstatning. Intervju 29.11.2013. Nonoai, RS. Indikert av R5.
R 5	Kvinne. Var over pensjonsalder og mottok <i>carta de crédito</i> til urban eiendom. Født og oppvokst langs elvebredden. Sønnen som bodde på samme eiendom fikk <i>carta de crédito</i> til ny rural eiendom, men han solgte den etter kort tid. Intervju 29.10.2013. Nonoai, RS. Fikk kontakt gjennom å gå fra dør til dør i Nonoai.
R 6	Kvinne og mann. Ekteparet mottok erstatning i form av kontantbetaling for tapt eiendom. De hadde en jordeiendom som ble isolert som følge av utbyggingen av Monjolinho. De krevde derfor at selskapet kjøpte opp eiendommen. Fikk utbetalt et kontantoppgjør i 2013. Intervju 18.10.2013. Faxinalzinho, RS. Fikk kontakt gjennom ansatte i kommunen i Faxinalzinho.
R 7	Kvinne og mann. Ekteparet mottok erstatning i form av kontantbetaling for tapt eiendom. Eide en eiendom som ble rammet. Intervju 6.11.2013. Nonoai, RS. Indikert av R5.
IM 8	Kvinne og mann. Ekteparet bor noen meter fra demningen. De fortalte at de fremdeles venter på å motta erstatning. Intervju 19.11.2013. Nonoai, RS. Indikert av IM11.
IM 9	Mann. Flyttet fra hjemmet langs elvebredden da kona ble syk. Mener han har rett på erstatning. Bodde langs elvebredden da Monjolinho ble bygget ut Intervju 29.11.2013. Nonoai, RS. Kontakt gjennom å gå fra dør til dør.
IM 10	Kvinne. Hun og ektemannen var <i>arrendatários</i> på en eiendom som ble rammet av Monjolinho. Har ikke fått kompensasjon. Saken har vært hos advokat siden 2009. Intervju 29.11.2013. Nonoai, RS. Indikert av IM9.
IM 11	Kvinne og mann. Ekteparet mener de burde ha fått kompensasjon fra selskapet fordi nabolaget de bor i gikk helt i oppløsning da så mange flyttet. Kirken og samfunnshuset i nabolaget ble lagt ned. Intervju 19.11.2013. Nonoai, RS. Kontakt gjennom å gå fra dør til dør.
I 12	Far og sønn. Medlem av Kaingangstammen. Faren var en av initiativtakeren til at de skulle kreve kompensasjon fra Monel i 2009. Er med på de årlige møtene som Kaingang og Guarani har med Monel. Intervju 7.10.2013. Benjamin Constante do Sul, RS. Indikert av ansatte på kontoret til FUNAI i Nonoai.
L 13	Mann. Er interessert i lokalhistorie og har samlet mye informasjon om utbyggingen, som bilder, avisnotiser og saksdokumenter. Intervju 24.9.2013. Nonoai, RS. Indikert av de ansatte på biblioteket.

¹²⁶ **R**-rammet og har mottatt kompensasjon, **IM**-Rammet, men ikke mottatt kompensasjon, **I**-Indianerrepresentant, **L**-Lokalbefolkning, **M** –MAB, **MK**- Medlem av kommisjonen, **S**- Ansatte i selskapet, Monel.

M 14	Mann. Var medlem av MAB da Monjolinho ble bygget ut. Er fortsatt aktiv i organisasjonen og er i dag MABs koordinator i Foz de Chapecó-prosessen. Intervju 21.10.2013. Chapecó, SC. Kontakt gjennom indikasjoner fra flere av de som ble rammet
M 15	Mann. Var medlem av MAB da Monjolinho ble bygget ut. Arrangerte møter for de som ble rammet av Monjolinho i Nonoai. Avsluttet sitt engasjement i Monjolinho-prosessen da han selv ble rammet av utbyggingen av Foz de Chapecó. Mottok <i>carta de crédito</i> og flyttet til Maravilha, SC. Intervju 18.11.2013. Maravilha, SC. Indikert av M15
MK 16	Mann. Sa selv at han var involvert i forhandlingene sammen med kommisjonen, men står ikke som offisielt medlem av den. Intervju 18.10.2013. Faxinalzinho, RS. Fikk vite om navnet gjennom en artikkel i <i>Visão da notícia</i> .
MK 17	Mann. Jobbet i kommunen under Monjolinho-prosessen. Sa selv at han var involvert i forhandlingene sammen med kommisjonen, men står ikke som offisielt medlem av den. Faren ble rammet av utbyggingen og måtte flytte. Intervju 3.10.2013. Nonoai, RS. Indikert av L 13.
MK 18	Mann. President i kommisjonen. Eide et område som ble rammet av Monjolinho. Fikk kompensasjon i form av kontantbetaling. Intervju 29.11.2013. Nonoai, RS. Indikert av MK17.
MK 19	Mann. Jobber i kommunen. Oppga seg som medlem av kommisjonen men står ikke som offisielt medlem av den. Intervju 03.10.2013. Kommunehuset i Faxinalzinho, RS. Fikk kontakt gjennom å oppsøke kommunehuset.
MK 20	Mann. Visepresident i kommisjonen. Eide en jordeiendom som ble rammet. Mottok kontantbetaling fra selskapet. Intervju 24.9.2013. Nonoai, RS. Indikert av de ansatte på biblioteket.
S 21	Kvinne. Jobbet som sosialassistent i Monel. Ansvarlig for registreringen av de som ble rammet og for kompensasjonsformer. Mistet jobben i Monel i 2011. Mener selv at hun mistet jobben fordi hun var kvinne. Intervju 28.11.2013. Concordia, SC. Hørte om navnet hennes av flere av de som ble rammet.
S 22	Mann. Ansatt i Desenvix. Har ansvaret for å følge opp de sosiale programmene i PBA Indigena. Feltnotater fra omvisning på Monjolinho, 22.10.2013. Monjolinho-anlegget, Nonoai, RS. Oppnådd kontakt via kontakt med Desenvix.

